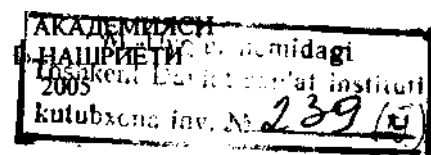

3. Y. ALIMJONOVA
A.TO‘LAGANOV

SAHNA NUTQI

«AKTYORLIK SAN’ATI» YO‘NALISHI
«MUSIQALI TEATR AKTYORLIGY»
IHTYOSLIGI UCHUN DARSLIK
QO‘LLANMA

TOSHKENT O‘ZBEKSITON

RESPUBLIKASI FANLAYA
<<\$>AG‘

Mazkur ko‘llanma so‘z san‘ati muallimlaripi ko‘p yillik its, tajribalarining hosilasidir. Mualliflar so‘z sapatshshs, vazifasi va uning o‘rnini anglatpsh bilai birga, unga kaday erishish yo‘lidagi izlaiishlar, o‘llylikdan murakkablikka o‘pss mashqlarshsh bayop qiladilar.

Saxna nutqini teatr san‘atidagi o‘rni bekiyosligini takidlab uning xar bir tovushiga jiddiy e‘tibor berish ksrakligi o‘qtiriladi.

Ko‘llammadap joy olgan matn na‘munalari o‘zbek mumtoz adabiyoti. xalk ijodi merosidan o‘rin olgan asarlardir. Na‘munadar berish bilan birga, uningo‘stida ishlash yo‘llari ko‘rsatiladi.

Xar bir bo‘limda bayon etilgan ko‘rsatmalar teatr, xususai musikali teatr san‘atining shakllangan tamoyillaridan kslib chiqadi va avvalli qo‘llanmalarda shakllangan uslubni saklab kolgai xolda musiqiy nutqni shayullantirishni tavsia etadi.

Mas‘ul muxarrir: ,

Hamidulla Ikromov
Mannbn Uygur nomidagi Toshkent
davlat san‘at ikstitugi san‘atshu noslik
fanlari pomzodi professori,

Takrizchilar:

Suyuma G‘aniyeva
Filologiya fanlari nomzodi, professor
Oqil Ibrohimov .San‘atshunoslik
fanlari doktori,
professor.

.15VM 5-648-03226-9

S O‘zbekiston Respublika
FA «Fan» nashriyoti+2005 y.

Teatr sap‘ati ma‘iaviyat -
ma‘rpfatnp yuksaltirshiping
qudratli vostalaridap
biridir.

I. A. KARIMOV.

KIRISH

Ma‘lumki, davr takozosi teatr san‘ati namoyandalariing olliga ulkan vazifa qo‘yadi. «Teatr san‘ati» kelajagi porlok respublikamiznipg yosh avlodini tarbiyalashda uning ma‘naviy -ma‘rifiy saviyasni ko‘tarishda uning faoliyati beqissligini namonish qildi. Biz qo‘yayotgan masala teatr san‘ati, xususap «Musikali teatr» san‘atining nutki, qay darajada bo‘lishi lozim na \ iga kaday erishishni nazarda tutadi. «Musikali teatr» aktyori asosa!g' Toshkent davlat san‘at institutida tarbiyalanadi. Unish n)tki esa ana shu san‘at oliygohi «Saxna nutki» kafsdrazi zaxmatkashlariningzimmasidagi murakkab mehnat natijasidir.

Xo‘sh, «Sahna nutqi» bu qanday fan, uning obyekti nima?

Teatr sahnasida qaiday mavqega ega?

Savollar o‘z yechimini qanday topadi?

«Sahna nutqi» fani teatr san‘atidan ajralmas, uni ro‘yobga chiqaruvchi, jonli so‘z harakatyga ega, maqsadli so‘z bilan ta‘sir luvchi fandir. Sahna nutqi teatr san‘atining asosiy bo‘giilaridan biri bo‘lib, aktyorlik mahorati bilan birgalikda*namoyo'n bo‘ladi. SH> bois biz murojaat etgan obyektga fan taraqqiyoti kabi mustaqil rsspublikamizning 1997 yil'joriy qilgan «Ta‘lim tarbiya milliy dasturi» ning bajarilishi, 1998 yil 28 martda Vazirlar Mahkamasining «Teatr san‘atini» rivojlantirish to‘grisidagi qarorini bajarilishi deb karamok joizdir'. «Musiqali drama teatr tarixpda «Cholg‘uli fojia», «Cholg‘uli kulg\»-]gboralari ishlatilganini bilamiz. Hozirgi davr so‘zlari bilan aytganda «Cholguli fojia» - bu gi^siqali tragediya, «Cholguli kulgu» esa musikali komediyadir.

O‘zbek musiqali teatri ko‘p tarmoqli murakkab sang>at. Musiqali drama haqida fikr yuritganda, avvalo janr va uning komnoisntlari bosib o‘tgan tarixiy yo‘l, shu jarayonda tarkib topgan o‘ziga xos xususiyatlarini,nazarda tutish kerak. Bu janrga boshka

Kolirov M. «Sext va mexrt» G‘. G‘ulom nash. Toshkeng. 1980 y 5 bet

jair talablari bilai yondopishg ko'pincha yanglish va subyektin xulosaga olib keladi. Musikali drama janri xam opsra, oisrsta. drama kabp .mustaqil japr bo'lib, uping o'z tabnati, shartlarn va vazifalari bor.

Shundap qilib, o'zbek musikali dramasi - musiqali putkiy janr bo'lnb, so'z va musika teng xukukli, bir - biripi to'ldiruvchi komnopsplar sifatida namoyon bo'ladi. Sahnaviy talkinda badiii so'z musikiy dramaning dramatik manbaidir. Shu bois, biz kuyida putkiy musikiy janrda nutk masalasi va uning o'zlashtirish jarayoniga e'tiborni karatamiz.

«Musikali teatr aktyorligi» bo'limi talabalarining nutkini o'ziga xos tomonlari borligidan kelib chiqib, so'zning ma'nosini idrok etishga o'rgatish, ularni organik va noorganik nutqiy nuqsonlarini to'g'rilash, ovozni sozlash, ravon musikiy nutkka ega bo'lnshidagi bosqichlar va mashaqqatli mehnat to'grisida fikr yuritishni maqsad qilib qo'yar ekanmiz Alisher Navoiyning: So'z guhariga erur oncha sharaf Kim, bo'laolmas anga gavhar sadaf.' Jismi bo'stonyda shajar so'zdur Ruh ashjorida samar so'zdur."

- deganiga fiqrni qaratamiz. So'zning kudrati beqiyosdir. Shu bois, so'zning xaroratiga mehr bilan qaramog'imiz darkor. Teatr tarixida sahna nutkiga alohida e'tibor bilan qaragan Max.mud\o'ja Behbudiy, Fitrat, Abdulla Avloniy, Mannon Uyg'ur, YE. Bobojonov, Lbdulla Qodiriylar kabi e'tiborli bo'lishni ta'kidlaymiz. Ushb\ ishning maksadi - talabalarni, teatr san'atining musiqiy nutkiy janri asosida faoliyatida bo'lgan ijodkorlarni, nutq madaniyati bilan shugullanuvchilarni organik, jonli, tub ma'noga ega iutkniig nyuanlarini o'rganish va amaliyotda tatbik etishdnr. Qo'llanma >chbo'limdan iborat:

1-bo'lnm: *Sahna putqi fapi, predmepsh, obyeki.*

P-bo'lnm: *Nutq texnikasi.*

SH-bo'lnm: *Suz ustida ishlash*

Har bir bo'limda bayon etilgan ko'rsatmalar, teatr san'atinish shakllangan va xalqchil teatr tamoyillaridan kelib chiqqan bo'lib

¹ Alisher Navoiy. Hamsa Xayrattu- abrur. Toshkent, 1960 y 33 oyet.

Alisher Navoiy Xamsa Saba'i sayyor. Toshkent, 1960 46bet.

b\ Toshkent san'at instptutiinng «Sahna iutqi» kafedrasida ko'p yillik shi faoliyatiiiipg chosilasidir.

Ilova qnlngan matnlar iistitutda talabalgsh tarbiyalashda yo'llaima bo'ladi, degan umidda sizlarnyng fikr \\l\lohazalariigizniinobatga olish niyatidamiz.

I - bo'lim.

BADIIY SO'Z SAN'ATI.'

SAXNA NUTQI FAIN, PREDMETI, OBYEKTI.

Musikgsh nushkiy janr.

Sahna san'atida muallifning g'oyasi turli tasviriy vositatar yordamida aks etadi. Badiiy barkamol asar yuzaga kelishida asarni stilistik o'ziga hosligi, qahramonlarning fikrlashini m} jassamlashtirilishi, ya'ni nutkiy o'ziga xoslik ka'ta ahamiyat kasb etadi. Mana shu hususiyatlar, sahna asarida ijrochi - aktyor iutqi orqali o'zining yorokin ifodasini topadi. Shu bois teatr san'ati oliy o'quv yurtlarida nutqiy materialliing komponentlarini o'rgatuvchi maxsus fan o'qitiladi. Bu muammoni «Sahna nutqi» fani tahlil qiladi.'Hozir teatlardagi badiiy iutq muammoli axvolda. Zero, «Sahna nutqi»ning barcha tarkibiy kismlari aktyorlar e'tiboridan chetda qolib ketmoqda. Musiqiy teatrlar orasida laboratoriya hisoblanib kelgan Muqimiy nomidagi m\ sikali tsatrida ham ahvol ancha murakkab.

Ushbu teatr tarixiga bir nazar tashlasak. Musiqati geatrlarimizning taraqqiyoti rejissura, aktyorlik mahorati bilagg bir katorda badiiy barkamol musiqaly asarlar bilan xam boglikligi ma'lum bo'ladi. «Layli va Majnun», «Farhod va Shirin», «Tohir va Zuxra», «Ravshan va Zulhumor», «Alpomish», «Halima», «Gulsara», «Nurxon», «Toshbolta oshiq» va boshqa musikali teatri uchun yozilgan asarlar shular jumlasidan. Badiiy nutq bilan bog'liq barkamol spektakllar yaratilishida quyidagilar:

1_G Adabiy talaffuz me'yorlari ustida ishlash;

2. Ashula ijrosi hamda badiiy nutq mashqlari jarayonida jpsmoniy, ruhiy va so'z xatti - harakatlar mutanosibligiga erishish kabi bir qator vazifalar o'z yechimini topishi goyat ahamiyatli.

Ison tafakkurining chegarasi yo‘q u borlik mohiyatini ochib bsruvchi eng muhim omildir. Shu bois, aktyor xar bir yaratgap obrazining o‘ziga xos tnlili topishga, uming so‘zlaridagi ma‘podarshsh chukurroq ochib berishga intnlishi tabiiy. Buyuk alloma Lbu Bakr Roziy (865) y so‘z, nutq kudrati haqida aytadilar:

«So‘z - (nutq) ikson. jismida hislarni jonlantiradi a‘zoi -tanga kuch beradi, ruxni ko‘taradi, so‘z inson fikridan paydo bo‘ladi, shu tarzda eshituvchining jismiga, fikriga, ruxiy ta‘sir etadi. Uni jumbushga soladi. Shu bois, so‘z (nutq) inson boyligi - uning bebaxo duru - gavxaridir». ¹ Demak, sahna san‘atida nutq va uni barcha komponentlariga to‘la - to‘kis e‘tibor berish birlamchi talabdir. Shu bois «Saxna nutqi» fanini mufassal egallashni muhim deb bilamiz. Dnksiya, nafas, ovoz, orfoepiya, ogzaki nutkii mantiqiy intonatsion qonuniyatlarni o‘rganish «Sahna nutqi» obyektii xisoblanadi. «Sahna nutqi» mashg‘ulotlarining oliy maksadi - rol ijrosida so‘z mahoratiga, erishishdir. Shuning uchun talabalar ilk kadamlaridanoq so‘z ustida ishlaydilar. Aktyordik mahoratini egallashlarida «Sahna nutqi» o‘qituvchisi asosiy ko‘makchi sanaladi.

Teatr pedagogikasida «Sahna nutqi»ning nutqiy texnikasini dramatik materiallar asosida tarbiyalash rusum bo‘lgan. Boisi, «Saxna nutqi» asosini so‘z-dramaturgiya tashkil qiladi. Ammo buida Musiqiy nutqning rivojiga yetarli e‘tibor bo‘lmayotgani iamoyop bo‘lmokda. SHo‘ bois, biz talabaniing musiqiy nutqini tarbiyalashda' musikiy manbalardan foydalanishga xam e‘tibor karatamiz. Badiiy so‘z bilan dramatik san‘at orasida e‘tiborga molik farq bo‘lgaii kabi. musikiy nutq orasida xam fark mavjud.

Badiiy so‘zda muloqot tomoshabinlar bilan bo‘ladi. Dramatik, musiqiy (sahna nutqi)da mulokot aktyorning saxnaviy safdoshi -partnyori bilan bo‘ladi. U tomoshabinlar ko‘z o‘ngida bo‘layotgan voqeega, hodisalarga, qahramonlarga munosabatini bildiradi, jismoniy va ruxiy harakatlar yordamida obraz yaxlitligiga erishadi. Badiiy so‘zda ijrochi o‘z qahramonining kechinmalarini xikoya kiladi. Matnda nima haqida fikr yuritilsa, shunga munosabatni bildiradi. Bu hakda K. S. Stanislavskiy aytadi:

«So‘z u stasining aktyordan farqi shundaki, u kahramondan nusxa ko‘chirmay, uni o‘ynamay, diksiya, ovoz ohangida ifodalasiy. So‘z ustasining maqsadi - o‘z qaxramonini "hikoya kildirib, eshituvchiga . shu bugungi sharoitdan kelib chikib, matnni yetkazsii. So‘z ustasi

bilan aktsr o‘rtasidagi asosiy farq ulariiig ijrosidadir. Chuiki so‘z ustasi sahnada fakat badiiy o‘qish bilan eshichuvchiga ta‘sir kilsa, aktsr xolatga (obrazga) kirish orqali, so‘zning mohiyatshsh 10 -100 chandoi kuchaytiradi va tomoshabishsh qalbiga ta‘sir etdi».

Ama shunday farkdan kelib chikib «Saqna nutqi» iredmisgiga murojaat kilamiz. Ularning o‘xshashlik tomonlari nimadap iborat?

O‘xshashlik ijodiy jarayondagi matnni o‘zlashtirish uslubiyati birligida va so‘z harakatidadir. So‘z)stasi nima haqida xikoya kilsa, u uning shaxsiy biografiyasidir. U bu hayotni o‘z tasavvurida tiriltiradi, tafakkuridan o‘tganlarni o‘ziniki qilib oladi. Hikoya kilayotgan vokeiligi uning o‘zini o‘ylantirib ko‘yadi. So‘z ustasiniig a> ditoriya bilan mulokoti, akgyorga nisbatan boshqacharoq. U muloqot jarayonida so‘zning botiniy va zohiriy jihatlariga urgu beradn. So‘z ustasiga so‘zni eshituvchiga yetkazishda aktyor bosib o‘tadigan yo‘l qo‘l keladi.

Aktyor o‘z ishi jarayonida syujetni, xarakterni tahlil qnladi. Muallifnn o‘rganadi, g‘oyaviy maqsadini aniklaydi. Xarakter talkinida atrof tabiatni bir - birga munosabatini aniqlaydi, qaxramonning ichki dunyosiga kirnb boradi. So‘z moxiyati (xarakati)ni ochish jarayoni ikkala san‘at turida bir xil uslubda kechadi. So‘z harakati jarayonin*i aktyor spektaklni tayyorlash jarayonida o‘taydi. boqeani aniqlash xam aktyorni, so‘z >stasi - (ijrochi)ning ijodiy jarayoni markazida turadi. Ana shu birlik teatr san‘ati uslubiyotining, umumiyiligini ko‘rsatadi. «Sahna putqi» mashgulotlarida badiiy so‘z, faqat nutqiy ifodaviylikni o‘rganuvchi vositagina bo‘lmay, u ko‘rishni, fikrlashni, m‘nosabat bildirishni, baholashni, goya bilan qiziqishni, mavzuni aniqlashni, xikoyadagi oliy maqsadni tushunishni ham o‘rgatadi. Yutuqning asosi aktyorlik mahorati bilan sahna nutki uslubining birligidadir. Spektakldagi so‘z harakati bilan badiiy so‘z ijrosidagi umumiylik saxna nutqini o‘rganish uslubining xam asosini tashkil etadi. Saxna nutki darslarida hikoya, she‘r matnlaridan foydalailadi. So‘z ustida shilanganda rolni yoki hikoyani o‘kibgina qolmay, so‘z harakatiga erishish muhim sanaladi. Mashgulotlarda adabiy asar moxiyatidan kelib chiquvchi aktyor psixotexnikasi unsurlari ham garbiyalanadi.

Aktyorlik san‘atidagi har qanday notabiiylik va bir xil;shkka, oddiy, ifodaLi va jarangdor nutq orkali barxam beriladi. Tabiiy jarangdor ovoz va anyq dyksiya, burro talaffuz nutqning asosiy

sifatidir. Jarangdorlik - bu ovozning kuchi, go'zal va snllikngi, oxaigdorligi va ta'sirchanligi bo'lib, diksiya esa, ovozning tozaligi, talaffuzning achiklign, oxapgraboligi va ovoz ohangipipg raig-barash ligidir. Shundap kilib, badiiy so'z-badiiy o'kish - akgyor ijodkorga.hikoya qilishni, auditoriya bilam erkin mulokoshi, ichki kechinmapi, tasavvur kengligini, ichki texpikani o'stirinshi o'rgatadi.

A.Oripov. Xatolaring kerak ularga...
Shundaylar bor, senga lutf aylab, '
Do'stman deya qo'li tutarlar Lekin
har zum qadaming poylab Xato
kilishingni kutarlar. Xato kilsang,
ularga bayram, Yo'ksa, zahru zavku.m
yutarlar, Mayli jindek, zarra bo'lsa
ham Xato kilishingni kutarlar.

Axtarurlar hamisha illat, Yetti
pushting go'rin titarlar. Faqat unma,
udg'ayma faqat, Xato qilishingni
kutarlar.

Ular senga bir umr yo'ldosh
Sodiq hamrox kabi o'tarlar
Qabring uzra egsalar ham bosh Xato
qilishingni kutarlar.

Ana shu she'rda ijrochi auditoriya bilan muloqotda bo'ladi. Ichki kechiima, gasavvurni kengligi, ijrochiga nutqiy jarangdorlik kasb etadi. U o'z xikoyasi.orqali eshituvchini o'ziga karatadi va o'zi bilan bnrga yashashga undaydi. Fikriy pishib yetilgan nutk o'ta ta'sirchanlik tizimini egallaydi.

Abdulda Oripovning yuqoridagi she'rini badiiy ijrochisi so'z xattp-xarakatlariga erishgandagina ana shunday ijroga erishaoladi.

Demak, so'z va nutq aktyor ijodi asosida yotgan asosiy omillardandir. Teatr san'atida so'zning naqadar katta axamiyatga ega ekanligini e'tirof etgan V.I.Nemirovich-Danchenko ta'rifi ko'ra,

so'z akgyor ijodiiing zamirida yotgan barcha xatti-xarakatlar yujidpr. Shu sababdan buyuk teatr arboblari, rejissyorlar, aktsrlar so'zga va so'z bilan xatti-xarakat qilush masalasyga aloxyda e'tibor bsrib kelgailar. M.Uyg'ur, YE.Bobojoiov, SH.Burxonov, O.Xo'jayev, S.Eshonto'rayeva, KXo'jayev, R.Xamroyev, M.G'ofurov, Q.Mahsumoi, T.Yun> sxo'jayeva, N.Aliyeva, L.Sarimsokova, S.Tabibullayev, T.Xo'jayev. A.Abduraxmonov, E.Jalilova, S.Xo'jayev, T.Jafarova, A.SaGIfud.sinov, N.Qambarova va boshqalar so'z va so'z xarakatiga, adabiy til -normalariga, nutq texnikayeiga jiddiy m.myusabatda bo'lganlar va bizlarga o'ziga xos bir maktab qoldirganlar.

O'zbek sahna n'tqining shakllanishida M.Uyg'urning xizmatlari beqiyosdir. Professor N.Aliyeva o'zining xam ijodiy, ham pedagogik faoliyatida sahna nutqi fanini yukori boskichga ko'tardi. Aktyor talaffuzning tabiiyligiga erishiig, yeo'zning tub ma'nosshsh ochish xar bir talabani ravon so'zlashi va aktyorlik psixotex!nikasini rivojlantirishga karatilgan maktab yaratdi. Musikali teatr rejissyori va aktyori R. Xamrayev til va obraz (aktyor) maxorati bilan uygunlashuv hususida o'z uslublarini joriy kildi va amalda qo'llashga eri^idi. Professor L.A.Xo'jayevaning ham ushbu kafedraning shakllanishida ustozlar ishyni rivojlantirishda ulkan xizmatlari bor. U kishi hozirda xormay-tolmay ishlab kelmoqda. Hayotiy, ilmiy-pedagogik tajribayaarining maxsuli sifatida «Sahna nutqi» fanini rivojiga hissa bo'lib ko'shilgan bir necha idmiy va amaliy manbalar.yaratdylar. Biz ularnyng shogirdlari ushb\ ko'llayamani yozar ekanmiz, ko'rsatgan amaliy yordamlari }*chun \ kishiga cheksiz minnatdorchiilik bildiramiz.

Buyuklikka dahldor bu siymolar o'zbek saxna n> tqini shakllantiribgina qolmay, uning uslubiy makgabini xam yaratdilar desak mubolaga bo'lmaydi.

Demak, «Sahna nutki»ning asosiy obyeksi: nutq texnikasi va talaffuz meyorlari va badiiy so'z ijrosidir.

II bulim.

Nutk tsxnikasn va talaffuz meyorn

Putk madaniyatining teatr san'atndagi ko'rinishi bo'lmish «Sahna nutqi» fanining asosiy zamini nutk holiga kelguncha bo'ladigan jarayon xosilasidir. Nutk darajasiga kelgunga kadar ishtirok etuvchi mexanizmlarni ishtirokini bilmay turib, to'g'ri, jonli nutqqa ega bo'la olmaymiz. Shu bois, biz nutq vosil qituvchi a'zolarini bir oz bo'lsa-da o'rganishga jazm etdik. Nutq xosil kiluvchi vositalar xakida birmuncha ma'lumotga ega bo'lish uchun uning tuzilishi va boshkaruv mexanizmini bilish joizdir. Nutkiy organlar ikki kismdan iborat: Markaziy va perefirik. Markaziy bo'limga - bosh va umurtqa kiradi.

Perefirik bo'limga - bo'g'iz, ovoz paychalari va boshqa nutqiy a'eoyaar kiradi. Bosh *shya oarcha* asab tarmoklari *Ilap bog'lik bo'lib*, uzatuvchi vazifasini bajaradi. Bosh miya o'z faoliyatida nutk tovushlarini boshqaradi. Barcha og'iz tanglay xarakati, ovoz paychalarivdvdg nutqiy hosilasida ishtirok etuvchi barcha mushaklar bosh miyaning xar xil kislmlari orkali boshkariladi va nazorat kilinadi.

»Buyuk olim I.P.Pavlov ta'limotiga binoan, nutq a'zolarini bir butun holda, birinchi navbatda asab tizimida va bosh miya qobig'ida ko'ramiz Pavlov fikricha, «butun badan harakatlarini u ko'rib turadi». Asab faoliyatining asosiy shakli «refleks»dir. Organizmning barcha reaksiyalari asosida reflekslar yotadi. Pavlovning «Asab tizimi faoliyati» to'grisidagi fiziologik ta'limot aktyorni nutkiy ovozini tarbiyalashning asosini tashkil etadi. Yana ovoz hosil kiluvchi apparatlarga, tovush hosil qituvchilar yoki artikulyatsiya tizimi kiradi. Bu ogiz bo'shligi, burun, gangyaay, bo'g'iz, tilning bo'giz bilan birikkan yeri, tishlar, lablar, pastki jag'lar kiradi. Ovoz paychalarida xosil bo'lgan tovush, bo'giz bo'shlig'ida tebranishi (kuchayish) orqali paydo bo'ladi. Ovoz amparatining yana bir bo'limi bu nafas olish tizimidir. Nafas olish sharoitga va holagga karab har xil bo'ladi. Uyku davrida, sokin xarakat vaqtida tez va qiska bo'ladi. Ushbu harakatni nafas markazi boshkaradi. Aktyor saxna ta'sirni nafas markaziga ta'siri orqali nafas oladi. Chunki tomoshabindan oldin aktyor hayajonlanadi, o'z chiqishini oldindan ko'z oldiga keltiradi.

Iluiday qilib, iutk apparatini perefirik kismi uch tizimda iborat. Kurslarda ishinng xajmi kanday bo'lishidai oldin aloachta yukoridagi uch tizimni iazariy anglamok va amaliy ishga o'tmok ksrak.

ORFOEPIY.

Adabiy til - o'zining tarixida, juda ko'p boskichlardan o'tgai, ishlangan, ma'lum meyorga keltirilgan bo'lib, muomila vositasi sifatida, badiiy, ilmiy, ilmiy-ommabop, adabiyotda, sissatda istifoda etiladi. Adabiy til leksik meyorga ega bo'lib, u so'zlarning ishlatilishida, grammatik shakllarning ko'llanilishida, orfografik normada va shu normada ishda talaffuz msyorlarida, bir xillik bo'lishi talab qiladi.

Hozirgi o'zbek tilining talaffuz meyor asosiy bo'lim lingvistska orfoepiya bo'limida belgilanadi. Orfoepiya so'zining *kslib* chiqishi *grekcha bo'lib*, «to'g'ri so'z» mazmunini bildiradi.

Orfoepik meyor yohud adabiy talaffuz meyor o'zbek tilining tarixiy shakllanishi bilan bog'likdir. Adabiy til meyorini saqlash, matni o'zlashtirishda va eshituvchiga ma'noni singdirishda katta axamiyatga ega. Adabiy tid meyor bo'lsa, qabul qilish qiyinlashadi va eshituvchining diqqati chalg'iydi. Talaffuz meyorining ko'nishi (stili) har hsh! bo'lishi mumkin. Bunda nutqning mazmunidan kelib chiqiladi va nutq kimga mo'ljallanishiga qarab shartli bo'ladi.

Buni badiiy-pretik, publidistik, notiqlik, so'zlashuv, maiishy nchtq deyish mumkin. saxnadagi nutk esa asarning turi, janriga, qaxramonining kim ekanligiga, uning xarakteri - xususiyatiga, ovoz imkoniyatlariga bog'liq bo'ladi. «Orfoepiya»ning taryxi, rivojlanishi, o'zgarishini, talaffuzning yangilanishini tilshunoslar o'rganadilar. Biz esa, tovush, so'z, jumla, she'riy matnlarning talaffuzi bilan shugullanamiz. '

Quloq bu hissiy a'zo bo'lib, uning vositasida miyamiz voqelikdagi informatsiyalarni eshitadi. Ovoz apparat va kuloq bu iison jismining bir bo'lagi. bvoz apparati eshitish yo'li orkali miyaga nima uzatsa shuni ifodalaydi. Shu munosabat bilan nutq ustida ishlaganda eshitish qobiliyati katta rol o'ynaydi. Talabalarda ilk mashgulotlardan boshlab, eshitish qobiliyatiga e'tiborni karatish lozim. Partnyor so'zlayotganda bir-birini eshitishni o'qituvchi nazorat qilib turishi kerak.

DIKSIY.

Orfoepiya bo'limida biz adabiy talaffuz meyeri to'g'risida fikr yuritdik. Buni badiiy so'z ijrochisi va aktyor mukammal egallashi kerak.

Nutkniig sifatlaridan yana biri bu yaxshi diksiyadir. Yaxshi diksiya bu jumla, so'zlar talaffuzida aniklik, har bir uili va uidoshlarnipg meyoriy talaffuz etilishidir. Diksiya noaniqligi, duduqlik, tovushlarni naaniq talaffuz qilish eshituvchiga manzur bo'lmaydi, nutqning ma'nosini anglab yetishiga halal beradi.

Unlilar va undoshlarni aniq talaffuz etish nutq apparatining yaxshi, sozlanmaganligini va artikulyatsiyaning to'g'riyligini ko'rsatadi. Aktyor nutkiy faoliyatida uning ish qatorlarini tabiatan to'g'ri joylashuvi xam katta ahamiyatga ega. Mabodo, tish qatorlari noto'g'ri joylashgan bo'lib, pastki tish qatori oldiga chiqqan bo'lsa s, z, sh, j va afrikatlar g, i harflarini noto'g'rya talaffuz qilish yuzaga keladi. TilniNg tabiatan qalinlygi ham tovushlarni noto'g'ri hosil qiladi. Bu kamchiliklarni stomatolog va logoped kabi mutaxassislar yordamisiz hal qilib bo'lmaydi.

Yana bir toifa nutqiy kamchiliklar borki, u e'tiborsizlikdan kelib chikadi. Bu kamchiliklarni muntazam mashqlar orqali tuzatish mumkin. Talabalarga u yoky bu mashqlarni berishdan oldin uniig nutq rrganlaridagi kamchiliklarni aniqlab olmok zarur. Keyin o'sha kamchilikdarni bartaraf etishga yordam beradigan mashqyaar bilan shugullanish lozim bo'ladi. Biz quyida tyoatr san'ati maktabida nutqi srxta bo'lgan talabalar bilan o'tkazilaDigan mashg'ulotlar uchun puhta o'ylangan mashqlardan iamunalar beratmiz.

Lablar uchun mashqlar

1. Og'iz ochnladi. Ikki barmoq ustma-ust holati darajasida pastki tish qatori pastga tushiriladi. Tillar yassi xolatda. Kichik tanglaychalar ko'tarilgan. Tilning ildizini past tushiramiz.

2. Geia lab yukori ko'tariladi, tepa ish qatori ochiladi, milklar ko'rinmasin. Lablar yukoriga ko'tarilganida yuz mushaklari taranglashmasin. Tishlar erkin holatda.

Z.Lynan shu mashkni pastki lablar bilan qaytariladi.

4. Yuqori lab va pastki lab mashklarn birin-ketin qaytariladi. Harakat vaqtida jaglar erkin, tishlar siqilmagan bo'lishi shart.

Z.Tena lab pastki tish qatori bilan tarashlanadi. b.Pastki lab tsya tish katori bilan tarashlaiadi.

Til uchun mashslar

1. Ogiz ochiq: ti.t yassi, o'rtasi bir oz qapinlashgap, til uchi pastki ish qatoriga kisman tegib turipti. Esnash vaziyati kabi. Tilni oldga chiqaramiz, keyin iloji boricha ichga tortamiz. Tnl uchi ko'rinmay qolsin. O'z holatiga qaytaramiz.
2. Pastki tish (Qatori' harakatsiz qotgan xolatda. Til uchi ko'tarilib tepa tish qatori ildiziga tegiziladi. O'z xolatiga kaytariladi. .■:;»
3. Og'iz yarim ochik, ;T»l oldinga chiqariladi va kaytarilishida tarang hachatida o'z xolatiga kaytariladi. ■

Bu mashqlarni ayeta»sekinlik bilan qilish kerak. O'z-o'zini nazorat uchun kichik ko'zgudan foydalaniladi. Mashklarii ilk davrdan boshyaab, mashqda fakat organlari ishtirok etishiga, e'tibor kilish kerak. Qolgan a'zolar ^peshona, ko'z, burun va butun gavda) sokii hodotda* bo'lsin. Kundalik mashqlar sahna nutqi darsiga tayyorgarlik ishi qisobdanadi.

Nafas va ovoz

Nafas nutqyy-GOvuShny paydo bo'lishida fiziologik asos va nutq sai'atining eng e'tiborli unsuridir. Aktyorni yoki so'z ustasining nafas olish voyoytasidaya mukammal foydalanishi nutknish kuchi, jozibasy Ya yusykiylygyni ta'tiinlaydi. Teatr san'ati pedagogi P.F.Sarichev,- «so'z ustayey, suxandsSH, aktyor nafas olishda mahoratli - zukko bo'lishi kerak» - deydi. Uzun jumla, monolog, she'riy matn va ravon nutk, yumoristik dialoglarda harakat vaktidagi ya'ni, chopish, sakrash; kU^SH, raks, sahna harakaty vaqtidagi nutqta sozlangan tarzda nafas olyshy kerak. Aks xolda she'ning, nutqning nafosati fikrning jozibasi ta'sir kuchi buziladi. Xullas, nafasdan to'g'ri foydalanish akt8r ovozi boyitadi.

Nafas olishda fizyologik hamda fanatsion usullari mavju d. Fiziologik nafas - bu xayotda avtomatik tarzda nafas olish,

fanaion mafas esa o'ylangan, bir maksadga yo'naltirilgan nafasdir.

Nutk jarayonida nafas olishni yo'lga qo'yish uchun maxsus mashklar o'tkaziladi. U nutqdai ajralmagan holda u bilan birga olib boriladi. U vaqtda nutk faqat tovush holida bo'lmasligi kerak. Nafas olish mashqlari nutkiy fikrga yo'naltirilgan holda olib boriladi. Aktyor nafasining uch holati mavjud bo'lib, ular ko'krak, qorin, diafragma turlaridan iborat:

Ko'krakka nafas olish yo'lida nafas qisqa olinadi, nafas olganda diafragma sust ishtirok etadi, sikliklik bo'ladi, nafas chikarganda kuch ko'krakka va yelka mushaklariga tushadi. Nafas olganda yelkalar ko'tariladi.²

Qoringa nafas olishda yuqori va o'rta ko'krak qafasida harakat vujudga keladi. Nafas olganda diafragma pastga tushadi, nafas chikarganda u ko'tariladi. Bu yo'lning foydali tomomi nafas olish yengil va nafas chikarish tez bo'yaadi. Nafas olishning bu ikki turi nutkni rivojlantirish uchun nokulaydir.

Diafragmatik usulda nafas olish, bu yeog'lam kishilarda o'z xolatini - gavdani to'g'ri tutishi bilan bog'liq. Bu yo'lda ko'krak qafasi kengayadi va ovozni sozlashda qo'l keladi. Nafas olishni to'g'ri yo'lga qo'yish uchun ichki nazoratni ishga solgan ma'qul. Fikrni ovoz chikarilmasdan talaffuz kilinsa, ichki nazoratni ishga solish yuzaga keladi. Fikriy nutkdan nafas mashklarida, artikulyatsiyani tarbiyalashda hamda matn ustida ishlaganda foydalaniladi. O'kiganda fikrni o'zi artikulyatsiya til, lablar, tomir a'zolarining harakatini ta'minlaydi.

Fikriy mashqlar bazqarganda, mushaklarni xarakatidai foydalanmaydi, mushaqlarga og'irlik tushmaydi. Bu mashq nafas va ovozni saklab qoladi, ovozda notabiiylik bo'lmaydi, ovoz hosil kiluvchi mushaklar taranglashmaydi.

Kuyidv fikriy, o'qipshsh orqali ichki tomoq artikulyatsiyasi uchun mashqlar beramiz.

Shortlovchi undoshlarni k - g...g - k, t - n ni ochiq talaffuz kilinadi. Keyin fikriy unli a - e - o deb talaffuz qililadi.

¹ Sariyev YE. F Soyenncheskaya slovo. M. 1963. str 87.

² Barsh xishklar iko'rsatmalar I.P.Kozlinoval taxriri ostida 1976 yiln. tda nashr etilgan «Saxna nutki» kitobining ilanmaoan oliadi.

Unlmlarni fikriy (ovoqsiz) talaffuzida. Esmash xolatiga fikrsh-g karagamiz. 4-6 marta kaytaramiz.

2.1 - mashkni' qaytaramiz. Esmash vaziyatida, ogzlar yumuk-a,o,o-uilisipi fikrda talaffuz etamiz. Fikriy galaffuz vaktida boshimizni ko'krak tomoi egiltiramiz. Epgak ko'krakka tsgadi. Isl holatga qaytamiz. Mashkni 2-4 marta kaytaramiz.

Z.Qo'l - kaft" bilan ' tomokni va ko'krakni yukori qnsmini (eigakdap ko'krakning o'rta qismigacha) yeigil uriladi, keyin barmoqlar uchp bilan bo'yinni yon kismi va ko'krakni yana shunday astalik bilan o'rish kaytariladi. Shundan keyin ovoz chikarmay a.u.o.uilisini "gomuq ogizda, esnash holatida talaffuz etiladi. Mashq 4 - 6 Marta kaytariladi.

4.Ksyin burundan iafas olib, yuqbridagi unlilarni alohida ovoqsiz talaffuz etamiz. Nafas chiqarayotganda biz bo'shlig'i va tomoqii nafas ila chayamiz. Mashqni 2 -4 marta qaytamiz.

5.a,e,o,u unlilarni'g yoki k undoshi bilan birgalikda avval ovoz chiqarmay, undan keyin ovoz chiqarib talaffuz kilamiz. Mashq paytida boshni sekin harakat bilan orqaga tashlaymiz, so'ngra ko'krakka tekkuncha oldga tushiramiz.

b.Yengil, yumshoq, sekin harakatda boshni aylantirib harakat qilamiz, avval o'ngga, so'nfa chapga, shu vaqtda ovoz chikarib undoshlar ko'shmasini talaffuz etamiz: gn, zm, bn, vm, gi, zn, bi, vt ularga unli gov} sh i - e - a - b - o' - u-i katorini qo'shamiz. Mashqni 4 - 6 marta qaytaramiz.

7.Burundan nafas olamiz. So'ngra burunni ikki barmok bilai qisgan holda, nafas chiqarayotganda ovoz chiqarib jum.cha talaffuz qilamiz, m - n sonor tovo'shlari bo'lsin.

Meyim, onam, otam, borligim Jonim, tanim, bahrim, kuvonchim. Nafas olib burunni (kisman) bo'sh holgako'yib aynan shu matn -j)-mlani takrorlaymiz. Shu o'rinda tez aytishlardan ham foydalaisa bo'ladi. Ovoz xosil kiluvchi mushaklarni taranglikdan, zo'riqishdan holi qilish uchun siypalanadi. Ovoz hosil qiluvchi mushaklarni siypalash (massaj) vositasida ularni turli zo'riqishdan saqlab, qizdirib. ishchi holatiga olib kelamiz. Bu bilan ovozni erkin, jarangli chikishni ta'minlaymiz. Siypalashlar ikki turda bo'lib, kishi sogligini muhofaza kiluvchi - gigiyenik va tebranuvchi massaj - qo'l uchlari bilan urilishdir. Bu ikkala massaj turi asablarni uygotadi. Siypalash asabning teriga yaqin qismi ishga shay qilsa

urshn massaji unng chuqurroq joylashgan kismlarini faoliyapa chushiraln. Mashg'ulotlarga tayeyrlatishda talabalarga o'z-o'zini massaj kplish o'rgachiladi. Bu akgrsmng, badiiy so'z bilap shugullanuvchi ijodkorning doimiy kundalnk mani'yutiga aylanmogi darkor.

Talabalarni avval o'zini - o'zi gigiyenik massaj ki.shshga o'rgati.chsa, mashg'ulotlarniig keyingi bosqichida, ya'ii o'quv yi.chning nkkinchi yarmida tebranuvchi massaj, (urish yo'liiii) o'rgatiladi. Massaj nafas chnkarayotganda sonor tovushi talaffuz etiladi. Keyinchalik esa unli tovush qo'shib talaffuz etiladi.

Kunida shu massajlardan namunalar beriladi. Bu massaj usullarni ko'paytirish mumkn. Masalan Gigiyenik massaj:

1.Peshona massaji (bunda Barmoqlar > chi bilai ikki qo'l baravarng peshonani o'rtasidan quloqlar tomon silachadi Mashk 4 -6 marta qaytariladi).

2 . Yuzning tepa qismi massaji (bunda barmoqlar uch# bilan burun o'rtasilan kuloqlar tomon tssaj kilinadi Mashq 4 - 6 marta kaytariladi).

3. Yuzning o'rta kismi massaji (bunda barmoklar uchi bilan tspa lablardan kuloq tomon massaj qilinadi Mashq , 4-6 marta kaytariladi).. Shu no'sinda ovoz xosil kiluvchn a'zolar ham massaj kilinady,

Tvbranuvchi - titrovchi (urish) yo'li bilan massaj kilish (bunda yuqoridagi mashqlar qaytariladi, faqat silash o'miga yengil uryladi, nafas chiqarishda undosh tovushlar talaffuz etiladi) Massaj jarayonida, undosh tovushlarga unli tovushlar ko'shib talaffuz ztiladi. Nafas burundan olinib, yuqori nafas yo'di rraqali bajariladi. Bunda yuqori nafas yo'li eshitish organi bilai boglanadi.

Nutkiy ovozni sozlashda fakat burundan nafas olish kerak. Aks xoyada ovoz jarangsiz, xira va notiniq chikadi. Shuning uchun tanabalarni burundan nafas olishga o'rgatish va nafas chikarartganda tovush, jumla matnlardan fondalanish maqsadga muvofiq.

Burundan nafas olishuchun mashqlar namunasi

1.Burun katagining o'ng tarafini barmoklar bilan bekitidadi, chap burun katagidan nafas olinadi. Chap burun katagi bekitilyb o'ng burui katagidan nafas chiqariladi. Mashq 4-6 marta kaytariladi.

2.11afas olinadi, nafas chiqarayotgapda buruining sn tarafi, nsshona, peshonaping yon tarafiga oxista qo'l uchi bilap uriladi. Mashk 4-6 marta qaptariladi.

Z.Ogiz ochiq-holda burundan nafas olib chikarilali. Mashq 10-12 marta kaytariladi.

4.Burun kataklari kengaytiriladi. Nafas olinadn, nafas chiqarayochtanda burun kataklari o'z holatiga kaytadi. Mashk 4-6 marta takrorlanadi. ■

e.Yoshni go'g'ri tntib, kafas chiqarayotganda boshni oxiyeta o'ngga, chapga buriladi va asl holiga keltiriladi. Mashk 4-6 marta qaytarnladi.

Mashqlarni turli harakatlarga boglab, xar xil xolatlarda bajarish maqoedga muvofiq. Mashklar katta xoxish bilan. ongly ravishda amalga oshirshi lozim. Aks holda nafas, bilan boglik ovozga putur yetadi. San'atkorning yo'li berkiladi.

Sahna nutqida matn ma'nosini yuzaga chiqarishda xarakat birinchi o'rinda bo'lsa, musiqiy nutqda ashulada, ma'no musiqiy kuy orqali ifoda etiladi. Butun e'tibor matn mazmunini musiqiy va hissiy to'g'ri ifodalashga qaratiladi.

Ba'zi odamlyrda iutqiy ovoz musikali ovoz bilan bir xil bo'lmaydi. Nutqiy ovozi yuqori, kuylash ovozi past bo'ladi. Shu bois, machn ifodasi haM:6ir-biriga mos kelmaydi.

Nutqiy'ovozda- tembr hunukroq, ammo musikiy nutkda go'zal bo'lishi, kuylovchi ovozida musiqiy notalarni erkin olishi mumkin. Nutqiy ovozda unli harflar tovush shkalasida sirgaladi, kuylovchi ovozda esa tebranish yuz beradi. Shu bois nutkiy, ya'ni dramatik ovozda tebranmaslik musikiy ovozdagidan farqli o'larok o'ziga xos tembrni vujudga keltiradi.

Inson hayotida ovoz rivoji sustlashib, yo'qolib ketish hollari ham bo'ladi; Ovozynson balog'atga yetish davrida o'zgaradi. Bu davrni mutatsiya davri deb ataladi. Shu bois, bu davrga achohida dikkat talab etiladi. : ' - G1 •■ ' ^

Ovoz kuchi - buxislat, chiqayotgan xavo bosnmi sikilishidan xamda ovoz naychalari tebranishdan yuzaga keladi. ^

Tembr - nutq apparatini anatomik tuzilishidan va undan bilimdonlik bilan foydalanish natijasida paydo bo'ladi.

⁵ Ovoz balandligi markaziy nerv sistemasining bergan ko'rsatmasiga asosan, ovoz naychalarning tebranish chastotasiga bog'lik. Professor YE. F. Oficheva yozishicha: «Tabiat in'om qilgan

OYOZ. bor. Lmmo, aktyor uchun bu kamlik kiladi. Uning uchun tabiat SHP.OM kilgam sovgasini o'ziga kifoya kilmaydi. Uni saqlamok va rinojlantirmoqni bila olish kerak. Buning uchui ovozdin to'gri foylalanishnn bilish kerak. Agarda aktyor o'z ovozigaga egalik kilolmasa, ovozi uning ixtiyoriga, asabi va tempsramentiga bo'ysunmasa ijodiy rejasi boy, jozibali bo'lgann bilan u tayiili fikr yoki xissiyotni to'liq ifodalay olmaydi».

Ovozii sozlash-bu tabiat bergan in'omni rivojlantirish, boyitish va mukammal darajada jaranglashiga erishish bo'lib, ko'n yillar aktyorga xizmat qilishni ta'minlash maksadini ko'zda tutadi.

Drama aktyori butun ovozni saklab rivojlantirib, boyitib, borishi kerak. Kuylovchi akt/yorlar esa bu vazifaga ikki barobar mas'uliyat bilan karashlari shart. Chunki, ular xam so'zlaydilar xam kuy.taydilar. Shuning uchun ovozii sozlash o'ta ehtiyotkorlikni talab kiladi. Buning uchun maxsus mashqlardan foydalanmoq kerak. Ovoz sozlayotgan «Sahna nutqi» - o'kituvchisi mashq davrida bosh, ko'krak kaytargichlari, (ya'ni rezonator)ni bir vaqtda ishlatilishiga e'tiborni qaratmog'i lozim.

Ovoz sozlash asosida, ovoz diapazoni - (ovoz xajmi)ning barcha kismida bir xil xarakterdagi, silliq ovoz chiqishini ta'minlash yotadi.

Nutqiy ovozni ishlashga ikki usulda -kuy orqali xamda nutkiy yo'sinda yondashiladi. Mashg'ulotlar kuy orkals boshlangani ma'qul. Chunki, shu usulda ovozni bir balandlikda ushlab turish, pastlatish yoki balandlatish mumkin. Kuylovchi aktyorlarni ovozish sozlaganda kuydan so'zga, so'zdan kuylashga o'tishni mashq kilish kerak. Mashkdar she'riy matn yordamidaolib boriyaadi. Ovoz mashklarini boshlang'ich davri bundan mustasnodir.

Ma'lumki, bo'lajak dramdtik aktyor va musikiy janr aktyorlarini tarbiyalashda ifodali va hissiy, musiqiy nutq axamiyatga molik. Bunda avvalo, iutqning ma'noyeiga jiddiy e'tibor beriladi. Nutqni burro, jozibali ifodalashga, talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf kilish, ovoznig sifat va jarangdorligini oshiri^i, nafasdan to'gri foydalanish mueiqani aktyor ongiga singdirish orqali erishish mumkin. Buning uchun, nutk va musiqiy nutq texnikasyani mukammal egallash zarurdir. Boshqacha silib aytganda, nutq apparatidan unumli foydalanish bo'lajak dramatik va musikiy dramatik aktyorlar uchun ham bir xilda muhim. Sahna san'atida nutq texnikasi - nutqiy nafas, tovushlarni paydo bo'lishi

va talaffuzi. nutqiy ovozii musiqiy ovozga moslashtirish, ifoda vositalari uchun hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Shu jihatdan qaraganda mazkur qo'llaima ko'p yillik nedagogik •'ajribaning natnjasi bo'lib, uning asosida nugq texpnkasi bo'yicha sodda mashklardan asta-sekin murakkab Mashqlarga o'tish, mashqlarni ma'lum tartio asosida olib borish nazarda tutiladi. Shuni aloxida ta'kidlash joizki, nutq texnikasini rivojlantirish darslari drama va musnqaln drama .bo'limlarida bir xilda olib borilsa xam, musiqali drama kursida nutqni o'ziga xos tomonlarini, ya'ni so'z, musiqa, ashula uygunligini mashgulotlarning dastlabki kunidaioq, nazarda tutgan .cholda ishlashga to'gri keladi.

MUSIQALI TEXNIK MASHQLAR.

Musiqali drama' bo'limlarida, talabalar nutqini texnik mashqlar orqali tarbiyalashda, drama kurslari singari, ishni artikulyatsiya > stidagi mashqlardan boshlagan holda, bu yerda ham unli va undosh tovushlar ustida mashqlar o'tkaziladi. Diksiya, ya'ni b>rro so'zlashishning ahamiyati musiqali kurslarda goyat muhimdir. Shu bois, asosiy diqqatunli tOvushlarga qaratiladi.

Ma'lumki, o'eb yok tilida unli tovushlar oltita, ularga: *i, e, (ye), a, o, o', u* tovushlari kiradi. Talaffuzda esa, ular o'nta va undan ortik bo'lishi mumkin, masalan:

yozuvda	talaffuzda	misollar:
i	i	ishchi, kizil.
e	e, ye	er, el, elat,
yetim, yetti, yemish.		
a	a, ya(y-a)	ana, yana, bo'Y.
o o, yo(y-o)	ol. bor, bako, daryo.	
o' o'	o'n, bur, qo'zi.	•
u u, yu(y-u)	uch, ur, buyuk, ...yugan, yuz.	

Hozirgi o'zbek adabiy tilda undosh fonemalar kuyidagichadir: Jaranglilar. jarangsizlar, korishliqlilar. 1. *b, v, g, d, j, k, z;* " 2. *p, r, ye, t, f, x, s, ch, sh, k;*

3. */sl, i, n, ng*(qorishliqligi). Yukoridagi tovushlarni barcha fonetik qonuniyatlariga rioya kilgan holda artikulyatsion holatlari, nutq organlarining

SHNTI rOKI, YA'NI X.OSIL bo'LISH o'rNI, \OSIL bo'LISH usuli, OVOZ Va shovkin ishtirokidagi mashklarda ishlanadi.

Masalan: 1) *i, e, a, o, o', i* har biriniig artikulyapiyasiga kat'iy an amal qilgai holda, biri-ketin shoshilmasdan talaffuz etish tavsiya ■etiladi.

2) *i - e - a - o - o' - u - i*- birin-ketin urguni keyingisiga almashtirib talaffuz etiladi.

) *ch - e - a - s - o' - u - i* unlilarinn bir-biriga ulab, bir nafasda musika ko'shib ijro etiladi.

4) Unlp tovush.targa so'zlar aytish.

i-i-i nstak, iborat, Ikrom.

e - e - e - Elyor, erma, ertak, ertak.

a - a - a - Abror, Axror, Asror,

o - o - o-olmos, ombor, oftob,

V - o' - o' - o'sma, o'tok, o'tkir,

u - u - u - Usmon, Umid, ulus

Yuqoridagi tovushlarni egallashda ma'lum natijalarga erishilgandan so'ng undoshlar differensiyasiga o'tish mumkii. Bunday mashqlardan ayrimlarini keltiramiz:

k-gundoshlari, *k*portlovchi, jaraigsiz til orka undosh.

g esa portlovchi, jarangli til orqa undoshdir. Bular uchun kuyidagi mashklar tavsiya etiladi: *I - k* undoshi talaffuzida fakat nyuvkin eshitilishi kerak, *g* undoshi talaffuzida esa ovoz qo'shiladi. Shularni farq etgan holda aniq mashq kvdinadi.

1) *k-g, k-g, k-g...*

2) unli tovushlarns qo'shib talaffuz etiladi:

ki - ke/ke/- ka - ko - ko' - ku - ki gi -

ge/ ge/ - ga - go - go' - gu - gi

3) Undoshlarni ijro etish yo'li bilan mashq qnlsh: *kiggi -kegge - / kegge/ - kagga - kaggo - ko'ggo' - kuggu - kiggi gikki - gekke -gakka - gokko - go'kku - go'kku - giki,*

4) Keyingi mashqlar yanada murakkablasha boshlaydi:

ki - gi - gi - gi - giqk,

ke - ge - ge.- ge - gekq,

ka - ga - ga - ga - gakk,

ko - go - go - go - gokk,

ko' - go' - go' - go' - go'qk,

ku t gu - gu - gu - gukk,

ki - gi - gi - gi - gikk

*

Mashklarda artikulyatsion xolatlarniig aiikligi talab qilpnadi, \ar bir katordan keyiigina iafas olish tavsiya etiladi, mashklarkikg ijrosida anik vazifa bajarilishn ko'zda tutiladi. X.ar bir mashkka fikr beriladi, nima uchun talaffuz etayaiman, degan savol galabaiing markaziy asab pizimini doimo ushlab turadi. Markaziy asab tizimida berilgan savolga albagga javob olipadi. YA'ni, asab yaxshi ishlasa demak mashk to'gri bajariladi. Kuzatunchiga «to'g'ri talaffuz etayapmanmi?» «shuiday talaffuz etish kerak!» tarzla m> omila qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ilova: E tovushi (ye) tarzida talaffuz kilnnadi. So'ng mashklarni so'zlar bilan bog'lovchi maxsus matnlarga o'giladi. *ki* - kitob, kimxob, kiprik; /o (*ye*) - kelin, kelajak, kechmish, ketmon; *ka* - kapgir, kampir, kamol; *ko* - Kozim, kotib, Komil;-ku - ko'mir, ko'ngil, ko'prik; *kt* - kumush, kuldon, kundosh; *k*» - kimyo,kitob, kibor; *gi* - gina, gilos, gilam; *ge* (*ye*) - gezarmoq - gerdaymok, gektar; *ga* - gazlama - gazli, gap; *go* - goxi govjum, gov mush; *go'* - go'zal, go'shtto'dak; *gu* - gul, gumbaz, gulzor, gumma; *gi* - girdob, gipnoz, giriftor;

Ijrochi oldiga aniq vazifa qo'yiladi. Ular taxminai quyndagicha bo'lishi mumkin:

a)to'g'ri nafvs olish, to'g'ri talaffuz etish; b)talaffuz meyoriga amal qilgan holda, vazmin maromda matn (diktoverka) qilinayotgavday, ya'ni aytib yozdirayotganday bajarish; v)talaffuz aniqligiga e'tibor berib, ma'noli ijro etish. Mutaxassislikka yondashgan holda, mashgulotlarda sodda ko'rpnishlardan murakkablikka o'tish jarayoni boshlanadi.

Musikali teatr aktyorini sahna nutkidan tarbiyalashda e'tkborni halq ijodiyoti namunalariga karatilyshi kerak. Xachkning asrlar osha sayqallangan, avlodlar osha konimizga singib ketgan noyob durdonalari bor. Ana shu durdonadardan talabalarni nasriy va musikiy nutqini tarbiyalashda foydalanish yaxshi natijalar beradi.

Tez aytishlar, makollar, sajlar rechitashv mutkiy ko‘shiqlar, lapardar, shular jumlasidaidir, masalan Tez aytishlar:

1/1 o‘m-to‘p ko‘k koptok, harto‘p ko‘k koptokda bittadap katta ko‘k koptok.

2.O‘sh pashshasi, pes pashsha.

Z.Ok choynakka ko‘k kopqoq, ko‘k chopiakka ok kopqok.

4.Bir tup tut, bir tup tutning tagida bir tup turup. Bir tup t‘t bir tup turupningtomirini turtnb turiptimi, Bir tup turup bir tup tutnng tomirini turtib turiptimi va

boshkalar.

Maqollar:

1. Ko‘p kuyla, oz so‘yla.
2. Qari bilganni pari bilmas.
3. Minnatning oshi, boshimning toshi.
4. Yoz yopinchig‘ini ko‘yma, qishda o‘zing bilasan.
5. Yaxshi otga bir kamchi, yomon otga ming qamchi.
6. Kelinni kelganda ko‘r, sepini yoyganda ko‘r.

Maqollarni tematikasi tarbiyaviydir, demak talabaning nutkiy fikrlashini o‘stiradi.Muntazam takrorlanishida kishi ruxiyatida igunga moyillik yuzaga keladi va talaba o‘z istak irodasi bilan shunga amal kiladi.

Yuqoridagi matnlarni ishlaganda quyidagilarga e‘tibor kilinishi lozim.

1.Har bir tovushni burro-burro, nutq organlari artikulyapiyasi meyorini ta‘minlab, aniq talaffuz etish;

2.Ovozni silliqiligi, jarangligi va fikrga yo‘girilganligiga -erishish:

Z.Mashk vaqtida talabani fikrlashga, ma‘no - mantiqning sofligiga o‘rgatish;

4.Nutqiy hamda musiqiy ritmgga, so‘zlash tempiga - amal kilish;

Z.Har bir matnda musiqiy ichki xolatni topishga-erishish

Mashq jarayonida talaba yuqoridagi matnlarni ovozsiz fikrda, ovozda, musiqa jo‘rligida mashq qilishi va sekin-asta muomilaga kiritish kerak. Muomila qilishda oddiy maqsadlarni ko‘zlash maksadga muvofiqdir masalan «tushun giraman», «fikrga qo‘shilaman», «fikrga qarshiman», «meniki to‘g‘ri», «meni ovozim senikydan yaxxi», «men musiqiGfoqman» va boshkalar.

Okibatda, o‘zaro bir-birini eshitish, muomila elementlari shak.tlaiadi. Bu, saqpa n}tki fanimi «Lktsrlik mahorati» fani bilan bprgalikda olib borilishiga zamin bo‘ladi va orada boglapish ro‘y bsradi.

Mashgulotlar natijasida makol, tez aytishlar bo‘yicha ma‘lum gajribaga ega bo‘lgach, o‘zbek ogzakn- adabiyotiping yapa bir turi -sajga murojaat etamiz.

Saj turlari va ishlash metodikasi

Yakin va O‘rta Shark xalqlari ogzaki adabiyotiga xos saj sap‘ati fikrni ravon, oxangdor ifodalashda, o‘kuvchi va tipg.tovchiga ,\ns - tuygu ya‘ni emonional zavk berishda, tasvir va ayrim qolaglarning yodda qolishini osonlashtirishda juda ko‘l keladi.

a) «saj» so‘zi arabcha bo‘lib, lug‘aviy ma‘nosi qumri bulbul, to‘ti kabi xushovoz qushlar tovushining bir - biriga qo‘shilib jo‘r bo‘lib ketishini anglatadi.

b) saj’ - badiiy san‘atlardan biri, gapdagi ayrim bo‘laklarniig vazn yoki qofiyada (ba‘zan qar ikkalasnda qam) moslanishidir.

Saj san‘ati, dastdab og‘zaki ijodida paydo bo‘lib, keyinchalik yozma adabiyotga o‘tgan. Saj o‘zbek xalq ertaklari dostonlaridagi ayrrnm an‘anaviy o‘rinlarda boshlama, personajlar tasviri ularning xatti-harakati, psixologik holatlari, tabiat manzaralari, afsonaviy qasrlar tasvirida ko‘p ko‘llaniladi. Saj -tasavvurini rivojlantirib, undagi emotsionallikni oshiradi va kitobxon diqqatini tasvirlayotgan narsalarga kuchli jalb kiladi. Kur‘oni Karim sajda yozilgan.

Sajuch xil bo‘ladi

1.To‘lik saj (mutavoziy) - ayrim gap bo‘laklari vazndosh va qofiyadosh bo‘ladi.

Masalan: Esa, jallodlar so‘yib ko‘ymasnn, tezrok borib oliiglar, zindoiga solinglar («Ravshan»).

2. Qofiya saj - (mutarraf saj’ - ayrim gap bo‘laklari faqat qofiyadosh bo‘lib, vazandosh bo‘lmaydi)

Masalan: - Zulxumor oyim maynani osmonga uchirib dod deb, faryod ds6,- maynasiga aytgan so‘zi («Ravshan»)

Z.Vazndosh saj (mutavozin saj) - ayrim gap bo‘laklari qofiyadosh bo‘lmay, vazndosh yo‘ladi.

Masalan: Qoraxon podsho o'g'liping dardini ishqlai bilib, yurak -bagri ezilib, qaddi bukilib, o'g'liga karab bir so'z aytib turibdi. (Kuntug'mish).

Saj shoxlarning saroy yozishmalari, tarixiy, ilmiy badiiy iashrda ham qo'llangan Mumtoz adabiyotimizda Mavoiiy, Vobur, GuLxapiy kabi, san'atkorlar saj'dan unumli foydalanib, go'zal asarlar yaratdilar. Keyingi davr o'zbek adabiyotining Hamza, L. Qodiriy, G'afur G'ulom kabi namoyandalari ijodida ham sajning ajoyib namualari mavjud. '

Uzbek adabiyotida sajning paydo bo'lishi

Adabiyotshunoslik ilmiy ishlarining ayrimlarida saj san'atining paydo bo'lishi haqida fikr yuritilib, ularda saj dastlab arab adabiyotida paydo bo'lib, boshqa xalqlarda, jumladan fors - tojik, turkiy xalqlar adabiyotidagi saj esa arab adabiyoti tayeirida yuzaga kelgan, degan fikrlar uchraydi. Saj elementlarining nixoyatda kadimiyligini ko'rsatadi.

Masalan: O'zbek xalq ertaklari va dostonlarida shunday o'rinlar uchraydiki, ular ko'pchilik ertak va dostonlardagi boshlanishdir, peyzaj va ayrim timsollar tasairidagi sajarni ko'rsatish mumkin.

Agar saj san'atining bunday o'rinlarda ko'ldanishi qadimiy bo'lmaganda edi, mazkur o'rinlarda saj qo'llanishi bir xil bo'lmagan bo'lardi.

Saj - maqollarda, ertaklarda, xadq dostonlari, o'zbek mumtoz nasrida, qadimiy turkiy yodnomalarda, mavjud.

Maqolalarda saj (Boburshmada saj)

O'zbek folklori xalk donoligining mevasi bo'lmish makollarga boydir.

Maqollar qisqa, sikiq hajmda chuqur va iozik mazmun ifodalanishi jihatidan folklor janrlari orasida alohida o'rin tutadi. Maqollar o'z ijtimoiy funksiyalariga ko'ra, keng xalk ommasi yoki ayrim ijtimoiy guruxlar dunyoqarashini ifodalab, omma yoki shu ijtimoiy guruh dunyoqarashi orqali obyektiv voqeyikni baholaydi. Shuning uchun maqollarning mavzu doirasi juda keng bo'lib, ularni ma'lum bir doira bilan chegaralab bo'lmaydi.

¹ N. Sarpmsokov B O'zbek adabiyotila saj Toshkent «FAN» 1978 y

Hayotning hech bir soxasi yo'q-ki,) maqollarda o'z ifodasini yupmagan bo'lsin/ Biz sahna nutqi darsida 1-kurspiig I smestrida saj.chi makollarni mashk tariqasida ko'llashdan maqsadimiz galaba saxpa nutkpiing texpik elementlarini yaxshi egallashlaridnr.

a) sifatli mashq qilishda,

b)talaffuzni chiniktnrishda, tovushlarni toza-to'g'ri aytishda katta foyda beradi.

Virinchi semesfda-maqollarni mashk qilish unli tovushlarni, ayniqsa «a». «o», «o'», «e». «ye»-tovushlarini to'g'ri va aiiq aGgga olpshiga katta foyda beradi masalan:

1. O'kigan o'qdan oshar, o'qimagan turqidan shoshar.

2. Akli kalta pand yeydi, aqli teran kand yeydi,

3. Ota ko'rgan o'q yo'nar. ona ko'rgan to'n bichar.

4. Tannoz taranguncha, to'y tarkar.

5. Jaxl dushman, aql do'st.

6. Tuxmat tosh yoradi, tosh yormasa, bosh yoradi.

7. Gap desang, kop - kop, ish desang Samarqanddan top.

8. Sirti yaltiroq, ichi qaltiroq.

Sajli maqol muomala, tasavvo'r, so'z tagidagi ma'no elementlarini aiiqlashda, fikrlashda juda qulaydir masalan:

a)Unli tovushlar talaffuzini tozalashda adabiy talaffuz normalariga rioya kiLish fovdalidir;

b)Bunda mantiqiy urguning muxim o'rin bor. Jahl - dushman,, aql do'st «dushman, do'st» so'zlari alohida ta'kidlanib, talaffuz etiladi. Chunki mantiqiy urgu ikki bo'lakning alohida intonatsiya bilan talaffuz qilinishiga, ta'kidlab ko'rsatilishyga qaratilgan.

Tuhmat tosh -yoradi, tosh yormasa bosh yoradi, makolidan anglashiladi asosiy mazmun tuhmatning yomon oqibatlariga olmb kelishidir. Shuning uchun birinchi mantiqiy urgu «tosh» so'ziga tushadi. Ikkinchisi esa birinchi ritmyk bo'lakdagi «bosh» so'ziga to'g'ri keladi.

Mantikiy urg'u ba'zi maqsadlarga ritmik bo'laklarning oxiridagi so'zlarga tushnb, mantiqiy urgu tushgan so'z oldindan tinish qiska (pauza) Kilynadi. Sajlangan mantikiy urg'uli so'z aloxida ohangda tayaaffuz etiladi, masalan:

Gap desang, qop - qop , Ish desang,
Samarqanddan top.

Har bnr ritmik bo‘lak o‘z tuzilishi va mazmunnga ko‘ra mustaknl mantiqiy urguga ega bo‘lib, ular mazmunan bir - birnga zidlainshp, o‘xshatilishi va qnyoslanishp mumkin. Masalan: znd.tagi anda. Mard o‘zar, Nomard to‘zar.
O‘xshatilganda. Suv keldi - nur keldi,
Qirkida Sher atalar.

Maqollarda saj, makol mazmupiii yuzaga chikaruvchi, unga obyekt bo‘ladigan bo‘lakda ko‘llaniladi. Bu narsa bo‘laklarga tushadigan mantikiy urguning ahamiyati orqali to‘la tasdiqlanadi, sajning ritmik rang-baranglik funksiyasini to‘la namoyon etadi. Makollarning yuzaga kelishi, yashovchanligi, ritmikasadagn gurgunlikning sabablarini tekshirish, epik xalq she‘riyati ritmikasi asoslarini o‘rganishga keng yo‘l ochib beradi. Shu bilan birga, yozuvchi va shoirlarimiz ijodida yangi maqol kabi xikmatli misralar yuzaga kelishida amaliy yordam beradi.

Maqollar xalq ommasinint ijtimoiy tajribasida ko‘p marotaba sinovdan o‘tib, tasdiqlanib, nutqni bezovchi, donoligini namoyon etuvchi ulug‘ merosga aylangan. Ular qo‘llanishi jixatdan:

- a) ko‘chma ma’noda;
- b) ham ko‘chma, ham o‘z ma’nosida;
- v) tuzilishiga ko‘ra faqat o‘z ma’nosida qo‘llanuvchi maqollarga bo‘linadilar, shakli jihatidan esa:
 - a) nasriy makollarga;
 - b) sof she‘riy maqollarga bo‘linadilar.

Maqollarda saj keng qo‘llaniladi. Sajlar qo‘llanishi jihatdan qadimiy va xozirgi maqollarda ma’lum darajada farqlanadi.

ERTAKLARDA SAJ

Xalq ijodyyoti durdonalaridan bo‘lgan ertak jiri tematik jixatdan boyligi, badiiy jihatdan pishiqligi va tarkalish doirasining nixoyatda kengligi bilan folklor janrlari yehida alohida o‘rin tutadi. Ertaklarda xam folklorning boshqa janrdagi kabi mexnat axlining hayoti, dunyokarashi, orzu-umidaari, psixologiyasi, urf-odatlar, kurash va armonlari o‘z ifodasini topgan. Ertaklardagi badiiy to‘qima va fantaziya, u yo‘ki bu ertakning yaragilishi paytidagi va undan keyingi davrlardagi ijtimoiy xayot,

:7

kiishlariing me-hnat tajribalarini o‘zida ma’t> m darajada aks ettiradi.

O‘zbek xalq ertaklari poetik jihatdan yuksak va pihoyatda rang-barangdir.’ O‘zoyek xalq ertaklaririi shartli ravnshda ikki katta kismga bo‘lishimiz mumkin:

Birinчисiga fantastik ertaklar va sehrli fantastik ergaklar kirali! Undagi xayvonlar timsoliDa insoniy xayot tarzi pazarda tugiladi.

Ikkinchisi realistik ertak.tar bo‘lib, ularga xayotiy va hajviy tipdagi ertak.tar kiradi. Bunday ertaklarda xayvonlar, kushlar, o‘snmlklar inson kabi gaplashadi, tortishadi, do‘stlashadi. Ular do‘st - dushman, yaxshi - yomondan ajratiladi. Bayon majoz tarikasida g‘oritiladi. So‘z hayvonlar xakida borsa-da, jamiyatdagi teigsizlik. razillik, zulm, nohakdik, xasislik va shu kabi norasoliklar. adolatsyuliklar foshetilad«.

Sehrli fantastik ertaklar syujetini olib ko‘rsak, ular asosan yo, ommaviy yo sinfiy konfliktlar asosiga quriladi. Qa\ramon bu konfliktni yengish uchun kurash boshlaydi va bu kurashda upga turli sehrli narsalar: uchar gilamlar, ochil dasturxon, ur to‘kmok, obi hayot, sehrli oyia, uchar ot va hokazolar ko‘maklashadi. SH> bilan bir qatorda ertak kahramoniga devlar, mastonlar, ko‘salar karshi turadilar. Bunday timsollar bayoni, albatta, xalq ertaklari an’aggasiga ko‘ra saj san’atini talab etadi. Natijada hayotin, xajviy sehrli fantastik ertaklarda sajniig qo‘llanish doirasi ancha kengayadi.

Sharq xatqlari ertaklarida saj ko‘llash qadimiy an’ana xisoblanadi. Zero, ertakchi ertakning badiiyliigi va emotsional ta’sirchanligini oshirish maksadida turli so‘z o‘yinlari va sajdan ksig foydalanadi.

Masalan: «Rustam va Sherzod» ertagini olaylik. Unda vokea «Bor ekanda yo‘k ekan, och ekanda to‘q ekan, qadim zamonlarda bir mamlakatda bir kambagal bor ekan», - deb boshlanadi. Bu yerda: «yo‘k ekan. to‘q. ekan» sajdagı ohangdorlik, ravonlik tinglovchining dikkatini o‘ziga jalb qiladi, uni ertak dunyosiga yetaklaydi. Yana miso.tlarga murojaat etaylik:

1.«Sirli tush» ertagida: «Bor ekan yo‘k ekan, och ekan, to‘k ekan, kadim zamonda Bag‘dod tomonZa, Zunun nomli podsho yashar ekan».

2.«Susambil» ertagida: «Bir bor ekaItu yo‘q ekan, och ekanu to‘k ekan. bo‘ri bakovul ekan, qarg‘D qakimchi ekan, chumchuk chakimchi ekan».

3.«Kambagad kiz» ertagida: «Taraqaturuk omochu bo'yinturuq, shomirza-yu qoq quruq, hayxot, og'zingga novvot, siyiani siypaga qo'yib dikkina xap yot. Oftobda shayton ko'ndalang, o'rikda maymun tiptatmk. Ammo-lekin, tomga bekin. Zamonlampng zamopida, eski zamonda bir podsho bor edi».

4.«Qirq yolg'on» ertagida: «Bor ekan, yo'q ekai, bir vaktida bir boy bor ekan. Bu boy shunday boy ekan, bir chukurda achnb kolgai loy ekan, sira suv o'tmagan soy ekan, birov minmagan toy ekan. yemgir sqqai bulutning orasida qolgan oy ekan, qozonga so.tsa, dog bo'lmagai moy ekan, birov ichkisi kelmagan choy ekan. Bu boy, shunaka dongi ketgan, mashhuri olam boy ekan».

, Sajlangai jumlatardagi o'tkir kinoya, marokli xazil -mutoyiba tinglovchini bevositiz ertzok voqealarni ichiga olib kirishi bilai birga zulmkor toifa vakillarini masxaralab, tinglovchini zaxarxandali kulishga majbur etadi.

O'zbek xalq ertakdarida saj san'ati yana tabiat tasviri, aniqrog'i ayrim joylar tarifida qo'llangan. Masalan, kahramon tasodifan kirib qoladigan yoki qahramon izlab yuradigan, pari qizlar yashaydigan bog'lar tasviri bunga yaqqol misol bo'la oladi. Ayrim o'rin yoki joylar tasviri sajlanisa, tarif ohangdor, ravon chiqib, tinlovchi ko'z oldida oydinlashadi, xotirasida mustaxkam o'ryaashadi. ■ ■ ■ ■ ■ ◆ ■

Saj sanati ertaklarda muhim goyavi» - estetik vazifani bajaradi, Masalan:

1 .Bir bor ekan. Uning oti Jomboy ekan, o'zi juda boy ekan, bir chukurda achib kolgan loy ekan, yomg'ir yoqkanda bulutlar orasida qolgan oy ekan, suv o'tmagan soy ekan, birov minmagan toy ekan, kigiz - ko'rpasi yo'q, birov yetmagan joy ekan, birov ichkisi kelmagai choy ekan, bu boy ana shunaqangi dong'i ketgan boy ekan.

2.Bor ekan, yo'q ekan, bir katta to'qay bor ekan. U to'qayning ichida uchta mergan, topganini xar kimga bergan, to'kilib kolsa tergan, kulochini kergan ekan. Birining oti Abdusamat akaning o'g'li Ergash, Mirsaid akaning o'g'li Sherali Shergan va Nurmat akaning o'g'li Nurali Nurgan, gapni har yoqqa burgan ekan. Uchchallasini hech nimasi yo'k, to'kayga borishib, ov ovlashib hech kimni trpolmay, nechta chuqurni kovlashib yurgan ekanlar. Qimorboz ekanlar, oshiq talashib, dovlashib suvi yo'q arikdan baliq ovlashib, o't yokmasdan baliqni pishirib, uni yemasdan lo'njini shishirib, shu bilan to'yishib, maslahatni bir joyga ko'yishib yurgan ekanlar.

Z.Issiq ko'lining bo'yida, qo'ng'kzoyipng to'yida, ola karga karnaychi, kovoqari surnaychi, bakalar nogorachi, beshiktervatar o'yinchi, chigirtka chertar gijjak, sichqoi O.tifta luchchak, chirillbq pyuvvoz naychi, o'yin tushar ninachi, o'rgimchak dor quribdi, ko'pgizbom oxuribdn.

4.Akkan ekan, dukkan ekan, Abdurasul degai bir kishi bor ekap, yantoklarning gulini chekkasiga takkan ekan. U, «boy bo'lay, lop bo'lay, kosada qolgan moy bo'lay, qaynamay sovigan choy bo'lay.suvn yo'q soy bo'lay,dumi yo'k .toy bo'lay, osmondagi oy bo'lay xumchaga solgan moy bo'lay» - deb tilak tilab yurgan, shunday deb yurib boy bo'lib qolgan ekan.

5.Ravshanbek qarasa Zulhumor yasangan xurday, tishlari durday, ko'zlari yulduzday, lablari qirmizday, og'izlari uymoqday, lablari kaymoqday, ikki yuzi oyday, tarlon karg'ichday, uchadigai kushdan, \ali bo'shaydigan xayoli yo'q toshday, okshom palov, ertan choy, muhrlangan kogoqday yalt - yult etib o'tiribdi.

Umuman, o'qitish jarayonida saj ishlatilgan matndan quyidagn maqsadlarda frydalaniladi.

1. Talaffuzni tozalash, nutq apparatini diksiyani chiniqtirish, charxlash, ravon silliq gapirish;

2. To'g'ri nafas olishga o'rganish;

3. Tasavvur qilish, fikr yuritish qobiliyatini o'stirish;

-4. Muomilada tafsilini o'rganish;

5. Sajdagi xarakterli xislatlarni bo'rttirib gapira olishi orkali asosiy tinglovchiga ta'sir eta olish.

Tilimizning tovush fonemalarining turlari hakida fikr yuritgan edik. Mashqlarda talaffuz meyoriga erishishda, artikulyatsiyani sozlashda nafasni yo'lga qo'yishda undan foydalanishda o'zbek tilining sonor fonemalari katta axamiyatga ega.

«Sonor» lotincha so'z bo'lib, tarang ovoz demakdir. Sonor govushlar guruhi nutqimizga bezak beruvchi, tilimiz ohangdorligining zamiri bo'lib xizmat qiladi.

g Ular jumlasiga burun tovushlari «m», «n», «ng», shuniygdek,

«r»

titroq tovushi, «l» yon tovushi kiradi. Nutkdagi sayqalni, aniqlik va oxangdorlikni muttasil ta'minlab turishda sonor tovushlaridan unumli foydalanish, ular; talaffuzini takomillashtirish yaxshi

patija beradi. Shu bois, ovoz sozlashda asosap shu tovushlar mashklaridan foydalanish o'rinyaidir.¹

Ushbu tovushlarni galaffuzi, nafas olish mashkdarini ishlab bo'lgandan so'ng musikiy - ohangdor tarzda mashq qidniadi. Fmkrnmizming dalpli sifatida texnik mashklar kompleksn uchus Ashirmatning «Konibodom» she'ri ustida ishlanish jarayopi taklifkilipadi.

Konibodom, Konibodom
Konibodomim mening
Patnislarda to'lib turgan
Pista, bodomim mening.
Elimizning gul bogisan,
Qo'nyigto'la gul- lola
Quchog'ygda kezar bo'lsam
Dilda zavkim shalola.

Chamaningda gul teramsh,
Sevging doim dilymda Yashiab
turgan gul bog'imsai, Madhing
buro tilimda.

Mashkda har bir so'zni anyq, ravon, dona - dona talaffuz etiladi, ovoz yo'naltirilishi nazorat qilinadi: Guruhdagi ovozni maqsadga yo'naltirish uchun she'rning birinchi qismi qaygaruv sifatida olinadi.

Matndagi' sonor tovushlarni ko'p kaytarilishi ovoz yo'naltirishny ' ta'minlaydi. Asta-sekin musikiy ohaigga o'tiladi va she'riy ikkinchi bo'lagi, bir talaba bilan qaytariladi. She'rning matnda sonor tovushlarning ko'pligi musikiylikni ta'minlaydi. Ana shu ohangdorlikka ham oxang tarzda she'rning birinchy bo'limini guruh talabari shoshilmay nutqiy ovozda kaytaradilar.

Konibodom, Konibodom
Konibodomim mening.
Patnislarda to'lib turgan,
Pista bodomim mening.

*

Musiqiy nutqda bir ohangda, bir joyda turish mummii emas. Mashqning b> usuli musiqiy nutkning rivojiga yordam beradi. Keyingi misraii talaba xohlasi - chohlamasa ko'tarinki ruhda o'qiydi, bu ijro darajasinn ta'minlaydi. Chamanpngda gul teramap, Sevgingdoim tilimda. Yashnab turgan gul bog'imsan Madhing burro tilimda. SH\nday qilib oddiy mashq darajasini egallagandai so'ng murakkablikka, ya'ni dramatk nutkdan musiqiy iutqga o'tiladi. Bu musiqiy teatr aktyorining professionalizmidagi birinchi qadamdir. Mashqnn ikki xil uslubda olib borish maqsadga muvofiq. Birinchi uslubda:

1. She'rni har bir talaba bilan, talaffuzni meyoriga eria^ysh uchun ishlanadi;
2. Oldin bir bandida, keyin ikki bandpda, so'ngra bir misrasida nafas olinib;
3. She'r matni bir tezlikda, ya'ni uktirib - go'yo yozdirayotganday o'qiladi.
4. Talaba oldiga «tushuntiryapman» degan, kichik bir vazifa qo'yiladi;
5. She'r ma'nosini tushunib, burro - burro, artikulyatsiyalarni ishlashni ta'minlab, o'qiladi;
6. Bunda ovozni uzluksiz og'iz va burun qaytargichlariga yo'naltirib boriladi;
7. Havo oqimini tishlarga yaqinlashtirib, tishlariing shundaygina uchida, ya'ni maskada jaranglab turishypi ta'minlanadi;
8. She'r, ovoz kuchini oshirmasdan o'qiladi.

Ikkinchi \ slubda: • Obyektimiz musiqny drama aktyori bo'lgani uchun musiqa bilan ishlanadi. Birinchi uslubdagi shartlar to'la-to'kis bajariladi va shugayana quyidagi shartlar qo'shiladi:

1. Mantikqa (ya'ni she'r mazmuniga e'tibor beriladi);
2. Ongli ravishda (ya'ni talaba o'z asab faoliyatiga buyruq bera olgan holda, mashqni bajarilishini ta'minlaydi);

¹ Inom.cho'jmsv S Baliip o'kish asoslari Tyshkent O'kituvchn 1973 71 bet

3. Maksudlarni ko'ynb, \larii fikrga muvofiklashtirib (ya'ii mad\ etish, maktash) va boshqa ohanglar chiqariladi;
4. Muspkani tipglab, musikiy uslubni joriy qilinadi;
5. She'ning musikiy ohangi topiladi;
6. So'zdap musnkaga, kuylashgao'tiladi;
7. Ijodkorona - badiiy o'kishga o'tiladi;
8. Ijroda ting.tovchining e'tiborini jalb qilishga intiladp;

Iutkning to'gri tuzilishini saklao qolishda, nutkiy sur'agga ega bo'lishlik va talaffuzning ravonligi juda muxim. 'Galabalarda o\ sifatlar ashulali o'rinlarda, ashula matnlarida, she'rlarida sekin-asta tarbiyalab bori.tadi.

Musikiy us\ ltar, ritmlar ustida yshlash ham katta foyda beradi. O'zbek mi.tliy doira usullari Shular jumlasidandir. Bu mashkda doira usullarini aytib mashq kilinadi. Olingan doira ritmda *t- d, k- l. m - r*, to.vushlari ishtirok etadi va unga qo'shilib unli tovush.tar ishtirok etadi. Masalan doira usulini baka - baka -bum yoki tum - taka-taka deb olinsa «baka usulidagi» unlisini ishlagavda ogiz ochiladi, «u» usulida lablar cho'chchaytiriladi. Muntazam kaytarikda undosh va unlini artikulyatsiyasi sayqallanadi. Bu mashkda talaffuzning konun - koidalarga amal kilgan. holda usul aytiladi. Undosh tovushlarning aytilishi qonun-qoidalariga alohida ahamiyat bergan holda talaffuz etiladi. Bu mashqlar katta xohish bilan bajarilgandagina yaxshi natija beradi. .

Talaba ayta olmagan tovushni ko'proq mashq kilib ish.tashi lozim. Ishlaganda maqsad orqali (ya'ni uktiraman, aniqlayman, ta'kidlayman, kinoya kilaman) deya mashkni ishlash ijobiy natija beradi. Harakat.ti mashklar orqali yakka - yakka yondashish yo'li bilan aytilgan jarayon mashq qilinib bo'lgandan keyin tovushni anik aytilayotgailigiga ishongandan so'ng doira kuyi aytib ishlashga o'tiladi.

Usullar soddadan boshlanib, mashk davomida murakkablashtiriladi. Maqsad talaffuzdagi (tovushdagi) kamchiliklarni bartaraf etish, talaffuzni charxlash, erkin mashknp bajara olishga o'rgatish.

Musikiy \ashklarda portlovchi, jarangli tovushlar bo'tishi kerak. Doira usu.tida portlovchi jarangli tovushlar ko'p.SH\ ning uchun musikali teatr bo'limida doira bilan mashq qilish talabalar

galaffuzlaripi chiniqtirishda. jonlaktirishda, jarakg bilan aytishda, pafas olish mashkini ishlashda nihoyatda o'rinlidir.

Sahna nutk darsnda, o'kituvchi talabalarga doira ritmlarinp chalib va aytib bernshni savol orkali o'rtaga tashlaydi. Talabalardan oiri doira usulini bilganligi uchun doira usullaridap biriii doirada chaladi va chalingan doira usulini talabalar bir -birlaridan, to'g'ri eshitib talaffuzni (lab, jag', nafasii) to'lik inshatib, usulni anik takrorlay oladimi?, degan maqsad bilan toirada: baka - baka - bum- bum, baka - baka, bum - bum, baka - baka, bum - bum baka - baka, bum - bu\ (ritmli) usulini chaladi ra talabalarni eshitishga chorlaydi, Ayni. vaktida har bir talabani usulni bilish -bilmasligini kutadi. Bilsa, kaytarishni kutadi. Talabalardap biri tataffuz meyorlariga rioya qilgan holda baka - baka bum - bum deb, men bu usulni bilaman deya usulni musiqa shaklida kaytaradi, usulii aytib bo'lingandan keyin yangi usulni masalan;

taka - taka - tum - tum, taka - taka - tum - tum, taka - taka - tum - tum, taka - taka - tum - tumni chaladi, yangi aytilgan usulni, xoxish yaaydo bo'lgan talabalarni qayta aytishga - takrorlashga undaydi.

Dars davomida o'tilgan ' talabalardan yana biri yangi-murakkabroq doira usulini. faxrlanib» mendan boshka hech kim ayga olmaydi - deya

Raka - taka - taka - taka, Raka - taka - tum - tum, taka - taka - taka - taka, Raka - taka - tum - tum deb, usulni bir - ikki marta aytib kay garadi. Yana bir talaba -

Baka - taka taka - baka Taka - baka - bum - bum Baka - taka - taka - baka Taka - baka - bum - bum- deb, mana bu usulni hech kim ayta olmaydi, men aytgan usul juda \am murakkab, deb maqtanib aytadi. Ikkala talaba o'zi aytgan >s\llarni qayta-qayta takrorlashi nagijasida, tortishuv boshlanib ketadi. Ikkala tortishayotgaTg talaba tarafdorlari tortishuvchiga usulni qaytarib aytish orkali

ko'shmladilar. 'Gortishuv bir oz davom etgandai keyip talabalardam yana biri ikkala usul ham yaxshi, biroq, bu usullarii talabalarniig xammasi ham ayta oladi deb, usullariing ikkalasiii darsda o'tirgap xamma talabalar takrorlashiga undaydi, xamma birga takrorlaydi. Tortishuvto'xtaydi. Doiraning usullari ko'p, har xil.

Yangi - yangi usullardan maqsad ko'yish orkali aytib, mashqii xochlaganacha davom ettirsa bo'ladi.

baka - baka - bum - bum	
baka - baka - bum - bum	
taka - taka - tum - tum	
taka-taka-tum-tum	4 marta
raka - taka -taka - tum	
■raka - taka - taka - tum	4 marta
baka - taka - taka - baka	
taka - baka - bum -bum	4 marta
bak - taki - bum	
taka - baka - bum	4 marta

taka - taka - taka - tum traka - taka - tum - tum 4 marta takrorlaydi.

Shu asnoda usullar davom etaveradi. Mashq mobaynida talabaning eshitish qobiliyati- o'sadi. Nafasi va ovozi sozlanadi. Fpkrlashi, partnyorni sezishi, nutqiy sur'at ritmini* yeyezish rivojlantiriladi.

Doira usulini murakkablashtirib, o'zaro tortishuvga ko'yiladi. Barcha talabalar ishtirok etadilar. Mag'lublar tushib qolaveradilar. G'olib aniklanadi va u g'olib o'zi bilan bir maqsadda ishlashga talabalarni ergashtiradi. Natijada bir - birini eshitish, fikrii ma'kullash, muomila qilish o'rganiladi.

*«Jo'jalarim» musiqasi.va she'ri misolida musiqali
tehnika mashqlar*

Mashq boshlashdan oldin, shu musiqqa ichida qanday fikr yotganligini, hamma o'tirgan talabalar bilan birga aniqlanadi. Ksyishgi mazmun voqeani tushunishga harakat qilinadi. * Vokeya jo'jalarni to'plashdan boshlanadi. To'planganlar, bir - biriga vazifa yuklaydi, kimdir bajaradi, kimdir «orozi bo'ladi, kimdir yupatadi, bir qancha tortishuvlar bo'ladi. Bularning boshliqlari

bo'ladi. Boshlik hammayoqii rejalab, kuzatib kezi kslganda aytganini bajartiradi. Talabalar ikki luruuga bo'linadi.

Boshdik birinchi guruhga vazifa yuklaydi. Birinchi guruh vazifani bajarmaydi.

Ikkinchi guruh porozi bo'ladi, bajarishni talab kiladi. Irinchi I urux masxara qiladi. Ikknchi guruh ogohlantnradi.

Do'qlar kuchayadi, boshlik tinchlantiradi, hammasinp axil bo'lishga undaydi, talab' ham, iltimos ham kiladi. Ikkala guruh boshliqqa kulok solib, chakirikni qabul qilishadi, yarashishadi, birgalikda hammalari kuylab, xursand bo'lib, yaia xar kim o'z yo'liga ketadi.

Mashqni ishlash jarayonida «Jo'jalarim» kuyi ogizda ijro etiladi (mmmm-ogiz yumuk, maska qaytargichlarda jaraiglatib mashk ishlanadi). Bunda kuy, lablar jiplangan holda aytiladi. Qo'shik jiplashtirib aytilganda:

- a) talaffuz texnikasi chinikadi;
- b) nafas chuqur va keng olinadi;
- v) (maska) kaytargichlar jaranglaydi;
- g) Matn muomala bilan ishlashga o'rgatiladi.

Tovushlar so'zda tor ifoda etiladi. Musika keng, cho'zib aytiladi. Yukorida keltirilgan mashqlar orkali biz musigkiy so'z orfoepiyasiga yaqinlashtirilgan mashqqa o'tishimiz mumkin. Musiqiy teatrning talabi - musiqiy so'z. Biz mashq ishlaganda talabaning shu tomoniga 'alohida ahamiyat berishimiz lozim. Bu musiqali texnika mashqda «p-b» undosh tovushi lab mashqini chiniktirib ishlashga juda keng imkoniyat yaratib beradi. Uni tovushni to'g'ri talaffuz eta olmaydigan talaba «Jo'jalari^[]» musiqali texnika mashqni qayta-kayta takrorlash orkali, talaffuz qila olmagan tovushdagi nuqsonni gozalaydi, to'g'ri talaffuz etishga yakinlashadi. «Jo'jalarim» musiqiy talaffuz mashqini ishlash rejalar quyidagicha:

Maksad va vazifalar:

ya)chakirish harakati(sinxron tarzda); b)to'planish harakati pi-pi-pi (birgalikda); v)yig'ish harakati (ko'l harakati bilan o'ziga chaqirish);

Maqsad tartibgasolish."Buninguchun

pilishini talab qilib boriladi. Buning uchun turli mashqlardai foydalaniladi.

Demak, \ar bnr talaba o'qituvchi oldida aloxida jumbok. Unga iidnvidual - yakka o'zi uchun aloxmda mashqlar o'ylab topilib, talabani to'g'ri talaffuz etishga chiniktirib boriladp. Ovoz uchui \am maxsus matnlardan tuzmlgan mashqlar olinadi. Bu borada nafas olish va undan gapirayotganda foydalana bilishning o'zi murakkab jarayon. Bir so'z bnlan aytganda, nafas, ovoz, artikulyatsiya, diksiya va orfoepiyani egallashdek me\nat o'quv jarayoni o'tiladi.

Matndan foydalanishning yana bir murakkab tomoni mavjud. U \am bo'dsa xar bir bo'lim talabalarining mutaxassisligchga oid matn tanlash, masalan musikali kurslar uchun, ko'girchok skn drama kurslari uchun, aloxida maksadga ko'ra saralab olinadi.

Biz, ushbu. metodik ishimizda, musikali oziklantira oladigan, ritmik va oxangdorlik xususiyatlarni chiniktiradigan, so'z va musika ichidagi so'zni to'g'ri, anik va burro, jarangdor talaffu z eta bilish yo'llarini o'rgatadigan termalar, qo'shiqlar, yana xam aniqrogi laparlar xususida so'z yuritmoqchimiz.

Yukorida ta'kidlaganimizdek, o'kitish jarayenida turli matnlarni saralash uchun xar xil janrlarga murojaat qilinadi. Masalan, unli toaushlar talaffuzni tuzatish maksadida tez aytishlar, topishmoklar, nafas, ovoz va diksiya sofligi uchun sajlar, xalk maqollari, kadislar kabi janrlardan namunalar olinishi mumkin. She'r, adabiy parchalar (nasriy asrlardan), monolog, gazallar shular jumlasidandir. Bu janrlarning xar biri ma'lum maqsadda olinadi va ishlanadi.

Xalq laparlariga murojaat etishimizning boisi shundaki, b) janrdan tanlangan matnlar, musiqali kurs talabalarining ko'p ijodiy qirralarini shakllantiradi va talaba xususiyatlaridagi kamchiliklarni tozalash va tuzatish uchun kerak bo'ladi.

Xalq laparlari odatda, ikki kishilik yoki bir kishilik o'rnab turib qo'shik ijro etish bilan xarakterlidir. Shunga ko'ra talabaga og'ir vazchfa yuklanadi. Ma'lum ritm asosida, xam raqsga tushish, xam qo'shik aytish kerak bo'ladi. Muqimi qo'shikda so'zning talaffuziga katta e'tibor beriladi. Bunday mashklarni turli xilini o'rgaigai talaba laparda murakkab jarayonni o'taydi. Xammasi komplskas ravishda talab kilinadi, ya'ni ritmda raksga tushishi, ritmda qo'shiq kuylashi, tomoshabin bilan muloqotda bo'lishi, muomala qila bilishi, o'zidagi zavk-shavqni boshqalarga yuqtira olishi zarur

bo'ladi. Binobarpn, laparlardan foydalashin talaba uchum ko'n muvaf((>aqiyat olib keladi. Musikiy tsatr aktsrligi bo'limlarn galabalariniig musnkiy nutqini kamol topgirishda so'zpi kuyda \am, kuysiz xam aniq va ravon so'zlashda tomoshabin bilai maqsadga muvofik muomala qilishda, lapar matnida aytilgan maitiqii tinglovchilarga yetkazishda, ichki fikrlarda, ya'ni so'zning tub ma'nosini, matn zamiridagi ma'noni ochishda, so'zlashupda \am ko'shik qilib kunlashuvda xam, ovoz jaraigini bera olishda \am, xalk laparlaridan foydalanish yaxshi natijalar beradi.

Xalq laparlari qadim-qadimdan qalkimizning eng sevimli qushik janri bo'lib kelgan. U turli marosimlarda: to'ylarda, sayillarda, kizlar va yigitlar orasida, turli davralarda xalk iste'dod ijrosida tinglanib kelingan xamda tomosha kiliigan. Maxsus «laparchi» degan nom olgan ko'shikchilar bo'lgai. Lapar ijrochiligi bo'yicha xalk orasidan mashxur san'aktorlar yetishib chikkan.

Kurs talabalari uchun laparlar, avvalo, \ar bir talabaning individual tabiatini, ovoz diapazonini nazarda tutgan xolda tanlanadi. Yakka mashk uchun olingan matnlarda bo'ginlarning soni, undagi tovushlarning rang-barangligi, mavzuning mazmuniga e'tiborni qaratish kerak. Fosh etish, kesatish, ta'riflash, madx etishga bagishlangan laparlarni ijro etish, talaba kasbiy saloxiyatini oshishiga yordam beradi. Zero, lapar, sahna nutki fanidagi so'z xatti-x,arakati deyilmish. zaminga kuyiladi. Uni bajarish talabaning shakllanishida katta nafi tegadigan ashyo. Galaba mashkni muntazam takrorlagach, bu mashqda u o'zipi erkin, bemalol, sezib tabiiy xolatda samimiy bir tarzda bajara boshlaydi. Shu jarayonda uning xis-xayajoni uyg'onadi, zavq-shavqqa to'ladi. Eng muximi ana shu zavq-shavqni, xls-xayajon va extirosni tomoshabinga yetkazishga astoydil intilishi kerak. Shundagina mashq san'atkorona chikadi, masalan.

Ipak ro'mol boshingda xilpillaydi

May ichganda yuragim kilkillaydi... U

laparning ijrosida bir gal matndagi unli tovushlarning keng, ravon, sofligiga e'tibor berilsa, ikkinchi galda sonor tovushlar talaffuzi yon tovush «l»ning talaffuzi yoki umuman tov>shlarning burroligi aloxida talab qilinadi.

Kuyidagi mashkda ohangdorlik, oxangni tashkil etgan qo'shiq -so'z bo'g'inlarining to'g'ri gaksimlanishi, ritmgga tushishi, qanday

maksadda ijro etilayotandigi, bilim talab qiliadi. Ko‘rinib turndiki, xar bir talaba oldiga aniq maqsad qo‘yiladi, uni bajarilishi kuzatiladi. Mashqni to‘g‘rn bajarigan talaba bundam ko‘p fbyda topadi. U xar tomonlama shakllana boradi.

Xalk og‘zaki ijodida ko‘plab xalq lanarlari mavjudki, uyaarni gaidashda did-farosat bilan ish tutish zarur, zero u, tadabaga ma‘navin ozuka bersin, turli ijrochilik uslublarini kashf qilishiga ko‘makchi bo‘lsin. 1

Boshqa yana bir misol. Unda lapar qiz va yigitning‘ o‘zaro aytishuvi tarzida ijro etiladi. Oxang jo‘rligada xar ikkisi navbatma-navbat kuydaydilar.

Kyz.‘ Kel, kel detanda kelmading
Oshiqligimni bidmading‘
Bilib nazarga ilmading, maqsad:
Bor boraver, men bormayman ashelash, kiz gina
O‘zingni men, yor demayman qiladi.

Yigit; Bunchalar ham hunuk o‘mshg,
O‘zingdan ham hunuk so‘zing, Bor maqsad: fosh
borlaver mete bormayman O‘zingni men qilib, rad etish.
yor demayman

Qiz, bilan yyagit birga: Yokib
ketdi bu qiyamishing‘, Yuragqmgga o‘t
yoqishing Bor, bor dema men bormaymai. maqsad:
O‘zingni men yor demayman, ko‘ndirish.

¹ Yigit. Ipak ro‘mol boshingda hilpillaydi maqsad:
May ichganda yuragim kilkillaydi. noilojlikki arz
qiladi.

Olib ber deb men otamga aytolmayman, Har
ko‘rganda yurakkinam bilqillaydi.

Qiz - Men Senga xumord\ rman,
Bo‘yningga tumodurman,
Chaqirganning yoriman, Boqmaganga
boqmayman.

Samarqand, Xorazm, Surxandaryo, Qashkadaryo, Namaigan viloyaglaridan o‘qishga kelgan talabalar unli tovushlarpi o‘z shevalarida talaffuz etadilar. Masalan, «aeya». «o-ue», «i-i», «o‘-yoo‘» tarzida talaffuz etiladi.

Lapar aytish mashqlari unli va undosh tovushlarii meyorida talaffuz etishga katta yordam bsradi. Talabalar bilan unli tovushni mashk qilish uchun so‘z, jumla, she‘r olib ishlaganda majburiy mashqlar o‘tiladi. Lapar ,olib ishlansa talabalar o‘zlari qizikib, ishtiyiq, ichki xissiyot bilan, hazil mutoyiba orkali ifoda etilgan suz jilolarini ishlatishga, ichki kechinmani ochishga ko‘prok ingiladilar. Masalai yigit fosh etib uqtiradi,

Aldama, kora qosh, aldama.	
Sen kora ko‘zni aldama,	8 unli
Samarqandning yo‘llari	7 unli
Ochilibdi gullari.	7 unli
Hoy bola-bola yor-yor	7 unli
Xandon bola, yor-yor	bunli
Qizning maqsadi - gina qilish:	
Gul tagidan gul chikadi shoxchalab	11

unli

unli Meni yorim gaplashmaydi o‘pkalab 10 Gaplashmasa-gaplashmasin

unli o‘pkalab, 11 O‘zim borib gaplashamanerkalab. O‘zi bilsa bilsin 11

unli o‘zga bilmasin, Sevishimni ganimlar aslo sezmasin.YU 11

unli unli

Misol uchun keltirilgan laparlarning mashk jarayoni unli tovushlarni aniq-to‘g‘ri talaffuzini, musikiy ijro jarayonidagi so‘z, mantiq maqsadning aniq bajarilishini ta‘minlaydi.

Lapar janr jixatdan yumoristiq, ba‘zan hajviy bo‘ladi, Lapar gopqirlik, ziyraklik, badihago‘ylik (improvizatsiya)ga oid gasavvurlarni shakllanishini takomidlashtiradi.

XULOSA:

SHo'nday kilib, Lapar musiqali drama talabalarga quyidagilari o'rgatadi:

1. Talaffuzini chiniqtiradi;
2. Unli tovushlarni aniq-ravon aytilishlarini ta'minlaydi;
3. Sonor tovushlar (maska) kaytargichlarini qo'zgatadi;
4. Ritmn eshita bilish va unga rioya qilinishni ta'minlaydi;
5. Mantik-ma'noni chukur anglay bilishga o'rgatadi;
6. Kuylashda so'z burroligini ta'minlaydi;
7. Komshexs so'z-o'yin, kuy-harakat-his-tuyg'u tabiiyligi, erkiiligi kabi uyg'unliklarga erishishdek vazifalarni bajarilishini o'rgatadi;
8. Fikrlash, so'z tuzishni jiyemoniy hdrakat bilan boglash kabi.

LAPAR NAMUNALARI

Yngnt maqsadi-zavq, qiziqish.
Qoshingizni karo deydi Lar Qoraqosh
ukamey yor-yor. Ko'rsat qoshingny
men bir ko'ray Jonim ukamey yor-
shr.

Qnz: maqsadi nozlanish, erkalanish.
Qoshimn Fko'ryb nima qilasiz
Siz akajonim, yor-yor
Qaldirgochni kanotini,

Ko'rmabmidingiz, yo'r-yor. Qiz
maqsadi- gyna Osmonga uchirdim uchar
g'ozimni lzingdan yubordim h>mor
vozimni, Ogam bo'lib ko'tarmaysiz nozikpt.
Oga meni na gunohim bor edi, * Sabab
nad\r chakir l *aydk kelmaybyz.

YGIT maqsadi - tiychlantirish.
Oylanma kuchgakda ko'rdim bo'yingni,
Virovga o'xshatdim rangi ro'yingni.
Sekingina orqangizdan qaramasey

←

Muallimizni aytgatsicha bor ekan. Qiz -
maqsadi gina kilayapti. Orka sochim jamalagi
tortasi-z. Qasrda ko'rsam uyga bor deb antasiz.
Bormay-bormay bir borgandim uyingizga, Tong
otguncha xurak otib yotasiz. Yigit - maqsadi
tan beradi. Egnishta kiyibsan chiroyli po'stin,
Har kim o'z elinda salomat bo'lsin. Bir arzim
bor, sizga aytmokchi edim, Toza yor tutibsiz
muborak bo'lsin!

Qiz - ilinj uyg'rtadi. • Yoshligimda
o'smalamiyey ko'p quyibmikanman,
Voy ko'y qo'yibmikanman,
Qoshginamni karoligiyey shundanmikan,
voy shundanmikan,
Shundanmikan, voy shundanmikan. Yoshligimda
karo mayizni, ko'p yebmikanman,
Voy ko'p yebmikanman,
Tilginamni shirinligiyey shundanmikan,
Voy shundanmikan,
Shundanmikan, voy shundanmikan-

Men senga xumordurmon, Bo'yiningga
tumordirman. Chaqirganing yoriman.
Boqmaganga boqmayman. Qizil gll tola-
tola, Siz menga misli gullola. Sevsang
yonimda turgin, Sevmasang yo'ldan
qolma. , Ipak ro'mol boshingda chilpillaydi,
May ichingda yuragim kilkillaydi, , Olib ber
deb^men otamga aytolmayman,, Har
ko'rganda yurakkinam bilqillaydi. O'lan
yolg'on deganda bo'lar yolg'on, Yolg'on
emas kampir bilan -Choldan qolgan
Eskilardan o'lan aytish shundan qolg'on.

Ishkingda men yenaman?
 Ko'ram hayron kolaman,
 Dardga davolaman,
 Yoring qora xolidan,
 Soyiig majnun toolidan.
 Farg'onaga boraman, Yor
 iztagani boraman, To'knashganda
 yonaman, Yorning qaro xolidan,
 Soyning majnun toolidan.
 Gaplashaylik keling bir deb,
 Qo'ymadingiz, ko'ymadingiz,
 Jamolimni ko'ring bir deb,
 Qo'ymadingiz ko'ymadingiz.
 Qo'ymadingiz, bu taklif deb,
 Necha jonni qilib bir zor, Visol
 gashti suring bir deb,
 Qo'ymadingiz, qo'ymadingiz.
 Oshiq Erkin qo'rkimga, Sadaotli
 muhabbatdan. Javobini bering bir
 deb, Qo'ymadingiz,
 qo'ymadingiz. Atnrgullar tarab
 tursa, Novoda yangrasin quylar.
 Javobini bering bir deb,
 'Qo'ymadingiz qo'ymadingiz.

Ko'rolmaymai

Daryo toshkin suvlar to'ldin O'tolmayman,
 Otim oriq manzilimga Yetolmayman.
 O'tginamni oriq kilgan
 Shul mayda tosh
 Ranginamni sariq kilgan,
 Ul kalaM qosh.
 Ox, akajonim quralay, *
 Ko'zim.
 Bizlardan ham ortiqmidi
 Sevganingiz

Daryolarning o'ng yuzida
 Uylariigiz,
 Oqarishib ko'rknadi
 Bo'ylaringiz.
 Ipdanmidi, ipakmidi
 Kuylagingiz,
 Bpzlardan ham ortiqmidi,
 Sevganingiz.

MUSIKALIDRAMA BO'LIMIDA RECHITATIVLAR USTIDA ISHLASH

Ko'p yillardan buyon musiqali drama bo'limida ish olib borilayotgani bois, musikali spektakllar so'zi ustida ishlash, musiqali spektakllarii ko'rish, kuzatish ularning o'ziga xos xus} siyatlarini o'rganish natijasida musikali drama aktyorligi talabalariga saxna nutqini o'qitishning o'ziga xos yo'llari, usullari yaratildi.

Dramada musiqa yordamchi vosyta. Musikdli dramada esa musika asosiy komponentdir. Shu maqsadda musiqali drama akterligi bo'limi talabalariga o'qish vaqtida va kelajakda doimiy yordam beradigan mashqlar, maslahatlar, nutk ustida ishlash yo'llari tavsiya etiladi.

Musiqali drama haqida. 20 yillarda chykkan gazetarni paraklaganda «*Cholgu fojia*», «*Cholgu qulgi*» degan ibordlarii ishlatilganini ko'ramiz. Hozirgi so'zlar bilan aytganda «*cholguli fojia*» - bu musiqali trogediya, «*cholguli kulgi*» esa musiqali komediyadir.

20 yillarning so'ngida «Musiqali drama» termini tez-tez eshitaladigan bo'lib qoldi. «Muzjalnaya drama» termii ruslarda opera asarlariga ba'zan operettaga nisbatan ishlatilgap. Biz esa musiqali drama deganda opera yoxud operettani emas, pyesaning saxnaviy talqinini va u bilan teng xuquqli bo'lgan o'ziga xos milliy tsatr jairini tu shunamiz. '

O'zbek musiqali dramasi ko'p tarmokli, murakkab sai'atdir. Unda kuylovchi-aktyor, rejissyor, dirijyor, konsertmeystr, ^assomlardan iborat ijodiy kuchlar rang - barang ishlarni bir -biriga bog'lab, yaxlit, saqnaviy asarni yuzaga keltiradi.

' Qodnrop M Janrsarkadlari. O'zbekiston madaniyatp, 1976 yil 2 -aprel,

Musikiy drama oʻtgan asr avvalida paydo boʻlib, oʻziga xos jixatlar, koida va prknsiplari yuzaga keldi. Muayyap professionallik darajasiga yetishdi hamda oʻzbek tsatmdam »a gomoshabimlarimizshshg estetik dunyosidan munosib oʻrin egadladi.

Bu ishda Mannom Uygur (Majidov) Hamza, Xurshnd, Gulom Zafariy, Muhnddin Qori Yokubovlar faoliyati katga achamiyat kasb etadi.

Musikali drama - badiiy soʻz, musiqiy talkim bprligida xosil ooʻladi. Musikali komediya, musiqali tragediyalar musikali dramaning ichki mustakil janrlari xisoblanadi. U milliy adabiy - badiiy meros negizida rivojlanib, oʻz tarixiy yoʻliga, uslubiga, talab va vazifalariga ega boʻlgan jozibali musikaviy dramatik janrdir.

Musiqali drama spektakllarida bir, ikki yeji undai ortik kishp ishtirokida kuylanadigan turli-tuman qoʻshiklar keng ishlatilishi maʼlum Bular orasida komiq va hajviy qaxramon aytadygan bir yeki bir necha banddan iborat boʻlgan rechitativ baytlar alohida dikkatni tortddi. Ushbu baytlar obraz tavsifida zaruromil hisoblangan vaxarakterning Srqinochilishidayaxshigina badiiy vosita xizmatini oʻtagan¹.

Rechitativ oʻzi nima?-Rechitativ soʻzi lotincha boʻlib rechito ovoz chiqarib oʻqish, deklomatsiya qilish demakdir. Vokal muzika turi boʻlib oddiy yeki deklamatsion nutqni intonatsiya va ritm bilan ijro etishga, ovoz jarangini kuchayishiga bki pasayishiga, urgʻu bilan oʻqish*ga asoslangan.

Rechitativning shakllanishiga xalq epik asarlarini ijro etish sanʼati xam taʼsir qilgan. Rechitativ avvalo, opera jairida keng koʻllanilgan. XVII asrda Italiya operasida ikki xil rechi gativ qaror topgan. Birinchisi, soʻzma - soʻz quruq rechitativ - erkin ritmda ijro etilgan va klavesin asbobining ayrim akkordlari bilan boʻlinib turgan. Ikkinchisi, (joʻrlik rechitativ)-u orkestr joʻrligida kuylangan va aniq ritmga ega boʻlgan.

Biriichisi dialoglarda, ikkinchisi monologlarda (ariyalardan oldin) qoʻllanilgan XIX asrda Klavesin joʻrligidagi rechitativ kam ishlatilgan. Rechitativdan xozir xam foydalaniladi. Oʻzbek teatrida S. Yudakovning «Maysaraning ishi» operasi mashkoʻr. Bu

¹ Kdiyairov M. Jair sarxallari. Oʻzbekpston iadannitn. 1976 yil 2 alrsl 3 9SE.9 J1«Y. 1477 ynl 265-oyet

yerda \am rschitatnv ksig foydalanmlgan. Zamonaviy omsra, kaptata, oratoriya, romaps va boshqa jamrlarda xam oʻz aksini toigap.²

Uzbek komiozitorlari yaratgan muspkii drama asarlaripig S1uk mamumalarida, dostom, ashula kabi jairlarda \am oʻziga . xos rschntativ uchraydi.

Rechitativ - musiqiy nomerlar (ariya, duet va x.k) ning burilish n\qta.lardagi nutq bogʻlovchi xalka boʻlib, rechitativ musiqiy komsliya va operalarning musiqiy saxna va nomerlari orasida boglopchilik vazifasini oʻtaydi. Ariyalardan oldin berilib unga karama - qarshi koʻniladi va uning oxangdorligini oshiradi.

Rechitativ aytilgan paytda ovoz toʻlkinlanishga niqoyatdaboy boʻladi. Lekin ovozning baland - pastligi, intonashyun har xil . boʻlnshi bu albatga, soʻzning maʼnosiga gapiruvchining maqsadiga va maitikiy izchillikka bogʻliqdir.

Musikiy drama akterlari tayyorlash kurslarida rechitativlarni mashk qilib, ishlashdan maqsad rechitativda soʻz - bilan musiqa eng uzviy epg mahkam, eng yakin tarzda bir - biriga bogʻlanadi. Soʻzdan ashulaga, ashuladan soʻzga oʻtishda xam birinchi pogona hisoblanadi. Rechitativda soʻz ham bor, musika ham bor. Ashulada ham har ikkisi bor. Lekin ashulaga nysbatan rechitativda oddiy soʻz koʻprok. Ashulada kuy soʻzni yenggan boʻladi, soʻzdan uegun boʻladi, soʻzni yetaklab boradi. 4 Rechitativda esa soʻz ustun boʻladi, musiqa esa yordamchi. -

Musiqali drama, aktyorini sahna nutki sohasida tarbiyalashning boshlanishidan oldin talaffuz mashqlari oʻtiladi. Alar mashk oʻshasdan, birdan rechitativ ustida ish olib borilsa, talabalar rechitativni tushunmay ancha kiynalib kolishlari kuzatilgan.

Musiqali drama aktyori tarbiyalanayotgani bois, ushbu boʻlimlarda ishlaganda, musika elementlaridan keng foydalanish zar>rligi maʼlum. Shunda talabalar bilan ansamblga, jamoaga, ijodga oʻrganadi, ishda mashq kilish masʼuliyatini sezadi, chshshkadi.

Shuning uchun 1- kursning, birinchi yarmida, oz miqdorda boʻlsa- da, musiqadan foydalanib, ikkita yoki uchta ashulaning kuyini anttirish lozim.

² Talabalar musiqani eshitib, taʼsirlanib, kiynalmay ayta olishnga kulay, oson va habtiy sharoit yaratish kerak. Ansambl boʻlib musiqani eshitish va aytishga «Munojot», «Tanovar», «Sen

baxoyii soginmadingmi» kabi ashulalariniig kuyini yoki barchaga *shn&o'r* bo'lgan boshqa yoqimli kuylar olinsa, maqsadga munofik bo'ladi.

-...;• Tyanlangan kuylar so'zsiz ogiz yumuq, lablar jipslashgan holda fakat «hm» - deb, oxangiipg o'zi aytiladi ski xirgoyi kilipadi. Bu mashkda o'quvchilar oldiga kator maksadlarni bajarish vazifasi qo'yiladi. Bular:

1. Muomila- barcha o'quvchilar bilan muomila qila bilish;
2. Eshitish- xammaning aytganini eshitib, ularga jo'r bo'la olish;
3. Fikr kilish- ashuladagi so'zlarni xotira asosida ko'z o'ngida aniq gavdalanitira olish;
4. Nafasga rioya kilish, nafasni mustahkamlash;
5. Ovozni rezonatorlarga to'g'ri yo'naltirib, jaranglatish;

Kuy umumiy aytiladi. Kuyni boshlashda, talabalar fikrni bir joyga to'plab, ashula syujetini xayolan (ko'z oldiga keltiryb) ko'yilgan shart - sharoitga kirishib sekin, kuyini o'rta meyorda aytiladi va kuchaytirib boriladi. Kuy aytishda nafas - ovoz masalasi diqqat markazda turishi zarur. Mashklar quyidagicha bo'lishi mumkin:

1 .Kuyni bir o'quvchi sekin ayta boshlaydi, so'ngra hamma eshitib, ga'sirlanib (bir-biriga qarab), kuyni aniqlab, ayta boshlaydshgar.

2.Keyin murakkabroq mashqlarga o'tiladi, bu mashqlarda so'z bo'ginlarini ritmga qo'shib mashk kilish kerak.

Z.Yukoridagi musiqiy mashqlarning ijrosiga erishgach, yana ham murakkabroq mashq ustida ishlashga o'tiladi.

Rschitativlar xar xil bo'ladn:

I .Musiq boshida keladigan rechitativlar. Masalan, Hamzaiig «Boy ila xizmatchi» dramasiidagi Holmat monologi. Holmat xirgoyi qilib ashula boshlaydi (II - parda).

2.Musika o'rtasida keladigan rechitativlar.Malalan, Hamzaning «Maysaraning ishi» komediyasidagi Mullado'st musiqali rechitativi (II parda)

Z.Musika ohirida keladigan rechitativlar Masalan st 3. Fatxulinning «Yoshlikda bergan ko'ngil» dramasiidagi Mirza va To'lqinoy musiq a rechitativi dueti (3 - ko'rinish)

Hamid Olimjonning «Zaynab va Omon» operasidagi rechitativii olib ko'raylik. Bu Ergash (choyxonasi) monologi rechitativi operainng oxirgi saxnasida (to'y ko'rinishi) kechadi. Ergash: Ko'zadaoltii go'za,

Suvdan ko'tardim ko'za,

Ko'za-yu, g'o'za qo'limda, yalloli bobo yalli - deb rechitativni boshlab, xammani o'ziga jalb kplib xursand kilmoqchi bo'ladi (to'ydagilarni o'yinga, ashulaga tortmokchi bo'ladi). Rechitativni ishlashda quyidagi maksadlar qo'yiladi;

a) Mantiq va ma'noga, talaffuzga, texnikaga axamiyat berish;

b) Kiziktirish, hammani o'ziga qaratish;

v) Ayron, rayxon, parcha, parcha, shinni - chinnilarni, atrof go'zalligini maktash bilan yanayam ko'proq xammaning fikrini o'ziga jalb qilish, xursandchilikka xursandchilik qo'shish, o'yinga tushish va ashula aytishga kiziktirish, xohish uyg'otish.

Rechptativdan ko'zlangan Texnik maqsadlar:

a) Artikulyatsiya va tovushlar talaffuzi ravonligiga erishish;

b) tnnish (pa\za) larni belgilab, nafas olish mumkin joylarda nafas olib vazifa hamda maqsadlarni chuqurlashtirib borish.

Eslatma: Bu rechitativlarda «x - h», «sh - ch». «s - z», «j - l» tovushlari va bo'g'inlarini ayta olmaydigan o'kuvchilar to'g'ri talaffuz etishga ko'nikmasiga ega bo'ladi, til o'rganadi, chiniqadi, mustahkamlanadi.

Bularga masalan: sh - shinni ko' - ko'za - Y. ch - chinni go' - g'o'za - yu j - anjir l - yalli Zanjir so'zlari ko'p yordam beradi. Rechitativni ishlash yo'llari:

1.Artikulyatsiyaga rioya qilib lablarini nihoyatda faol (jonli) ishlatish.

Masalan: Suvdan ko'tardim ko' - za. Ko'za - da oltin go' - za Ko' - za - yu go' - za ko' - lim - da Yal - lo - * li - bo - bo yal - li. 1 .Matn shu yo'sinda davom etadi, so'ngra tamomlanadi. 2.Shoshilmasdan ma'noli qilib tushuntirish; Z.Bir-birini eshitib, xato qilmay so'zlarni, misralarii va tovushlarni tez, burro tushuntirib aytish. g 4.M)siqaning usuli va sozidan chiqmasdan hirgoyi qilib aytish;

* ! ' '

ksLiygi misramm aytganda ikki yoki undan ortiq yangn soʻz k^Gil^di, bunda nafas ham koʻprok olinishi kerak boʻladi. Demak, bu masalap nafasga ham tegishli eʼtibor berilish zarur.

Xamid Olimjoning «Zaynab va Omop» opsrasida Ergash MOMOI0G- rechitatshsh.

Suvdan koʻtardim koʻza,
Koʻzada o.tgin goʻza.
Koʻzayu, goʻza koʻlimda, yalloli bobo yallp.
Uzumzorda shinni,
Chinnizorlardan chinii,
Chinniyu, shinniyu, koʻzago, goʻza qoʻlimda,
Yalloli bobo yalli.

Soatga oldym zanjir,
Bogʻlardan terdim anjir,
Zanjiru. anjiru, shinniyu, chinnigo,
Koʻzayu, goʻza qoʻlimda, yalloli bobo yalli.

Toʻquvchi qizdan gazmol,
Sotuvchi qizdan dazmol,
Gazmolu, dazmolu, zanjiru, anjiru .
Yalloli bobo yalli-

Oʻrmonzorlardan archa,
Borfandalardan parcha. Archayu,
parchayu, gazmolu, dazmolu Zanjiru,
anjiru, chinniyu, shinniY. Koʻzayu, gʻoʻza
qoʻlimda, yalloli bobo yalli.

CHoʻponlardan ayron,
Gulzorlardan rayhon Ayronu,
rayhonu, archayu, parchayu, gazmolu,
dazmolu

Zanjiru, anjiru, chinniyu, shinniyu Koʻzayu, gʻoʻza qoʻlimda, yalloli bobo yalli. Yana bir misol, Shukur Saʼdʼllaning «Vatan ishki» musiqali dramasidan «Begim uchun jang kildik» musiqali rechitativni olib mashq kilib koʻraylik. Rechitativ faqat musiqani eshitish bilan

chegaranmay, talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf etishda juda kapa yordam beradi.

Mashqda «k», «q». «t», «m», «r» tovushlari juda koʻi marta takrorlaiadi, oʻkuvchi qayta - kayta takrorlash orqali (k q t -m -r) shu tovushlarni talaffuz etgandagi kamchiligini tuzatib oladi.

Rechitativ tanlashda, matnning osonligi, oʻquvchilarga yaqlipli, musikiyiligi, \ndagi ritm nazarda tutilmoqlygi lozim. Ijroda musnqa bilan birgalikda soʻzning maʼnosini tushunib, aniq, ravoi chamma bilan bir ohangda ayta bilish kerak.

Vokeya tog orkasidagi lagerda, dam oladigan joyda barcha jangarilar kayf-safo oʻyin - kulgi kiladigan sahnada kechadi. Rechitativ oliy maqsadi:

a)Bekka kinoya qilish; Bekni masxaralash;

b)Rechitativ kuyidagicha ishlanadi. Birinchi marta bitta oʻquvchi ikki, qatorni boshlaydi. masalan:

Talaba Vatan uchun jang qildik.

Dushmani otdik, qirdik. Shu soʻzlarni aytishda, xar bir misradagi oxirgi tovushda (harf) toʻxtalib aniq boʻrtirilib, talaffuz etiladi.

Toʻxtalib, boʻrttirib aytishdan maqsad, jumlada burun (sonor) koʻp tovushlar uchraydi. Ular «m», «n», «ng» Burun tovushlari qaytargichlarga eng yaqin joyda shakllanadigan tovushlar boʻlganligi uchun talaff>z paytida, tovushlarni rezonatlarga yoʻnaltirishda qulaydir. Shu tovushlarni («m», «n», 'ng», «ni») boʻrttiribrok, ohangdor qilib talaffuz etish kerak. Shunda tovush rezonatorlarga (qaytargichlarga) yoʻnaladi.

Keyingi ikki katorni bitta yoki ikkita oʻkuvchi birinchidagiday talaffuz etadi:

Yov bostirib kelganda Tokka qochib qutildik. Bu yerda xam unlilarga sonor tovushlariga ahamiyat berib, tovushlarii yoy^gasdan yigʻiqrok aytiladi. Shunda ham tovushlar yoʻnaltiriladi. Endi, oʻkuvchilarning hammasi, yuqorida aytilgan maqsad va vazifalar bilan ikki qatorni birga talaffuz etadilar. Tum - taraqay, tummo - tum, Tum - taraqay, tum - tum. Hamma aytib boʻlgandan keyin, uchta oʻquvchi yuqorida aytilganday tekstni davom ettiradi. Ikky misrani talaffuz etadi. Chiqib Aldik tbgʻlikka,

Uxshatib qo‘rzoq kaklikka, Yana uchta o‘kuvchi
yuqoridagi vazifalar bilan ikki misrapi talaffuz etadi.

Qo‘rzoqlik yarapshaydi
Bizday arslon yigitga,
Hamma: Tum - tarakay - tummo - tum
Tum - tarakay, tum - tum

Tekst bir marta aytilib bo‘lpandan keyin, ikkinchi vazifaga o‘tish mumkin, ikkinchi marta aytishdan maqead tushuntirishdir. Bu yerda ham unlilarga - sonor tovushlarga axamiyat berib, tovushlarni yoymasdan yig‘iqroq aytiladi. Shunda ham tovush yo‘naladi.

1. Bittadan uchtagacha o‘quvchi, shoshilmasdan, ma’nosiga ahampyat berib, to‘liq ovozda tushuntiradi.

Vatan uchun jang qildik Dushmanni otdik, qirdik.

2. Uchta o‘quvchi tushuntirishni davom ettirib,

Yov bostirib kelganda, Tokqa qochib qutildik Z. Hamma bir -
biriga qochaylik ma’nosini tushuntiradi.

Tum - tarakay, tummo - tum
Tum - tarakay, tum - tum.

4. Yana to‘rtta o‘quvchi kinoyali qilib tushuntiradi.

Chiqib oldik tog‘liqqa,

O‘xshab qo‘rzoq kaklikka.

Z. Yana to‘rtta o‘quvchi (o‘zlarini maqtab) tushuntiradi.

Ko‘rzoqlik yarashmaydi,

Bizday arslon yigitga.

b. Hamma endi biz - qo‘rqmaymiz, kurashga tayyormiz deya

Tum - taraqay, tummo - tum,

Tum - taraqay, tum - tum.

Uch marta aytishdan maqsad. Musiqani eshitib ayta bilish, s.ozdan
(tondan) chiqmaslikdir. «

1. Uchta o‘quvchi mueiqabilan maqtanib aytishadi:

Vatan uchun jang qildik Dushmanni,
otdik, qirdik.

2. Yana uchta o‘quvchi (biz ko‘rzoqmiz) musiqaga qo‘shib aytadi.
(Maksad)

Yov bostirib kelganda,,
Tokka kochib qutildik.

3. Hamma - Maqsad: - bir - birini ustidai kulish.

Tum - tarakay, tummo - tum,

Tum - tarakay, tum.

4. Beshta o‘quvchi bir - birini masxaralab,

Chikib oldik toglikka,

O‘xshab qo‘rzoq kaklikka.

5. Beshta o‘kuvchi o‘zlarini yengilmas bahodir deb maktaydilar:

Qo‘rzoqlik yarashmaydi,

Bizday arslon yigitga, 6

Hamma - (xursand tantana)

Tum - tarakay tummo - lu m

Tum - taraqay tum - tum. Oxiri bir necha marta

qaytariladi, Bundan maqsad so‘z va ohang rang-barangligiga, bir xil
gapirmaslikka, har xil gapirishga
o‘rgatishdir.

Shuning uchun oxiridagi

Tum-taraqay ▷ mmo-tum,

Tum-taraqay tum-tum

1 Avval to‘liq ovozda qat’iy uqtiriladi;

2. Sekinroq mahfiy uqtiriladi;

Z. Keyin yana sekinroq sirli kinoya bilan uqtiriladi;

4. Keyin pastroq shivirlab sirlashish ma’nosida uktiriladi;

5. Keyin pastroq pichirlab sirlashiladi;

Eng oxirida kuy, so‘z, yo‘q bo‘lib ketadi.

Endi o‘quvchilar bilan birin-ketin ikki yoki uch-besh gaga bo‘lib
mashqlar bajariladi. Zero, bir yo‘la ko‘pchilik o‘kuvchilar bilan ishlaganda,
har bir o‘kuvchining i‘joniyatini, xato va kamchiligini, har biry uchun lozim
bo‘lgan mashqlarni aniqlash qiyin. Yakka-yakka ishlaganda esa ular bir-birini
yahshi eshitib, fikrni davom ettirib, sazifani tez ilg‘ab olishadi
osonlashadi. Musiqali drama kurslarida o‘kiyotgan o‘quvchilar,
so‘zning ma’nosini buzmasdan, mchsiqaga so‘zni, so‘zga musiqani ulashni
bilishlari kerak. Ijroda musiqqa ajralib qolmasligi, aksincha ma’noni
to‘ldnrishga va chuqurlashuviga yordam bermog‘i lozim. Musiqqa fonida
gapira olish

harbpr aktyorning professyonalligidan darak beradi. O'rganishi uchup olnigan matnlar ohangdor, yengil, o'kuvchilarga ruxan yakii va taiish bo'lishi lozim. Shunda o'kuvchilar organik tarzda so'zdagi maksadii musikaga boglab tempdan, ritmdan, ma'nodap chiqib ketmaydnlar.

Shukur Sa'dullaning «Vatan ishki» musikali dramasidagi «Vatam uchun jang qildik» rechitativi:

Vatan uchun jang qildik,
Dushmani otdikirdik, Yov
bostirib kelganda, Tokqa
qochib qutildik. Tum-
taraqay,tumo-tum, Tum-
taraqay,tum-tum. Chikib
bldik tog'likka, O'xshab
qo'rqoq kaklikka,
Ko'rqqoqlik yarashmaydi,
Bizday arslon yigitga, Tum-
tarakay,tumo-tum, Tu m-
tarakay,tu m-tu m.

Ushbu musiqali dramadagi «Yallama yerim» rechitativini ham ko'rib chiqaylik.Unda vatandan uzoqda sarson-sargardonlikda yurgan jangchilarning yurak dardlari namoyon bo'ladi. Kuyni eshitib o'zlashtirishga,talaffuzni chiniqtirishga juda qulay.

Talaba matnni byr marta boshidan oxirigacha o'qib chiqqanida 58 marta «l» tovushini, 68 marta «a» tovushini takrorlaydi. Shuning >*chun bu rechitativ tovushni va «a» unlisini yaqqrl talaffuz eta olmaydiganlarga talaffuzni tuzatish katta foyda beradi. Zsro, «l»tovushi tili uchini yengil harakatlantirib qayraydi.chiniqtiradi masalan:

Yallama yorim,yallola,
Yallola shaylik,bedodlashaylik

To'rtta-beshta bo'lib olib, Hamdardlashaylik.xamdardlashaylik. Ushbu mashkda quyidagi ikki narsaga: a)bo'g'inlab aytish va talaffuz aniqligiga erishish; b)hamda ikkinchi tezlikda ijro etish orkali bir-biriga tushuntirish va o'ynab-kulishga chorlash nazarda tutiladi.

«Yallama yorim» mashqi umumiy bo'lib. but>i guruh bilai birgalikda ishlanadi. Bu orkali o'zaro uyg'unlikda ansambl bo'lib ishlaai-a o'rgatish nazarda tutiladi. Eshitish, eshitib fikrin davom opirish, turib o'zaro k>y oxangdan, ya'ni tondan chikmasdan muomala kilishni egallash iazarda tutiladi masalan:

1.Bir talaba, yallama yorim yallola-deb kuylashni boshlaydi. Uning maqsadi o'yin-kulgini boshlash;

2.Yana bir o'quvchi yallolashaylik-deb davom ettiradi va boshkarni qiziktirishni maksad etadi;

Z.Yana bir o'quvchi bedodlashaylik-deb davom etib maqsadni. tasdiqlaydi;

4.Hamma birga yallolashaylik-deb kuylab yallolashaylik-deydk.Maqsad iltimosni kabul kiganliklarini ifoda etadilar;

Z.Yana bir o'quvchi davom etib, bedodlashaylik, ham dardlashaylik deb kuylaydi. Uning maqsadi buyruq berish:

b.Yana bir o'quvchi hamdardlashaylik-deb kuylab, buyruqni kuvvatlaydi.

7.Shundan so'ng hamma birgalikda hamdardlashaylik-deb davom ettirib, mashqni davom ettirish hususida kat'iy karorga kelishganini ifoda ettirishadi.

Mashq meyorida birinchi bor qaytarilgach «l», «a» tovushlarining talaff>zi chiniqadi va mustahkamlanadi. Ansamblilik hissiyoti yuzaga keladi. Talabada kuylash salohiyati yaxshilanadi. Kuyida rechitativning to'liq matni beriladi;

Yallama yorim.yallola,
Yallolashaylik,bedodlashaylik, To'rtta-
beshta bo'lib olib, Hamdardlashaylik

Suvga karang to'lib-to'lib oqadi,
Yurtdan esgan shamol dilga yoqadi,
Shamol emas,bu sevganlar nafasi.
Yorilay der g'amli yurak qafasi.

Yallama yorim yallola,
Yallolashaylik,bedodlashaylik To'rtta-
;beshta bo'lib olib, Xasratlashaylik.

Bog aylana shaftoli, Uchgan
kimni kaptari, Aytsam ado
bo'lmaydi, G'am-alamning
daftari.

Yallama yorim yallola,
Yal'lolashaylik, bedodlashaylik,
To'rta-beshta bo'lib olib,
Xasratlashaylik.

Yana bir misol; Zinnat Fatxullinning «Yoshlikda bergan ko'ngil» musiqali dramasi bilan To'liqinoy uchrashuvi rehitativini olaylik *To'jinoy*. Mirza aka! *Mirza*. Labbay, akasi? *To'liqinoy*. So'raganning aybi yo'q, aytingchi siz necha yoshga kirgansiz? *Mirza.-Krsh.* bo'lmasa siz xam ayting-chi, akasi qoqindiq, yigitlarning qirchillama payti necha yoshga kirganda bo'ladi? *To'liqinoy*. Yigirma beshgami? *Mirza*. Balandrok (iye, yosh bola-ku). *To'liqinoy*. O'ttizmi? *Mirza*. Balandroq chiqing? *To'liqinoy*. O'ttiz beshmi? *Mirza*. Sal balandroq. *To'liqinoy*. Bo'lmasa ellikmi? *Mirza*. Sal pastroq. *To'liqinoy*. Qirqmi? *Mirza*. Ha.
To'liqinoy. Voy, Mirzakam tushmagurey, xazilingizni eshitgan odam shunday erib ketadi-Y.
Mirza. O, eriganingiz gabormanda, akasi...
To'liqinoy. Voy, muncha tilingiz shirin, Mirzaka,

Mirza (kuylaydi).
Yorimsiz dildorimsiz,
Dardimga darmonimsiz.
Muhabbat g> lzorida, Asil
vafodorimsiz.

57

Gul bo'lmaydi tikonsiz,

Dilga nashtar ekatssiz. Yigitlarni ichida, Tanlaganim o'zingiz. ■ Tahlildan oldin asar to'lik va sipchiklab o'qib chiknladi. To'liqinoy bilan Mirza oddiy qishloq yoshlaridan. Qizshshg sshi 27-28 larda, fermada ishlaydi. Mirza bo'lsa aravakash, mexanizator, sshi 35 larda. To'likinoGshing opasi beva, ekaklarni yomon ko'radi. Shu bois, To'liqinoyning yoshi o'tib bora yotgan bo'lsa hali uni turmushga berishni xoxlamaydi. Mirza esa kambag'al bo'lganligi uch\i uylanishga kurbi yetmaydi. Ular bir-birlarini sevadilar. Tailangan parchada To'liqinoy Mirzani ko'rish uchun ataylab, ovkatbahonasida keladn. Qiz va yigit shu bahonada uchrashishmasa, boshqa vaqt uchrasha olmas edilar. To'liqinoyning kelishdan maksad u birinchidan, Mirzani juda sog'ingan. Ikkinchidan, Mirzaning ham sevgisini aniq bilish va sinovdan o'tkazmoqchi. Mirza xam kizni orziqib kutib oladi. Mirza «XaGfiyat, sizni ko'rar kun bor ekan» deb qizchani sog'inganligini bildiradi.

Dialog boshlanadi, dialog davomida sinov chuqurlashib boradi.

Tulkinoy. Mirza ota! (maqsadi sevishini aniqlash). Mirza. Labbay akasi? To'liqinoy. So'raganning aybi yo'q, ayting-chi, siz necha yoshga, kirgansiz? (maksadi yoshni to'g'ri kelishtkelmasligini aniqlash) Mirza. Qani bo'lmasa siz ham ayting-chi, akasi qoqiidik, yigitlarning kirchillama payti necha yoshga kirganda bo'ladi? (maksadi Mirza ham To'liqinoyning o'zi haqidagi fikrini aniklamoqchi.)

To'liqinoy. Yigirma beshmi? (maqsadi Mirzani xursand qilish ko'nglini ko'tarish).

Mirza. Balandroq. (maqsadi o'z yoshini aytgisi kelmaydi).

To'liqinoy. O'ttizmi? (maqsadi aniqlash).

Mirza. Balandroq chiqing? (maqsadi yoshi sal kattaroq ekaniga ishora)... To'liqinoy. O'ttiz beshmi? Yoshi o'ylagandan kattaroq ekanligini bildirish.

Mirza. Sal balandroq maqsadi yoshi katta ekanligi tufayli qizni rattjitib qo'ymaslik

To'liqinoy. Bo'lmasa ellikmi? Yoshi katta ekanligiga kinoya qiladi.

Mirza. Yo'q, pastrok norozilik bildiradi.

TulkinoP. Qarkmi? Maqsadi hazil aralash yoshini topishga urinish. Mirza. Xa. To'gri topganligi uchun xursaidligini bildirish. TULKIOY. VOY, Mirzakam tushmagurey, kazilnngizni eishtgan odam shundan erib kstadi-Y. (maksadi o'z sevgisi haqida shama qilish). Mirza. Oh, erpganingizga bormanda, akasi...(maksadi qizii tushunganligini va o'zi ham sevishini bildirish). SH> nda Mirza shodligidan qo'shik boshlab yuboradi.

Yorimsiz dildorimsiz, Dardimga darmonimsiz Muhabbat gulzorida, Asil vafodorimsiz. (Maqsadn so'z bilan aytolmaganini qo'shik bahonasida aytib olish).

To'lqinoy o'tkazgan o'zaro sinovidan mamnunligini, shodligini quvbnchi cheksizligini

Mirzaning izhorini tushunganligini bildirish. Uz muhabbatini qo'shiq bahonasida izhor etish.

Gul bo'lmaydi tikonsiz,
Dilga nashtar ekansiz.

Yigitlarni ichida tanlaganim o'zingiz (deb maqsadi qat'iy ekanligini tushuntiradi)! Bundan ruhlangan Mirza yurak dardlarini to'kib, kuylashni*davom ettiradi.

Mirza.

Bog' aylanib shaftoli,
Uchgan kimning kaptari,
Aytsam ado bo'lmaydi,
Siz To'lkinoy daftari. (Maqsadi ayrilikqa

ortik tokati qolmaganini izhor etish) To'lqinoy xam javob qo'shig'ida o'z ahvolini tushuntiradi.

Tomni tepdim yo'l kildim

•

Bekasamdan to'n tikdim.

Mirzakamning ishqida,

*

Laxta-laxta qon yutdim. (Maqsadi qiynalganligi, ammo maqsadga erishganligini bildirish).

Yama bir rechitativni mashq uchun olib ishlaymiz. Ozarbayjon dramaturgi Majid Shamxalovning «Qaynona» musikal dramasi «Ofat» rolidagn rechitativni tahlil kilaylik.

«Qaynona» muloyim kelnni Sevdoni yomon, deb o'gli Lyozga bunruk berib, >yidan ketkizadi. Ayzni o'rtog'i Ilyos Sevd o'ruiga Ofatni kelii o'mida olib keladi. Ofatni maqsadi kaynopaii tarbiyalash insofimoiga chaqirish. Ofat kar kuni xar soat agaylab kaynonaii asabini buzadi, tinchlik bermaydidinimsiz shaxsiyatiga tegib hakoratlaydi.

Voy dod.voy dod dastingdan, Fitnasidan fe'lidan, Jim bo'l sen ey qaynona Ilon chaqsin tilingdan. Ofat rechitativni aytishdan maqsadi ataylab qaynonaii kamsitish, mazah kilish, tilini achchiqligini faqat ilonni zahri bas kela olishini ta'kidlaydi.

Rechitativda talaffuzni, lablarni chiniqtiradigan *v,f,d,ch* undosh tovushlari, *a,o,o'y,i* unli tovushlari bor. m,l/mg-sonor (burun tovushlari) takrorlanishi natijasida nutq apparati chiniqadi, galaffuz ravon, toza, burro, aniq bo'ladi.

Keling-keling biznikiga, Bir qarang mo'jizaga, Jannatning olqishlari, Duosi qargishlari, Insonlarga jon berar, Hayot berar.qon berar.

Ikkinchi rechitativda Ofatni maqsadi qaynoiani o'zidan qat'iy bezdirish. Qaynonani tinimsiz jig'iga tegish, ochiqdan-ochiq ustidan kulish masxaralash, mayna qilish, kinoya orqali tabiatidagi kamchiliklarinp dangal ochib tashlashdir.

Bu rechitativda ham *i,a,o,ye* unilari *d,b,r,q* o'ndoshlari ko'p marotaba takrorlanadi natijada talabning talaffuzidagi . ta'kidlangan unli va undosh tovushlardagi kamchiliklar, nuqsonlar yo'qoladi.

Musiqali drama bo'limlarida rechitativni ishlash, talabalarga texnikg,va mantiqiy tomondan katta maktab beradi,xar tomonlama ((kompleks) chiniktiradi. Nafas+ovoz+talaffuz, tasavvur, nutqni ravonlash, maqsad+mantiqiy fikr, ichki fikr (so'z tagidagi fikr) muomala kila bilish, musiky yjro etish elementlarini o'rgatadi.

x,,,,, muSnl« xeatr «*,«... TM£TMbiT m«^

afas, ovoz, talaffuz, mantiq ustida ishlatiladi. Ushbu elementlarga aloxida eʼtibor karatilmagan.

III boʻlim

SOʻZ USTIDA ISHLASH.

Sahna nutqi mashgʻulotining asosiy vazifasi aktyorga rol ijrosi jarayonidagi soʻzni maxorat bilan berishga oʻrgatishdir. Sahna nutqi mashgʻulotlarida soʻz, soʻz birliklari, jumlar, davhalarni birinchi shaxs nomidan aytiladigan hikoyalarni, nasriy »a sheʼriy monologlarni, dialoglarni, musikiy lavhalar va musiqiy koʻrinishlarni ishlab, oxir- okibat mantiqlik va badiiy yaxlitlikka erishiladi. Soʻz ustida ishlaganda oliy maqsad, yetakchi xatti-harakat, konflikt va diqqat obyekti tushunchalarini bilish adohida rol oʻynaydi.

OLIYMAKSAD.

Oliy maqsad haqida tushuncha K.S.Stanislavskiy sistemasining eng muhim jihatlardan biri xisoblanadi. Har qanday asarda ham muallifning orzu-umidlari, his-hayajonlari, xayotiy tajribalari oʻz ifodasini topadi. Asar ana shular asosida yuzaga keladi. Sahnada aktyorning his-hayajoni, aytmokchi boʻlgan fikri, orzu-umidlari, chekkan azob-ukubatlari va hursandchiliklarini yetkazib bera bilish spektaklning bosh vazifasi hisoblanadi. Mana shu dramaturg olgan asarni barcha spektakllarini qamrab oluvchi istak asarning oliy maqsadi deb ataladi.

Talabalar asarning oliy maqsadidan kelib chiqqan holda oʻzlariga parcha tanlaydilar. Bunda, tanlangan asar talaba qalbida koyaviy va badiiy jihatlari bilan chuqur iz qoldirgan boʻlishi lozim.

Agar asarning oliy maqsadi ijrochi talabani xayajonlantirmasa, toʻlqinlantirmasa u holda ijro shunchaki yengil-yolpi va koʻr-koʻronalikdan nariga oʻtmaydi. Shu bois, talaba sahnaga chiqarkan sahna nutkidagi imtihonni topshirish uchun chiqayapman, deb emas, balki meni toʻlqinlantirgan, larzaga solgan, Men uchun eng aziz, eng moʻtabar, yoxud men uchun haddan ziyod, muhim boʻlgan voqeani domlalarimga, tomoshabinga gapirib berish uchun

chiqaman»¹- dsb o'z oldiga maksad qo'yishi lozim bo'ladi. O'ydagap narsapp ro'sbga chiqishi uchun tanlanadigam parchaping mavzusi tinpkmchiga \am yaqin, muxim va zarur bo'lishi lozim. Shuida bo'lajak ijrochi - aktyorning dunyokarashn shakllanadi uning jamiyatda t\tajak o'rni bslgilanib boradi. U uchup ijrochi-aktyorga o'z xalki, o'z vatani va zamopasining eng dolzarb masalalari, muammolari ijod manbayi bo'lmog'i darkor.

YETAKCHI XATTI-XDRAKAT.

Obraz (artist)ning o'z oliy maqsadiga erishishi uchun butun pyesa davomidagi to'xtovsiz harakati, ichki intilishi va ruhiy holatini yetakchi harakat deymiz. Yetakchi harakat oliy maksad bilan chambarchas boglangan va unga xizmat qiladi.

«Yetakchi xatti-harakat asarning boshidan oxirigacha davom eguvchi leytmotivdir. Oliy maksad va yetakchi xatti-harakat akgyor intilishlarini yo'naltirib, rolning ayrim-ayrim mustaqil kislarni bir-biriga uzviy bog'lab turadi».²

U.tug' teatr reformatori K.Stanislavskiy oliy maqsad va yetakchi xatti-harakatning ahamiyatiga yuksak baxo beri*b, har bir so'z, har bir parcha, har bir' sahna spektaklning oliy maqsadiga bo'ysunmog'i lozim deydi.

Aytaylik, talaba o'zining ijodiy fantaziyasini zabt etgan bir hikoyani tanlab oldi - deylik. Shundan so'ng u, matnni tahlil kiladi. Undagi asosiy vokeani, qahramonlarning xaggi-xarakatlarini, o'zaro munosabatlarini o'rganadi. O'zining ana shu voqealarga, kahramonlarga bo'lgan munosabatini aniqlaydi. Hikoyadagi \ar bir tavsifni taxlil etadi. Bunda biron so'z, jumla uning diqkat markazidan chetda qolmasligi kerak. Zero, vazifa -matnni taxlil qilish jarayonida faqat uni bo'laklarga bo'lishni emas, balki shu bilan birga uni asosiy maqsad atrofida jamlashga o'rgaiishdir. Matnni yetakchi xatti-harakatga bo'ysundirar ekanmiz, biz ijrochining fikrini tasdiqlaydigan so'z va bo'laklarni aniqlaymiz. Ulardan eng muhimlari birinchi planga, ayr*imlari

¹ Stannslavskiy K.S. Rabota aktera nad sobop vtvorcheskom protsesse psrejivaniY. 1.2 t. 1954. s 63

² StanislavskiG! K.S. «Rabota aktyora iad soboy vtvorcheskom protsesse perejvaniya». 1.2 t. 1954. 332-333 str.

1.:/ ikkinchi, uchinchi plaiga o'tadilar, ahamiyati kamroq so'zlar sszilar-sszilmas talaffuz etiladi.

Yetakchi xatti-harakat xaqidagi tushuncha haqda ganirar ekanmiz S^nislavskiyning «Aktyorning rol ustida ishlashp» kitobidan 'o'dingap parchaga e'tiboringizni qaratamiz. Unda mavzuning paydo ,o'lishi, miojlanishi va g'alabasi yorqin, obrazli va ishonarli bayoi ^tilishi bilan birga, undagi asosiy va ikktshchi darajali bo'laqlar nimalardan iborat ekanligi ham ko'rsatib bernlgan. Parcha ^iskartirilgan holda keltiriladi: «Vokea bunday bo'lgap edi: lirijyor kirib keldi. Oldin undan hafsalam pir bo'ld"-^ichkniapsha, ko'rimsiz odam ekan... Lekin, u qo'liga dirijyorlik gafschasini olishi bilan mening ko'z o'ngimda boshkacha manzara paydo L^ldi. Nazarimda u orkestrga, orkestr unga ko'shilib ketganga ^shardi. Shundan so'ng u xar bir cholguchidan dirijyor tayoqchasi lrmots tortilgan tizgin, jilovlarni bittama-bitta tortib ola lfrshladi. Tayoqcha havolangan sari dirijyor ham ba.misoli o'sib ^Rayotganga, yukori tomon ko'tarilayotganga o'xshardi. Shunda men ^sfijyor nafaqat umum dikqatini o'ziga jalb qilib olganligini, shu ,filan birga barcha son-sanoqsiz shart-sharoitlarda oliy maqsad ^lida ko'p izlagailigini, bugun ana shu haqiqiy extiros, ruhiy aniklik ro'yobga chiqayotganligining shohidi bo'ldim. ¶¶, Men musika ilk bor yangrashi bilan dirijyorning qiyofasidan ^kestr qandaydir sehrli, muhim, umrbod esda qoladigan bir kuyni ^sjro etishini angladim. Dirijer shoshmasdan, anik xarakat qilar, tayokchasi ko'magida taralayotgan ohanglarning bir butun ichki ma'nosini boshkarib turardi. Biz uncha katta bo'lmagan, lekin muhim larchaning mohiyatini anglab yetgandek edik. Ammo, u oxirgi nuqtasiga borib yetmagan edi. Dirijyor faqat boshlangan ohangni oxirgi nuktasiga yetkazmaguncha bir parchadan ikkinchi parchaga o'tishga #*o'shilmas edi... Yana, yana... Kam, kam... in Nihoyat, fagot nola qilib oxirgi nuktani ko'ydi. Shundan gfo'nggna dirijyor tayoqchasi bir oz pastga tushdi. Oradan bir-ikki deqika o'tar-o'tmas, dirijyor qarama-qarshi tomondagi byrinchi YCH>ipkachilar tomon yuzlandi. Ular bosh oxang mazmunini mantiqqa mde, gravishda ueviy rivojlantirgan holda davom etishardi. Musikani gaboy bilan fagot nihoyasiga yetkazadi. Dirijyor endi skripkalarga yanada qattiqroq yopishib oldi. Ulardan skripkalar aytishi mumkin bo'lgan hamma narsani sugurib oldi. Bu ham hali kamdek tuyulardi. Musiqa/qanot yozayotganga o'xshardi. Endi birgina

skrinkalar kamdek tuyulardi. Violanchellar ishga solindi. Bu ham yetarli bo'lmagach, dirijer yogoch asboblari yordamga chaqirib. Musiqadap ashlashilayettan mazmun yukorilab borgan sayin dnrijerlik tayeqchasi torli asboblarni madadga chorladi. Lskii u, asboblarni ypg'lokilik qilishga yo'l ko'ymay, trambonlardai taralayotgai baxaybat kuyni o'zqo'lida jilovlab turardi. Bu xammasi qo'l va nigoh yerdamida boshqarilardi. Asboblarning ko'ksida oxang xnrillar, o'zlarini ortik ushlay olmay, erkinlik beripshi iltijo qilishardi. Ammo, dirijyor shavqatsiz edi. U simli asboblarnyng haddan ziyod avj olib ketishi va asarning asosiy maksadini ochishga halaqit berishp mumkinligidan cho'chirdi. Oxiri bo'lmadi. O'kirish, g'ala-g'ovur girdobiga garq bo'lib ketgan dirijyorshshg jussasi u tomondan bu tomonga chaykalar, butun orkestrni o'z qanoflari ostiga olganga o'xshaydi... Dirijer go'yoki baliqchi edi. Odatda, baliqchi tutilgan baliqni yeuvdan ko'tarib olayotganda, baliq karmoqdan chiqib ketmasligi uchun nihoyatda ustalik bilan extiyotkorlik choralarni ko'radi. Dirijyor butun bir simfoniyaning tinglovchi ko'z-o'ngida butun borlig'i, go'zalligi, ta'sirchanligi bilan gavdalanirish uchun undagi p'chalaryng muhimlariga asosiy, qolganlarini ikkinchi, uchinchi darajali e'tiborni berib, fikrimizni bosh maqsadga jalb etdi. Bunda u qo'l va jussa holatlaridan mimikadan mohirona foydalaid».¹

Aktyor, ijrochi ham xuddi shunday bo'lishi kerak. U ham oliy maqsadni ro'yobga chiqarish yo'lida ana shunday extirosli, zavkli bo'lishi, yetakchi xatgi-harakat yo'lidan charchamasdan to'xtovsiz, ikkalanmasdan oliy maqsad sari qadam qo'yishi shart.

QARAMA-QARSHILIK (KONFLIKT)

Ijrochi o'z hikoyasini oliy maqsad va yetakchi xatti-harakatga bo'ysundirib, tinglovchiga faol ta'sir kilishi o'zgartirishga intilishi o'ylashga va fikrlashga majbur eta olishi kerak. Aktyor saqnaga vaktincha hal etilmagan masalani yechish uchun chiqadi. Maqsadini himoya qilgan xolda sahnadagi voqealarga nisbatan o'z qarashlarini yuzaga keltiradi va tinglovchya tomoshabinni o'z tomoinga ogdirib, maslakdoshiga aylantiradi.

Aia shu, ogdirib olish jarayonida aktyor va tinglovchi tomoshabin o'rtasida boglanish boshlanadi. Tomoshabinlar avvaliga lokaydlnk bilap karaydilar, ammo ijrochi aktyor ishontirishga harakat qiladi. Shu tariqa ikki o'rtada tortishuvlar, yuzaga keladi. Har qapday xarakat qarshi xarakatga duch keladi. Shuiiig uchup xam saxna asaridagi yetakchi xatti-xarakat bilan snma-yop upga st bo'lgan qarshi xatgi-harakat mavjud. Ularning to'qnashuvi konfliktlp holatlarni yuzaga keltiradi. Chunki, qarshi harakat kator yangp harakatlarni keltirib chiqaradi. Mana shunday karama-qarshilik bizga doim kerak. U kurash, tortishuv, janjal kabi bir talay vazifalarni keltirib chikaradi va ularni hal qilishga yordam bsradi. U san'atimizning asosini tashkil qiluvchi faollikn, ta'sirchanlikni yuzaga keltiradii

Zeroki, aktyor ijrochi, tomoshabin tinglovchilar bilan aloka o'rnatishi b>', unga aql o'rgatish, do'q urish yoxud haqoratlash degan so'z emas, balki istexzrli qilib ustidan kulib, pand-nasixat qilish, o'git berish, yalinish, do'k-po'pisa qilish, uyaltirish, fosh etish, tan olmaslik kabi holatlardan foydalanish mumkin. Eng muhimi o'z maslakdoshiga aylantirib olish uchun harakat kilmogi darkor.

Konflikt barcha badiiy asarlarda bo'lgani kabi lirik she'rlarda xam mavjud. Jumladan Uygunning «Oyga» nomli lirik xazil she'rini olib ko'raylik.

Men go'zalning hajrida kuyi"^b,
Chiqqan edim axtarib visol. Sen
duch kelyb yuzingni tutding,
Deding: bo'sa kerak bo'lsa ol.

Ammo kancha cho'zmayin labni,
Yuzlaringga go'mimi, yetay,
So'zlaryngga laqqa tushibman,
Oshiq bo'lmay, yor bo'lmay ketay.

Lekin senga kirmasin suqim, Shu
qadar to'libsan bu kecha Maftun
bo'lib esni yo'qotdim Va bergil, deb
husningdan picha,

Qo'llarimni cho'zgandim senga,

¹ Spniyaliskij K.S Rabota aktvra nazroly.T.4.1957.S 151.

Sep so‘zimga qilib rioya Kumush
berdiig bir hovuch menga Men
sevindim billanixoY.

Meiga karab so‘igi bor kulding, Va
berkiiding ortiga tog‘iig Go‘yo so‘ndi
jaxonning ta‘mi, Latofati yo‘qoldi
bog‘ning.

Yolgiz koldim sendan adashib, Mast
bo‘lgancha kulishlaringdan, Bir chog
boksam qo‘limga shoshib, Asar ham
yo‘q kumushlaringdan.

Endi bilsam kumushlaringni, Uzing
bilan olib ketibsam, Endi bilsam sodda
shoimi, Xijolatga solib ketibsam.

Endi bilsam yana aldabsan,
Aldanibman yana bir safar, Endi
bilsam, ishq ichra menga, . Bo‘lmas
ekan zafar muyassar.

Faqat senmas meni aldagan,
Yuragimda koldirib izlar, Meni
shunday aldab ketishgan, Qancha-
qancha oy yuzli qizlar.

Bu asarda oy - shoirning sevgidisi. Muxabbat obraz sifatida tasvirlanadi. Asarning konflikti yordan uzoqligi, judoligi, xijrondir.

Ijrochi asarni konfliktlarini aniqlab olgach, tinglovchi bilan aloqa o‘rnatadi va konfliktlarni bartaraf etish uchun kurashadi. Konflikt bu to‘qnashuv." To‘qnashuv kurash - kurash-xarakter demakdir.

Sahna asarida harakatlilikka erishish sahna hakikatiga erishishdir. Diqqat obyekti: talabalar bilan mashg‘ulot davrida dnkqat obyekti to‘g‘risida xam uzluksiz ish olib borish kerak. Sahna

[rlarida aktyorlarini diqqatinn tortuvchi talaygina ob‘sktlar juddir.
«Odatda, bu obyektlar doirasi o‘zgar\ vchal bo‘ladi: gox kengayadi, 3(0 torayib boradi. Aktyor sahnada bajaraligai xarakati davomida nga e‘tibor berishi lozim. Shu asnod, asar nshtirokchilaridan i sifatida artist diqqatining markaziy obyekti iimaga .tilganligi, spekgaklning boshqa bir ishtirokchisi bilan qanday * y muloqotda ekanligi muhimdir.

Dikkat obyekti xikoyachida bir necha bo‘lishi xam mumkin. Bu .Labaning tanlagan materialiga boglik. Xulosa kilib aytganda, lgkkat obyekti olingan hikoya, saxna asarlarini aniq bo‘lishiii YE&minlaydi.

Saxna asari tomoshabinlarining spektaklga munosabati, g» gMoshaning ritmi, pauzalari, ohanglarini yaxshi chiqishiga YgLykdir. Agar aktyor - ijrochi uzoq davom etgan mashklar tufayli g* sezgi va reaksiyasini u yoki bu obyektga qarata. olish yyikmalariga ega bo‘lsa, u xolda obyekt bilan saxnaviy aloqa yediiy to‘laqonli bo‘lishi mumkin. Faqat ana shundagina saxnadagi |rakat ifodali va ta‘sirchan chiqadi. Spektaklnichg tempo-ritmi Shgangan holda akterning uzaro jonli muloqoti yuzaga keladi».¹

Ko‘rinib turibdiki, spektaklda ishtirok et>vchilarning o‘zaro \$qasiga katta ahamiyat berishimiz kerak va bunga erishish uchun yuq vaqt' mashq kilishimiz kerak. Shu nuktai nazardan kdoshiladigan bo‘lsa, sahna nutqi darolarida, ijrochi - artistlarni uru.chda tarbyyalab mashq qildirish darkor. Talabalarni hammasi F hikoyachini obyekti bo‘lishi mumkin. AGfim holda hikoyachining psi obyekti bo‘lishi xam mumkin. Masalan, xikoyachini bir guruh yabalar maslakdoshi bo‘lib, ikkinchi bir kismi uning fikrini rad ishi mumkin. Hikoyachi o‘ziga qarshi tomon bilan tortishar ekan o‘z Koyachilaridan madad kutadi. Bunda xikoyachi materialni qaysi yumi dushmanlarga, qaysi qismi do‘stlarga qarata aytilishini shib olishi kerak.

Stanislavskiy K.S Rabota akgyora nadroiY. T.4. 1957. 292. ZAxmedova K O‘zbek. Muz. dramaturps? Avtore. Kandn disoyertatsiY. Toshkent 1971 str

Musiqali drama, skilarning asarlari ustida ishlash masalshshrn

Musiqali drama, skilarning asarlari ustida ishlash masalshshrn boshka asarlar ustida ishlash hakida gap borgapda, avvalo musiqali saxna asari tabiatini chuqur tushunib olmoq zarur bo'ladi.

Musikali drama jarayonining mutaxassislaridan biri K. Ahmedova masalani quyidagicha ta'riflaydi: «O'zbek musikaln dramasm - bu avvalo, musikalniy - nutkiy janr bo'lib unda so'z va musiqa teng huquqli, bir - birini to'ldiruvchi kompoiientlar sifatida namoyon bo'ladi» deb, taniqli musiqashunos A. Jabborov puqtai nazaridan qaraganda «Musiqali drama hozirgi tushupchada, 6u sahnaviy xatti-xarakat suz bilangina emas, balki musiqa bilan, ya'ni ishtirok etuvchilarning simfonik orkestr jo'rligida kuylashi (ariya, ansambl, xor) bilan ham ifodalanuvchi sahnaviy tomoshadir», deb ta'kidlaydi.

Bu borada taniqli teatrshunos olim M. Qodirov kuyidagicha fikrlaydi: «Musiqali drama sahnaviy talqin tufayli, badiiy so'z bilan musiqaning teng qonuniyligidan hosil bo'ladigan, drama, tragediya va komediya yo'nalishlardagi ichki janr turlariga ega bo'lgan, o'zbek halq va klassik musiqasi xamda adabiyoti negizida yuzaga kelgan qardosh xalqlar musika teatrlari ta'sirida rivojlangan* o'ziga xos tarixga ega, uslubiy vazifalarga ega bo'lgan sahnaviy, musiqali dramatik janrdir».2

Aytilgan ta'rif va fikrlar nimalardan kelib chiqqan, nimalarga asoslangan? Buni aniqlamoq uchun bir oz tarixga murojaat etamiz.

O'tmishimizga nazar solsak masxarabozlik, qiziqchilik, ko'g'irchoq o'yini kabi an'anaviy o'zbek teatri tomoshalarida musiqali teatr elementlarigina emas, balki o'ziga xos xalq musiqati drama ko'rinishlari mavjudligini ko'ramiz. Akademik M. Rahmonovning izlanishlarida ko'rsatilishicha, V - VII asarlarda diyorumizdagi kadimiy xalqlar va elatlar orasida musiqali teatrga tomoshalar ham rasm bo'lgan, Masxaraboz, kiziqchi, qo'g'irchokbozlar ayni chokda, yaxshi raqqosa. sozanda va ashulachi bo'lgan. O'zbek dostonchiligi ham o'zida badiiy so'z san'ati bilan birga yaxshi sozandalik va ashulachilik san'atlarini mujassam etgan. Doston pjrosini musikalniy teatrnig o'ziga xos namunasiga o'xshatish mumkin. Bundan tashqari, o'zbek makomchiligi zamirida ham musiqali teatrnig ajoyib va boy manbayi yotadi. Ular o'zlarining gomoshalari musika, raqs san'atidan o'rinly va mantikli

foydalapib kelgaplar. Ko'p hollarda xalkdagi tayyor kuylar, ko'shiqlar va o'yinlar olinib, kayta ishlannb, asar ruhi va syujstiga sipgdirilgan. Xullas masxaraboz, kiziqchi va ko'girchoqbozlar o'z !:-tomoshalarnda kuy, ko'shiq hamda raqsni badiiy obraz yaratishpg ga'sirchan omili deb bilganlar.

Shunday qilib, an'anaviy teatrdan musiqadi dramaning o'ziga xos ko'rinishlari so'z, musiqa va raqs sintezi vujudga'kelgan. Shu bois, bpz musiqali drama deganda pyesa, musika, sahpa talkini ■barobar huquqqa ega bo'lgan o'ziga xos milliy teatr namunaspni ■tushunamiz. Zero, o'zbek milliy teatr san'ati xalq xayoti va ijodi •bilan chambarchas bog'liq holda paydo bo'lgan, rivojlanib kelgan •Svvimli jairlardan biridir. Demak, musikalniy dramaning paydo bo'lishi tabiiy va konuniy, uning ildizlari kadim sai'atimizga, klassik adabiyotimizga, musiqamizga an'anaviy teatrga, keng ma'noda yao'zbek xalki madaniyatiga, xalk ogzaki ijodiga-urf-odatlarini, marosimlarini, badiiy estetik qarashlariga borib taqaladi.

Musikali teatr aktyorini tarbiyalash drama aktyorinnig tarbiyalashdan farqi o'laroq, musiqani tushunish, undan foydalanish, dramatik so'z va sahna xarakatini bajara olishidan tashqari yana lrofessional kuylash salohiyati ham talab qilinadi. Shuning uchun musikalniy teatr aktyorini o'qitishda so'z, kuy, jismoniy, psixologik harakatlarni uygunlashtirib olib borish kerak. Binobarin, musikalniy teatr san'ati bo'limlarida nutq ustida ishlaganda suzdan , ashulaga o'tishda va aksincha, ashuladan nutqga o'tishda tabiiylikka .erishishni so'zning va kuyning ohangini bir - biridan ajratmay, bnr-biriga uzviy boglab borishini nazarda tutish kerak. Buning uchun avvalo matn boshida, o'rtasida, oxirida musiqa kiritish ,imkoniyati bo'lgan materiallarga murojaat qilinadi. Bunday material musiqa jo'rligidagi hikoyalardan olingan musikalniy parchalar, musikalniy monologlar-bo'lishi m)mkim masalan, Mirzakalon Ismoilniyning «Farg'ona tong otguncha», asardan «Meni o'ylab keldingmi, hayotim» musiqiy parchasi.

Dutor pardalarida beozor yashirib yotgan yurak mungli qalb nolalariga xamohang urilgan tor faryodlariga qo'shildi, rakni yangi Dard, yangi hasrat bilan to'ldirdi. G'ulomjon yuragini ezib, mo'rligida oshirib borgan mung ta'sirida ovoznig nechogliq ko'tarilib ketganini, bu qayg'uli, alamli kuy bora - bora katta ashulaga aylanganini sezmay qoldi.

*

Nscha yildir zor - afg'op birla o'tmokda tunim
Yetmayin komimga aslo tui qaro bo'ldi kunm
Ming jaf o birlan ezib, kadbnmii, to'kdilar xunim
Ne qaro davron ekap bu tinglamas xech kim unum!
Xoru zorlik topdimu, xo'rlik adosin topmadim.

Ashula avjndan jo'shib, endi sovutga yetgapda sunaga bir dasta sadarayxon kelib tushadi. G'ulomjonning ko'zlar chaqnadi. Yuragi qattiq dukullab urdi. U ko'zlariga, ko'rib turgan narsaga ishonmas edi. Bir zum, atigi bir zumgina tikilib turdi u gulga. Keyin dutorni chap yonnga ko'ydi -yu, xuddn dalada bedana ovlayotgan kishidek o'zini rayxonga tashladi.

Rayxonni xovuchlab oldi, avaylab ko'zlariga keltirdi, tabarruk kilib surtdi, dimogiga tutib hidladi, lablariga bosib o'pdi. - G'ulomni yo'klab keldingmi, hayotim! - dedi charaqlab kulib.

Xamid Olimjon.

Boshlovchn:

Derazamning oldida bir tup O'rik oppoq bo'lib gulladi.

Asta kuy yangraydi. Qo'ishkka o'tipadi:

"«Novdalarni bezab g'unchalar
Tongda aytdi xayot otini Va
shabboda qurgur ilk sahar Olib
ketdi gulning totini

Har baxorda shu bo'lar takror,
Har bahor ham shunday o'tadi.
Qancha tirishsam ham u beor
Yellar meni aldab ketadi».

Boshlovchi:

Mayli deyman va kilmayman g'ash,
Hayolimni gulga o'rayman

Har bahorga chiqqanda yakkash
Baxtim bormi deya so'raymai.

Yana qo'ishqqa o'tiladi:

<<Maia senga olam - olam gul
Egagingga sikkanicha ol Bunda
tole har narsadan mo'l, To
o'lguncha shu o'lkada qol.

Har bahorda shu bo'lar takror Har
bahor ham shunday o'tadi.
Qancha tirishsam ham u beor
Iillar meni aldab ketadi»

So'zga o'gadi:

Derazamning oldida bir tup

O'rik oppok bo'lib gulladi. i«q . Ishlash uchun materiallar tanlashda, albatta talabalarining SH^ahna nutki» fanini egallash imkoniyatiga qarab belgilangan va R^sqichma - bosqich materiallar murakkablashib borishiga e'tibor ^filgani ma'qul. Shunda talabaning «Sahna nutqi» uning aktyorlik ysahorati bilan chambarchas bog'liq xolda rivojlanishiga erishiladi, |srbiya standartiga rioya qilinadi. Bunday materiallarni ishlaganda ^osiy e'tibor ha.m musiqa dramaturgiyasini, ham so'z |rramag)rgiyasini egallashga va ular orasidagi o'zaro munosabatlarni \$rvatilishiga qaratiladi. Chunki, musiqali parchada yoki musikiy ^rnologlarda so'z va musiqa o'zaro boglanmog'i zarurdir. So'zdagi ^lkr musiqadagi fikr so'zda davom etishi muhim, ular bir - byariga Frdam beradi, rivojlanadi.

^ Musnqali drama bo'limida, «Sahna nutki» o'kntish borasida Z&mlar davomida tuplangan tajribaga asoslangan xolda, eng «vvalo, talabalar e'tibori quyidagi texnik va badiiy ifoda &E£italariga qaratilishi maksadga muvofiq. Bular eng avvato, Zyfodali o'qishning texiik asoslari bo'lmish artikulyatsiya, nafas, LEvz, diksiya (burro gapirish) talaffuz mashqlariga jiddiy e'tibor #vrish lozim. Chunki, aynan shu tamoyillar badiiy so'z san'atining tamal toshi hisoblanadi. Shundan keyingina tanlangan adabiy asar

ustida ishlashga o'tiladi. Bunda quyidagi prinsiplarni e'tiborga olish zarur.

Rspertuar taplash tailangai asar m\ hitini, mapzusiii, goyasiii o'rganish. to'knashuv va qarama - karshilik.tarni aniqlash, xarakter.tarni ifoda etuvchi bosh mazmunni topish - badiiy talknining o'ziga xisob.tanadi.

Talabada asarniig mantiqiy tahlili haqida tushuncha paPdo bo'lgach, Zsemestrndan boshlab, musiqaln parchalar, 3-kurspihg 1-semestrndan musikali monologlar ustida ishlashga o'tiladi. Bupda so'zdan musiqaga, musikadan so'zga tabiny o'tish jarayoniga aloxida e'tibor qaratiladi. Talabalar tanlagan repertuar monolog bo'lsa, obraz talqini to'g'ri va puxta anglashiga erishiladi. So'ngra so'z va musikasi malakali darajada ijro etishga e'tibor qaratiladi. Xonish ta'sirli bo'lishi bilan birga ashula so'zidagi fikrlarning davomli bo'lishiga so'z bilan musiqani tabiiy mantiqiy bog'lanishiga, ifoda vositalari, bo'yoklarini topa bilnshiga o'rgatiladi. Bunda bo'lajak aktyorlar so'zdan kuyga yoki kuydan so'zga o'tishdagi fikriy va badiiYA uzviylikni yo'kotmasliklariga e'tibor karatishlari lozim. So'z yoki musiqadan birontasi kuchsiz ijro etilsa, so'zdan kuyga, ku^dan so'zga o'tishda organik xolat buziladi. Xattn - xarakat izchilligi yo'koladi. Sun'iylik va yuzakilik paydo bo'ladi, natijada badiiy uyg'unlik vujudga kelmaydi. Uyg'unlikka erishish darajasi avvalo, aktyor ijro maxoratiga borib taqaladi. Musiqali drama aktyori obraz yaratishga kirishar ekan, o'z qaxramonining yetakchi xatti-harakati va bosh maksadini, roldagi nutqiy xamda musiqiy qismlarining vazifasi, o'mi va ahamiyatini ham belgilab olishi lozim. Zero, musikali dramadagi uygunlik, bu keng ma'noda tarkibiy qismlar orasidagi o'zaro badiiy uygunlik va mantiqiy bog'lanish bo'lsa, tor ma'noda esa akterning obraz yaratish jarayonidagi diolog va monologlar ijrosidagi ruxiy xolatlarni kuylagan paytda ha.ch izchil davom ettirishdir.

Ma'lumki, musikali drama aktyorlarni tarbiyalashda uning layoqatini yo'lga solishda repertuar tanyaash, o'ta muhim nozik va mas'ul vazifalardandir.

Har kanday adabiy asar ham musiqali drama uchun material bo'lavermaydi. Tanlangan «adabiy parcha» badiiy barkamol vayaoksak goyaviy bo'lishi bidan birga u musiqabop bo'lishini ham e'tiborga olish lozim. «Musikabop asar deganda» musiqiy kismalar, ya'ni ariya,

^ar asar syujstinnig mantnkiy davomi, badiiy riiojnipg yuksak masi bo'lishi tushuuladi. |Y. «Musikali narchalar» >chui pssalardan, inssspirovka

Ingan roman, kissa, hikoya, ertak, rivoya glardan, dostomlardan.

lardan, aytishuv mushomra, musiqali dialoglardan, poetik

>l - javob, aytishuv va o'yinlar kabi xatq ogzaki ijodidap l ydalanish mumkpn. Asar tantashda adabiy asos. musiqa va saxiavin Knn barobar hukukka ega ekanligini \nutmaslik kerak. Badiiy |fak, uning ruhiga mos musika, shularga mos sahnaviy taxlil va |ir<n, diqqat markazida bo'lmog'i lozim.

&■ Matnlarning janri, uslubi, shakllari turli bo'lgani bois. Mmi kompozitsion qayta ishlash ehtiyoji tug'ilishi ham mumkin. Bu rrayon juda muxim bo'lib talaba - aktyor, pedagog - rsjissyor. Mzgog - musiqachilar o'rtasida ijodiy hamkorlik yuzaga kedadi. |shng nakadar to'lakonli bo'lishi bo'lajak ijodkor uchun muhi.mdir. Sabiy parchalar» yakka ijrochiga yoki ikkn, uch va bir necha rtirokchilarga xam \lo'ljallangan bo'lishi mumkin. Zero, umum |yuar kurs ishi bo'lishi mumkinligi uchun ham ular pishik puxta S^yerial asosida bo'lishiga intilmok zar'r. Bunday ishlar rabalarning professional tarbiyasi uchun katta paf kshtiradi. k Badiiy-goyaviy jihatidan yuksak talablarga javob beradigan |qna asari yaratishning eng to'g'ri va sinadgan yo'li bu muallifning rrlaridan musiqali parchalarni har jixatdan pishik va puxta rbiy asoslarga murojaat etishdir. Masadan: * t Abdulla Qahhorning «Karovat» hikoyasi;

- Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» romani;

- Sulton Akbariyning «Girdob» dostoni;

- Y. Shamsarovning «Barkaror qo'shik» asari;

- Oybekning «Navoiy» romani jumladan (mardikorlar to'planish parchasi);

: - G'afur G'ulomning «Shumbola» qissasi;

- S. Zunnunovanning «Bo'ylarindan o'rgilay» hikoyasi;

- O'. Umarbekovning «Qiyomat qarz» pyesasi;

ch - Abdulla Qodiriyning «Mehrobdan chayen» romani;

- Hamid Gulomning «Mash'al» asari;

- P. Qodirovning «Yulduzli tunlar» romani parchalar uchun

^manbabo'lishi mumkin.

Musikiy monologlar uchun repertuar tanlagapda quyidagi saʼna asarlaringsing oʻziga xos obrazlariga eʼtibor qaratish mumkii. Masalan:

- Uygunnipg «Parvona»nlagi Oʻtkuriy;
- Hamid Gulomning «Toshbolta oshiqi»daglg Toshbolta: Mirza va Salomat;
- Hamzaning «Maysaraning ishi»dagi Mulladoʻst, Maysar.a;
- Sobir Abdullaning «Muqimiy» musikiy dramasiidagi Mukimin vaObida;
- Shukur Saʼdulla va Zinat Fatxulinning «Vatan ishki» dagi Soʻbhonkul va Narzi;
- Fatxulinning «Yoshlikda bergan koʻngil» dramasiidagi Mirza va Toʻlkinoy;
- Komil Yashinning «Nurxon» musiqali dramasiidagi Nurxon,

Kimyo;

- Hamzaning «Boy ila xizmatchi» dramasiidagn Holmat;
- Hamzaiing «Paranji sirlari» dramasiidagi Mastura Norboyvochcha, Holisxon;
- . Hamid Gʻulomning «Oʻgʻil uylantirish» komediyasiidagi

Bozorxoʻja;

- Turob Toʻlaning «Nodirabegim» fojiasidagi Nodira va Amir Nasrullo;
- N. Qobilov, F Olimovning «Na malakman na farishta» sidagi
- Mashrab, Oppogoy;
- Hurshid Davron, B. Lutfullayevning «Bobur soginchi» sidagi Bobur «Munojati» shular jumlasidandir. Musiqali adabiy-dramatik parcha, musiqali dialogni tahlil etishda uii asar qobigidan yulib olib oʻrganish mumkin emas. Parcha olingan asarni boshidan oxirigacha toʻliq oʻrganish, sahnalashtirilmoqchi boʻlgan parchani asardagi mohiyatidan kelib chiqib, tahlilga kirishish lozim. Saʼna asarni taxdil etishning mumtoz namunalarini K.Stanislavskiy va boshka mashhur teatr arboblari har tomonlama ishlab chikqanlar. Biz kuyida ana shu ustozlar)slubiga asoslanib, taxlil jarayonini oʻrgatarqanmiz, oʻzbek musiqali dramasiiga xos ayrim oʻziga xos tomonlariga urgʻu berib oʻtishni lozim deb bilamiz.

Asar bilan toʻliq tanishib chiqilgach, uning gʻoyaviy-ebtetik x.ususiyati aniqlanadi, yuz bergan voqea toʻqnashuv orqali vujudga kelgan vaziyat, xolatlar ndrok etiladi. Personajlarni m>allif fikri oliy maqsadi sari yetaklovchi uzluksiz xatti - harakati, bu

baxoli qudrat kun kechirib yurgan Holmat pssaning oxirgi ko'rinishida tubdan o'zgaradn - xaqiqatii yoqlab boyni fosh qilishgacha stib boradi.

Holmatnimg dastlabki xatgi-harakat yo'lp boyga sidqidildan xizmat knlishga qaratilgan. To'knashuvlardan keyin o'zgarib borgap sari Holmatning fikrlari xam nixoyat darajada o'zgaradi, shaxponiy xalovatdai voz kechib bo'lsa-da, xakiqatni ximoya kklishga o'tadi.

Dsmak, biz asarni shu taqlid ko'rib chixsak, tandab oliigai parchamizdagi personajlarning maqsadi, shart - sharoiti, xatgi -xarakatlari yetarli darajada ayonlashadi:

Demak, boy Jamilani G'ofirdan tortib olmokchi, shunga yo'l qidirmokda. Yangi ayachaning (sharoitning) vujudga kelishi dastlab Holmatda ham Jamilani o'ziga mahliyo qilish (maksadini tugdiradi). Holmat xam bu imkoniyatdan foydalanib kolishi kerak. U ham o'zicha 1>'Zoz ko'yish yo'lini topmoqchi bo'ladi (bunisi xatti - harakat) Holmatda boydan farkli o'laroq insof uyg'onadi, Jamila o'zi kabi kambag'alga qarashli ekanini fahmlab (bu xatti - harakat) undan voz kechadi. YA'ii boriga baraka degandek eski «mijoz» Xonzoda bilan kolishni ma'kul ko'radi. U bilan aloqani uzmaslik, ko'ngilni topish yo'llarini qidiradi. Shu jarayonda Xonzodaning daxshatli ichki dunyosidan voqif bo'ladi. Hullas, shu taxlid matn va so'z ustida ishlash jarayenida birin-ketin xal qilinadigan barcha masalalar oydinlashib boradi. Lekni, parchaning musiqali qismi ham goyani badiiy ochish uchun juda muhimligi ma'lum. Shu bois, unga ham matndan kam bo'lmagan darajada e'tibor talab etiladi.

Bu parchaning ikki joyida ikki xil ko'shikdan foydalanilgan. Kuylarning oxangi qo'shik mazmuni bilan chambarchas boglab berilgan. Birinchi qo'shik orkali Holmat Jamilaning e'tiborini o'ziga tortmokchi, demak Jamilaga bag'ishlanadi. Holmat monologining oxiridagi dutorda chalingan kuy esa Xonzodani chakirish uchun ishora bo'lib xizmat kiladi.

Parcha oxiridagi Xonzodaning ishva bilan «qani chaling», deb dutor kuyiga xirom etishi, bu ularning maxfiy «maishatti» uchun o'zaro kedishuvdek jaranglasa, Holmatning sharpa eshutilganidan keyingi xirgoyisi esa vaziyatdan qutulish uchun bahonadir xolos.

Parcha avvalidagi monologdan so'ng Holmat Xonzoda kapbiga kuyni yetkazish uchun kuyni «o'ynoki» ishora oxangida sayratadi, Bu kuyning tagida Xonzodani uchrashuvga kelishga majbur qilish yotsa, Xonzoda ko'ringanida esa maksadini ayon etish uchun dutorni boshqacha

lra-yu, qochirimlar bilan chertadi. Xonzoda ham Holmatning fadini tushuhib, roziligini ayon etish uchun ishva bilan raks ^vaydm, Xolmatni «eritadi», demak bu yerda musiqa faqat o'v!gg B, Hol.mat bilan Xoizoda o'rtasidagi inti.m munosabatlarni rsing yorqii o'ziga xos iositasidir. Bundan tashqari ushbu sahna „ ikkisshshng zada ko'ngillarii ochish, alamlarini bosishning ^rdor vositasi ham edi. Ushbu parchada kuy bilai so'z bir -Yni fikran to'ldirib keladi. Qaxramonlarning ■ ichki [sshalari, ehtiroslariii yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Faqat yayinning kelib qolish xavfi Holmatni dutor chertishdan rshga majbur kiladi.

^Shunday qilib, musikali parchada kuy va so'z uygunlashuviga ^yat beramiz. . Qo'shiq orqali Jamilani e'tiborini torta ^an Holmat, so'zga o'tadi, boshqa chora - yo'l qidiradi. Xonzoda ^shkoniyatni ko'ldan bermaslikka nafs tugyonlarini qondirish ^sharoit yaratishga harakat kilib gap ochadi. Demak, bu so'zlar № brshlangan fikr - mavzuning davomi ekanligi namoyon bo'ladi. ikud vaqt fursat ganimatligi, mehmonlarning kelib qolish |y esa talaba aktyorni faol harakat kilishga undaydi. mAshula bilan so'zning tabiiy uyg'unlashtirish masalasiga do, bu ham ma'lum tayyorgarlik va topqirlikka bog'liq. Jamila o'YA rafodor, Holmatning ashulasiga qarab xam ko'ymaydi. Shu bois, Yulani to'xtatishga majbur bo'ladi. Ehtirosini qondirishning ssa yo'lini qidiradi. Ikkinchi musiqali kismda, Xonzoda ydatning parishon xotirroq ekanini sezgach, nozli gap otadi. |ay hollarda ijrochilardan topqirlik talab etiladi. Shuni ham V^aslik kerakki, kuy so'z mohiyatidan chikib ketmasligi, ular |doa fikriy mutanosiblik, bir - biriga hamohanglik bo'lishi MS. Bu uchun ichki va tashqi ruhiy hamda jismoniy xarakatlardan |rlanish, vaziyatga qarab qo'shimcha ifoda vositalari kashf etish rvga muvofikdir. Muhimi kuy va so'zda ijro uygunligi uchun |№g yaratishdir.

^Hulosa shuki, musikali drama janrida muaymoga aylangan bosh Iv bu, musiqali sahna asarlarida so'z va kuyning badiiy - g'oyaviy (nligiga erishishning murakkabliglaridir. Uni yengib o'tish uchun (ITSQti drama aktyorini tarbiyalashda quyidagilarga ahamiyat berish *m etiladi:

1 -Repertuar tanlash muvaffaqiyat asosi ekanligini yoddan lrmaslik;

-Asar taxlilida musiqaviy o'rinlarni to'g'ri topishga va urg'ulashga o'rganish:

-Ko'shimcha musiqaviy vositalartopishga o'rganish; -Musikalp asarda badiiy uyguplik masalasi muhim bo'lib, ijroda badipy so'z, musiqa va poeziya, uyg'upligiga erishish;

-Musikali drama janri xususiyatidan kelib chiqqap xolda asosny tarkibiy qismlarning nasr va musikiy ijro barobarligiga erishish imkonnyatlarini qidirish;

-Saxna konuilari xatti - harakatga asoslangan ifoda vositalarn orkali badiiy uyg'unlikka erishish;

Shu nuktai nazardan qaraganda Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» romanidagi «qizlar majlisi» lavxasi, ayniqsa yorqip misol bo'la oladi Abdulla Qodiriy «O'tgan kunlar» romanida o'tmishga murojaat etib, o'zbek xalqining IX asrning birinchi yarmidagi hayotni tasvir etgan. «O'tgan kunlar» romani o'sha davrdagi ijtimoiy tartiblar va hayot koidalar haddan ziyod adolatsiz ekanligini fosh etish ruxi bnlan sug'orilgan. Romanda tasvir etilgan davrni muallif «tariximizning eng kir, qora kunlari bo'lgan keyingi xon zamonlari» deb tasvirlagan.

Romanning «Kizlar majlisi» bobida IX asr birinchi yarmiga xos bo'lgan qizlar yigini, ularning xushchaqchakligi, latofati, kiyimlarining nafisligi ta'rif qilinadi. Qizlar o'zlarining eng go'zal bir dugonalarini bu kun turmushga uzatmoqchi bo'lganlari hakidagy marokli tasvir beriladi.

O'quvchi bu parchani o'qiran, o'sha davr kizlarining huquqsizligi, ayniksa oila qurish masalasida ko'pchilikning hayotiga singib ketgan kadimiy odatga itoat etib, ota-ona xohshiga, oila majburiyatiga bo'ysumganligini ko'radi, qalbdan mushtipar kiz ahvoliga achinadi.

Parchadagi xatti-harakatlar maqsadi, kuyov kachon keladi, notanish hayotga tayyorgarlik, o'sha hayotga ilk kadam qo'yish mas'uliyati, xavfini his qilish kabilardir. Parchani o'qiranmiz, qahramonning xatti-xarakatida o'sha davr yoshlarining hayotga bo'lgan umidi, muhabbat orzusi juda zo'r ekanligini, qadimiy sarqit urf-odatlar to'sqinlik qilib, bahtsizligiga sababchi bo'lishayottanligini xis etamiz. Parcha shunday boshlanadi:

«Qizlar majlisi» - gullar, lolalar, to'tilar, qumrilar majlisi. Bu uyda - Kumushbibining tog'asini uyida kizlar majlisi, gullar majlisi. Bu uyga o'ttuz-qirk chamalik qizlar yigilgan. Yigilishdan maqsad, kizlar o'zining eng latif, eng go'zal bir

sharini bugup xotinlik olamiga uzatmokchidirlar. Bu uzatish :lisppi jonlik, ruhlikda o'tkazmok uchui barcha qizlar inipg epg asil, eng nafis kiyimlaryni kiyib, favqulodda -b, husp olamipi yapa bir qat, yana bir kayta bejabdirlar. Agar *SH* uyga kirib, bu majlis a'zolarini bir marotaba kuzdap *Y*^irsashiz hozirdanoq aytib qo'yish mumkinki, albatta esnngiz ' |b ketar».

Parchaning mana shu boshlangich bo'lagidagi xatti noilardan maksad qizlarni o'kuvchiga birma-bir tanishtirish, ^Yshliklaridan, malohatlaridan zavklanishdir. , » -«Yangalar Kumushni xovlidan turib qizlarga topshirdilar, |^---Mana Kumushbibi - sizlarga qizlar! Kumushning ko'nglini "Siilab olinglar qizlar!» ^ Bu voqea-Kumushning majlisga majburan kelishi. «Kumushbibi l'ying to'riga o'tkuzildi. Qizlar uning tevaragiga o'lturishib andan keyin, orag'a nima uchundir bir jim - jitlik kirdi, qizlar .yolik qilib yer ostidan Kumushka qaraydirlar. Majlisda bir mayusiyat. Qizlar nimani o'yladilar va nima to'grisida yulanadilar, bu ersa kizlarning bizga noma'lum bo'lgan ichki garidir».

Bu voqeada Kumush bezovtalanib xunuk xodisani kutib o'tiradi, ||oyachi shu holatga o'z munosabatini bildiradi:

«Majlisni bunchalik ruhsizlanib, mayusiyat ichida qolishg'a :unbibi chidab turolmadi:

Biz nima uchun yig'ildik - da, nimaga yer chizishib o'lturubmiz -|.

Biz bu yerga aza ochqali keldikmi?»

'Bu yerdagi voqeada Kumushning umidsizligi majlisni xam yshi tushurib yuborishidir. Gulsinbibining maqsadi —umid ril qilish, qizni ko'nglini ko'tarish. -' «Gulsinning yoniga Xonimbibi qo'shildi:

r> -Ko'p o'ylanshang o'rtoqlar! - dedi, Baribir bu gap VyMamizning ham boshimizda bor! Tur Savra! hovliga olov yokib !YDirmangni kizit. Anorgul, sen dutoringni ol! Kumushbibi, siz Yy hayol surdgang kulib o'turing. Baribir ertga joysiz chekai Ygingizdan o'kinarsiz! - dedi-da majlisni ost - ust kuldirib bordi. Kumushbibi ixtiyorlik, ihtiyorsiz bu kulgulikka tortilib, Ying yovShqina iljayishidan yoqutdek lablari ostidagi sadaf kabi gtishlari bir oz ko'rinib qo'ydilar!!»

-Bu yerda Gulsiibnning maqsadi xatti - xarakati, majlis rukini ko'tarish, xammani hursandchilikka chaqirish.

-«Shu gapdan keyin majlisga kutilmagai bir rux kirdi. Aiorgulipga ko'lidagi dutor «O'rtoqlar» kuyini tanlarga larza bersin, taroia qildi. Xoiimbibi qizlarga kistatib o'lturmay o'rnidan sakrab turdi-da, o'ynab xam ketdi. Dutor yengga childirmaning chertmagn kelib qo'shulg'andan keyin bazm tagin \am jonlandi»

Majlis kiziydi, avjiga chiqq boshlaydi. Bu bo'lakdagi xaggi-harakatda Kumushning xolatini o'zgartish uchun hursandchilikning qamma turlari ishga solinadi.

-«Kumushbibini xam bu qiziq bazmdan boshqalardek xissa oladir, suyini qvonadir, deb o'ylanmasin, chunki vujudi qizlar bazmi ichida bo'lsa xam \ayoli allaqayoklarda uchib yurgandek, ko'zlari o'ynaguvchi, kizlarda bo'lsa xam, ammo xakiqatda boshka bir narsani ko'rgandek...»

Bu voqealar davomida, Kumushbibi o'zini yigib ololmaydi, majlisga o'zini hech qo'sholmaydi.

-«Gulsin bilan Xonimbibi endi dutor bilan ko'shikka o'ltirdilar. Gulsin o'zining qo'ngirokdek tovushi bilan «Yiglarman» kuyidan boshlaydi.

O'rtoqlarim, qo'lga olsam torimni,
Beixtiyor yodlaydurman yorimni».

Ashula aytuvchining maqsadi Kumushning hayolini, yengillashtirish, undagi xavfsirashni quvish, uning ruhini ko'tarish.

- «Shu chog'acha mo'ltayib xayol ichida sho'ng'ib o'turg'an Kumushbibi bir seskandida, qo'shig'chi qizlarga qaradi. Kizlar ikkinchi baytga o'tdilar.

Bir ko'rinib yag'mo qilg'an ko'nglimni, Qaytib yana ko'rolmadim norimni! Agar ko'rsam edi yrimni, Bagishlardim hamma yo'qu - borimni ! Bilurmikin - bilmasmikin u zolim: Kunlar - tunlar tortqan oxu - zorimni! s Chindin ayting o'rtokdarim menga siz, Qayta boshdan ko'ramanmi yorimni. Yagmo - asir, talon - taroj.

Ketdi toqat, ketdi sabrim, ketdilar...
Sindirarman urib yerga torimni».

Ashula aytuvchiniig maqsadi Kumushni ovutish, majlisga rux G'vzish. Kumush esa umidlari puchga chnkanidan ko'nglidagi yoriga Aolmaganidan yiglaydi.

"-«Bu keyingi baytga kulok solguchp kolmadi. Chunki yonidagi \y osilib yig'lay boshlagan Kumushbibiga har kim taajjubda, har ying ko'zi, kulogi shunda edi.» zlar Kumushning yiglash sababini bilishmochi bo'ladmlar.

Endi Sobir Abdullaning <(Muqimiy) m\siqali dramasiidagi nkali monologni misol uchun olnb ko'raylik. «Mukimiy» nkali dramasi tarixiy mavzuda yozilgan. Unda 'o'zbek Yatkashlarining XIX asrning oxiri XX asr boshlaridagi ogir \y yoa otashin shoir Muqimiyning faoliyati tasvirlangan. ^Muqimiyning ushbu monologidan ko'zlangan maqsad (oliy

YO - insoniy baxt uchun, sevgi uchun kurash. Asarda **YO** 1YNING muxabbatiga zamona zo'raonlari (mingboshilar, katta yer egalari, dodxo Xoji Muhsin) to'g'anoq bo'ladilar. rning barcha nosozligi kiyinchiliklari Muqimiyga Ipgilgandek.

Muqimiy bilan Obida vafu zanjiri bil'an mustahkamlangan s. egalari. Ular o'z baxtlari yo'lida ko'rqmay kurash olib **Shpar**

Mukimiy musiqali monologini ishlash talabalarning ^yessional tarbiyasi uchun foydalidir.

√ Monologni ishlaganda avval maqsadni aniklash kerak, maqsad |atti - harakatnn yuzaga chiqaradi.

G^Mukimiyning sevgilisini zo'rlab Dodxoga berishmoqchi, ||miyni undan ayirmoqchilar Demak, maqsad Obida uchun kurash. rrogni ogir musiqa masalan: «CHO'li iroq» yoki «Munojot» \»rini ohista chalish bilan boshlash mumkin. Bu monologni «nda aktyor m>siqani eshita olishi, monologni musikaga, Shani \!onologga, xayotiy boglay olishi muxim. ' Xullas, Muqimiy musiqani eshitib, undan ta'sirlanib, o'sha Y» sysangida (tonida) o'z monologini ayta boshlaydi.

-«Nahotki, uncha oh - faryodlar.. .men uchun bo'lsa».

Muki.miyning bu soʻzlarni aytishidan maqsadi: nima qilish ksrakligiii (xatgi - xarakatni) aniklamoqchi, qalbiga quloq solmoqchn,(xatti -qarakat yoʻialishiii)chushunmoqchiligidir.

-«Olam oʻzi turma boʻlganidan keyin, unng qaysi burchagiga bor.ma, ey bgchora bu yerda turma, deb meni ogoxlaitiradi, >apo qashshoq kospo Ubaydudloningtor hovlisida ham «Turma» demoqchi».

Shu soʻz.tarni aytib, oʻyga toladi. Monolog nixoyasida Obida kiradi, (uchrashuv) Muqimiy Obidaii xomush koʻradi.

Obida : - Assalomu alaykum...

Qizning salomidan (yaʼii xatgi-harakatidan) - erga berishayapti!

-Aytaymi? - Aytmaymi?. Fikri, taraddud namoyon boʻladi. Mukimiy qiz salomiga javob qilib, unng toʻsatdai kirib kelish sababini, boshiga qanday (voqea) tushganiii bilishni aytmoqchi boʻladi. Mana shu xatti - harakatlar natijasida oʻrtada jimlik -psixologik pauza (oxir ruhiy holat) paydo boʻladi. Soʻngra musika fonida diolog boshlanadi. Diolog voqea, atmosfera noʻktai nazaridan, albatta oʻsib borishi lozim hamda Obidaning najotga intilishi boʻlishi kerak.

Muqimiy:

-«Yuzlaring bu, sheʼr bilan toʻlgan kitobimdir mening,

Koʻzlaringni har boqishi iztirobimdir mening»

Muqimiy xafa va bezovta hʼlda baxtsizlikning sabablarini aniqlamoqchi boʻladi.

Obida:

-«Sochlarim boshta parishondir, xayolimdek mudom,

Kiprigimda tomchilar bexad - hisobimdir mening».

Obida shyer orqali, - ogʻir musibatga muftalo boʻldim, nima qilishim kerak, deya murojaat kiladi.

Muqimiy:

-«Ayriliqda bu hayotim achchigu - baxtim qaro, Qon sharob

ichsam jigarlardan kabobimdir mening».

Mukimiyning bu yerdagi xatti - harakati, ayrilikqa karshi chikish.

Obida:

-«Menga sanchilgan tikon, albatta sizga sanchilur,

Cheksangiz gar siz azob, chekkan azobimdir mening».

Obida bu harakati orqali Muqimiyini tinchlantirmoqchi, toʻxgatkochi boʻladi.

^Muqimiy:

" -«Soʻrsangiz holing nechukdir deb agar, ey Ofarin, Gussali xar satr sheʼr, yozgan javobimdir mening». MukimiP noxaklikdan norozi, oʻzimi bosa olmaydi va buni rida ham bildirishga taner. ' Obida:

-«Jon ustoz, meni kalxatning changalidan xalos kilipg. Hastim r labiga yaqimlashib bormokda madad qiling». Bu yerda Obida kotuchup yoʻl qidiradi, Dodxodan sovchi kelgap nima qilish kerak, yurib yorda.m soʻraydi.

Mukimiy: «Nima gap boʻldi?... ayting?»

«imiy Obpdadan ochik javob talab qiladi. >

Obida: «Sovchi keldi....meni»

?""Obida sovchi yuborgan odamga nafrati behadligi sababli uning iyni tilga olishga jirkanadi.

"* Muqimiy: «Bas...boʻldi...bildim...munofik xoji kelgan, ^hoga».

1""Muqimiy Dodhodan va dodhoga oʻxshagan amaldorlardan (Ratlanadi va ularga qarshi kurashga yoʻl qidiradi, maksadi shu rgʻuli vokeani, qiyinchilikni yengish. Obida: «Shunday». Obida yiglaydi (Tasdiklaydi). Muqimiy:

«Azizim, yiglamang to men hayotmen,

Judo qilmoqchi boʻlganlarga yotmen.

Umidim bor jaxondan, boʻlsam obod, Qilib

xursandchilik, gam boʻlsa barbod. Ochilgay

shyeriy rayhonlar chamanda, Muhabbat

gʻunchasi barg yezgan anda. Azizim

yeglamang tirnaldi qalbim, Meni sizdan

judo qilmok bilankim, Halok qilmoqchilar

koʻnglim alamdin, Judo qilmogchilar fikrim

qalamdin. Bu hech mumkin emas bormen,

yozarmen, Qalam bilan alarga goʻr

qazarmen. Hamisha siz bilan men Ofarinim,

Qilolmaydu;r judo bizlarni hech kim».

Muqimiy bu mopologda Obidaniig sevgisiga o'z sevgisi bilap javob berib, unip tipchlaitiradi. Obidaning ruhni ko'tarib yordam berishga kat'py va'da beradi, ioxaqlikka norozilik bildiradi. Lekin Oopda baxtli bo'lishiga ishonmaydi.

Muqimiyning va'dalarini, noxaqlikdan iroziligini, kasamlarini, tinchlantirishlarini eshitib, to'liklaniib, o'pkasi to'lib turgan Obida so'z bilan o'z xolatini ifoda eta olmaganligi uchun ariyaga o'tadi.

«Yorug jaxon shu bugui ko'zga zim -ziyo ko'riur,
Bugungi to'yu, o'yin - kulti xam azo ko'rinur.
Yutarg'a qa'riga ham ajdari, nojatsizmap men,
Halokatsmga zamon o'yilasam rizo ko'rinur».

Obida arnyasida takdirdan kattiq norozilik tug'yoni bor. Ariya Mukimiyning iztirobga soladi. Zamon yetkazgan jabr - jazolardan Muqimiyning kalbi to'lqinlanadi. Muqimiy ariyani davom ettiradi.

«Jabru - jafolarkim, yetar manga dam - badam, Rangi uzra rangi ko'rdim, alam ustida alam. Raftor qilurg'a, bitkali ojiz erur qalam Kundan - kun osha ortsa sitam, bu nechuk sitam Bechora bu Muqimiy gulominga Ofarin». Mukimiyning bu ariyasida norozilik davom etadi.

Obida:

-«Bu kun siz aytgan o'shal Ofarin emas, ustoz, musibat ostida rost qomati duto ko'rinur».

Obida bu ariya orqali men siz aytgan. Ofarin emas, niyatlarim barbod bo'ldi. Hayotning jumbog'i - yechilmaydigan g'ov, to'siqni Muqimiy bilan Obida (sevishganlar) yengolmaydi, demokchi bo'ladi. Manna yana bir misol:

SH. Sa'dulla va Zinat Fatxulin «Vatan ishq» musiqali dramasiidagi Subxonqul to'dadan qochib uyiga keladi, lekin uyidagilar (xotini, qizi, qaynotasi) Subxonqul uyga yaxshi niyat bilan kelganiga ishonmaydilar. Subhonqul kog'oz ko'rsatadi. Narzi (xotini) oyogiga yiqiladi. Non ursin, deb qasam ichadi. Gapim*rost, deb ishoitiradi, xammalari ishonadilar. Lekin, ertasiga Narzi chegarachilarni oldyga borib Subxonqulni kog'oz soxta ekanligini aniqlab keladi.

Narzi xafa bo'lib uyga kiradi. Subhonqul Narzini xafaligini |6 sarosimalanib unga xushomad qiladi.

„^bchonqul Narznga «Menga ta'na qilma, axir msn sizlarpi lsb ^iman», - deganda Narzi - «Siz kayerdan keldingiz, bizpi &inim, rostini aytmasangz xozir chikib keting, ko'zimga ynmash», - deydi. S> bxonqul «Kochib keldim» - deo javob kiladi. «O!». Mana ot, (ko'ksini ochib)». Shu so'zlar bilan Subhonqul s dushman emasman» deb o'zi oklab xotiniga tushuntiradi. ini ipyunmagach, tulib-toshib, yana \am uni ishonitirish uchun «ko'p nama», -deb ashulani (ariyani boshlaydi, yuragidagi tugunni, sini ashula orqali ochib tashlaydi).

! S>bxonkulning maqsadi xotiniga qanday qilib bo'lsa \am, ^i yo'l bilan bo'lsa ham, o'zini aybdor emasligini tushuntirish, ^vgirish, nima bo'.tsa ham oilasi bilan birga qolishga uripish. shi hayajon bilan, butun vujudi bilan, yuragini o'rtayotgan o't n^asi bilan: ot! Mana ot, - deb maqsadini ashulada davom etar V, ashulani, so'zning to'nida (ohangida) aytadi. Subxonqul Kadini, qayajonini yanayam yakqolrok ochib berishga intiladi.

Ko'p qiynama, azob berma,
O'ksik yuragim,
Qon bo'lmasin.
G'am bo'lmasin,
Bas kil azizim.
Yorim desa yovum ekan,
Qiynalar dilim.
Xoin esang seni hech ham,
Kechirmas elim.

Narzi ariyani davom ettirib, Subhonqulga ishonmayotganini ^yradi.

: ' Subxonqul:

Kechirmasang mana ko'ksim,
Kutqar azobdan.
Ot, meni ot, xotin ot, ot.
To'ydim bu jondan.
Azoblardan alamlardan
Ot, meni qutqar.

Subhonqul musiqa, monologini davom ettirib agar ishonmasang, kschirmasang, «Ot meni, ot» joiimda to'ydim azoblardan msni kutkar, deb yolvoradi, tiz cho'kib iltimos qiladi.

Bu srda m'siqali monolog nixoyatda cho'qqpqa (kulminatsiyaga) chmkishi kerak. His-ayajon cho'qqisida armya faryod bilan ijro etilishp kerak. Subxonqul aybdor emasligiga ishontirmokchi. U hakikatpn talab qiladi. Jon-jaxdi bilam kat'iy an haqiqatni talab qiladi.

O'zbek halq ertaklaridan
«Yoril tosh»

Musikali teatr aktyorligi talabalarning e'tiborini musikali teatr sahnasiga xos ijodning yana bir muhim elementiga jalb etishi kerak. U xam bo'lsa «Sahna nutqi» fanining yana bir vazifasi talabalarni ansamblda ishlashga o'rgatishdir.

Talabalarda bir - birini eshitish, tushunish va fikrni o'stirib, to'lakonli davom ettira bilish ko'nikmasini paydo qilishda «Yoriltosh» xalk ertagini sahnaga olib chiqish foydali. Zero, «Yoriltosh» yoshlikdan barchaga tanish xalk xazinasidir .

«Bor ekan, yo'k ekan, ikki opa-singil bo'lgan ekan. Ka^tasiniig oti Gulnora, singlisining oti Oymoma ekan». Bu ertakni boshlashda boshlovchining maqsadi eshituvchilarda shu ertakka nisbatan qiziqish uygotish, qizlar kim, ular qanday inson ekanliklarini eshituvchining ko'z o'ngida gavdalanitirish.

-«Gulnora bilan Oymoma kichkina ekanliklarida onadan yetim qolishibdi».

Bunda Gulnora bilan Oymoma hayotining og'irlashganligini bildirish orqali kizlarga nisbatan achinish (xatti - xarakat) hissiyotlarini uyg'otish.

«Ikkovlari kuvnab - quvnab o'ynashar, xoxolashib kulishar, kechasi bir ko'rpada opasi singlisiga qiziq - qiziq ertaklar so'zlab berar ekan. K\ nlardan bir kuni Oymoma otasiga - dada menga oyi olib bering debdi».

Bu parchada o'kuvchi talabaniing maqsadi opa - singilning hayotimi ta'riflash. Oymoma ona mehrini qumsaydi va «oyi^ olib bering» - deb iltijo qiladi.

O'zoyek xalkertaklari Toshkeng, 1965 .

^g «Ocha kizlarimga qarar» - degan umidda bmr xotinga uylapibdi, ji ona o'spirin o'gli bilan Gulioralar uyiga kirib kelibdi. Uyga rishi bilanok to'olon kilmanglar-deodi o'ynashib o'giram *Shyanrr*^d bilan Oymomoga jerkib». Bu bo'lakda o'quvchi talabaping Qsadi o'gay oiami qoralash. «O'gay ona berahm ekan. G\ Inora uyini Yeodniday qilib tozalar, suv keltirar, o'tin yorar, osh pishirar, qozon |yagovoquyvar, shunday bo'lsa ham o'gay oianning ko'ngli to'lmay uni Shrgar ekai. Kiz bechora qancha azoblar chekmasin, boshidai pe «Ushfatlar kechirmasin, qanchadan - qancha kaltaklar yemasin, g'ik etmas shi, fakat ichidan kuyinar va bu uyd an uzoq - uzoklarga bosh olib Sgtosh yo'lini o'ylab yurar ekan».

Bu bo'lakda maqsad O'gay onani beraxmdigini qoralash, unga 5atan nafrat uygotish. Gulnorani esa mehnat-sevarlngini, dg lmligini ulug'lash, Gulnoraga nisbatan muhabbat, mehr uyg'rig'm. jingdek, bu kismda nutq san'atiga yakin, kofiyadosh so'zlar, ^mlalarda nafasni mustahkamlash, talaffuzni tozalash, lmmalastirish ham nazarda tutiladi.

«Kunlar, oylar, yillar o'taveribdi, qizning xusniga-xusn |ilibdi, o'n besh kunlik oydek to'lishibdi, Oymoma esa yettiga № guldek ochilibdi».

Bu bo'lakda maqsad vaqtning tez o'tishini tasdiklash, |tuvchida qizlarga nisbatan havas uygotish. «Gulnorani so'rab sovchi ustiga sovchi yog'ilibdi. O'ga^y ona go'zal }chan qizning o'z qo'ldan chikib ketishidan qo'rkib, zimdan o'g'liga giribdi». B^k«O'gli befarosat dag'al va hunuk ekan. B^g bo'lakda maqsad o'gay qizni ko'ldan chiqarmaslik yo'lini qidirish va tonish. Ana -№a deguncha to'y taraddudi boshlanibdi. Kelin tushar payti ham "> kelibdi». Maksud eshituvchiga o'g'lining befarosat va yomonligini ^Kgirish. To'y bo'ladi, nima qilish kerak? Yo'l qidirish lozimligini ►yldirish.

«Ketaman! U Oymomani bagriga bosib kattiq o'pdi-da darchadan ^chaga otilib chikib ketadi»,

Yu bo'lakdan Gulnora bu uyd an chiqib ketishiga kat'iy axd rlgani ma'lum bo'ladi (qaror qiladi).

«Kelinni kiyinishini kutib o'^irgan yangalar uning izidan yupdilar. Ular ketidan kayvrniylar, to'yboshilar, dasturxonchilar, Lipazlar yuguribdi. Gulnora qishlokdan to'g'ri dalaga undan toqka

kochib borpbdi. Tepalar ustidap gorlar - ichidan yashiripgapi izlabdi, biroq hamma yer uning ko'ziga yalanglik bo'lib ko'rppavsribdi. Quvayotganlar uni mapa xozir tutib gamxopa kulbaga olib kiradigaidek tuyulibdi».

U yerda maksad to'yboshilarnig xatgi - harakatm kanday bo'lmasip Guliorani tutib, to'yxonaga olib kelish. Gulpora esa kanday bo'lmasin ularning changalidan kochib, berkinib, xolos bo'lish, o'quvchi talaba eshituvchida Gulnoraga nisbatan muhabbatni va xamdarlik uygotish.

- «Gulnora atrofga ko'z jovdiratibdi, toshlarga bagrini berib yiglabdi, uzoqlardan eshitilgan tovushlar va ko'rippap sharialar borgan sari yaqinlashaveribdi, uni vaqima bosibdi». Maksad Gulnora kuvayotganlardan yo'l qidirish to'yboshilardan qo'rqishini ifoda etish. O'kuvchi talaba eshituvchilarda Gulnoraga yordam berishini yordam berish istagini uyg'otish.

«Gulnora sochlari to'zigan, xoli parishon bo'lib tog'lar orasidagi kichkina maydonchaga qochib kiribdi-da, uni bag'riga olayotganday ko'ringan tokqa yolvoribdi».

Yalindim, ey baland tok, Rahm qil holimga bok. «Gulnora toqqa yalinib quvib kelayotganlardan qutulish uchun tosh ichiga kirishga axd qilibdi. Gulnora hayajon bilan tog'larga yalinibdi. Yalingan vaqtida Gudnora kengliklar, bo'shliqlar, tog'u toshlar orasida bo'lgani uchun ovozing aks-sadosi eshitilibdi»

Demak, ushbu (yolvorish) bo'lagini guruhdagi o'kuvchilar bilan umumiy ansambl bo'lib ishlaganda Gulnorani tog'larga yolvorishini butun gurux o'quvchilari uzoqdan kelayotgan aks - sado sifatida aytib turishlari kerak.

O'kuvchilar aks-sado obrazini to'gri, vokeaga boglab aytishlari uchun albatta bo'layotgan voqeada yashab, kizning axvoliii tushunib muomila kilishlari shart.

«Gulnora jon - jaxdi bilan kuylabdi: Yorilgin
tosh, Yoril tosha. Men senga
yo'ldosh,
Io'ldosha»

5

Maqsad Gulnora kuchli hayajon bilan butun yuragidan toqqa yalinib yolvorish, iltimos qilish.

^Yuragidagi butun dard - alamlarni, azob - ukubatlarini k> y tt ifoda kilish.

^m^ryltoshiing mana shu qismida boshlanadigai musiqali Ydootiv yetakchi kuy yuzaga keladi.

|: «Shu qo'shiqdan so'ng qorongiliq quyuqlashib xavo guldirabdi.

Yonora ko'rkib ketibdi, birdan chakmok chakib, togdan o'g chikibdi,

^sang tosh sharaqlab ochilibdi, Gulnora tosh ichiga kirib kuylabdp: Ey xarsang tosh, Harsang tosh - a. Sevinchimdan, Ko'zimda yosh - a.

Yopilgin tosh Yopil tosh - a, Men senga yo'ldosh Yo'ldosh -a». 'kuvchi talabaning-maksadi Gulnoraga achinish, yerdam berish gini uygotish.

ochilganidan suyungan Gulnora uning ichiga kirib toshdan »ishini so'rab qo'shik aytib yuboribdi». rt yopilibdi, qiz uzun sochlarini yig'ishga ulgura olmabdi uning r tosh orasida qisilib qolibdi».

^ Mana bu bo'lakdan maqsad eshituvchida endi nima bo'ladi? -|n fikrni uyg'otish. Shuningdek, ushbu bo'lakda qo'shikdanso'zga ryudi. Ko'yilgan maqsadga erishish uchun yangi ifoda vositasi ishga |yanadi.

|^g«Ota, Gulnora izidan yura - yura yetib kelibdi - yu, tevarak rofni ko'zdan kechiribdi, qarasa iz yo'k, yo'qolibdi. Harsang toshn.i |Y1gyb chikibdi. Qiz yo'q, birdan bir tutam sochiga ko'zi tushibdi. atoshga yolvoribdi:

Yorilgin tosh, yorilgin - a, Men qizimni ko'rayin - a, Diyoriga to'yyayin - a, ^**"Bu bo'lakda ota qilmishidan pushaymon bo'ladi. Qizini ko'rishga Chrakat qiladi. Talabalar otani yolvorib kuylash xarakatlarini Patishadi, munosabat bildirib, xatti - xarakatda turishadi. Bu CH^ynda pruhning barcha o'kuvchilari og'izni yumib, lablarini >ypslashtirgan xolda,

- xm, hm, hm - deb ovozlilonish qiladilar.

Vu umumiy xonish otani yolvorishini ko'rsatishga xizmach ki,jshi ksrak.
«Hammalari yolvorishibdi, javob chiqmabdi, oxiri Oymoma kelibdi. Toshga burro qilib so'zlabdi.

Yorilgin tosh yorilgin - a Men
opamni ko'rayin - a,
Dindoriga to'yayin - a,
Murodimga yegayin - a.

Bu yerda (xapi - xarakat) maqsad: Oymomaga achinish va srdam bsrish xissasi uygotish. Oymomo zorlanib kuylaganda vokeadan ajramaslikka, maqsadni o'stirib berishga e'tibor berish kerak. «Tosh sharaklab ochilibdi, Gulnora bilan Oymomo kuchoklashib ko'rishibdilar, murod-maqsadga yetibdilar». Hamma, (gurux o'kuvchilari, ijro etuvchilar) kuvonchli voqeadan bir-birini habardor kilib, mamnun bo'lib shodlanadilar. Shuning uchun yukoridagi jummalarni hamma birga yarim ovozda munosabatini bildirib, ovozni yo'naltirib, artikulyatsiyani aniq ishlatib, yomonlarni koralab, yaxshilarni ulug'lab, ertakni tamomlaydi.

Shunday qilib, ushbu ish orkali talabalar quyidagi ko'nikmalarni egallashlari ko'zda tutiladi:

- Ansamblga o'rgatish;
- Bir - birini eshitish,
- Tushunib muomila qilish;
- Nafasini va talaffuzini to'g'ri ishlata bilish.
- Maqsadni aniqlash;
- Kurash fikr qilishga o'rganish;
- Ovoz registraridan foydalanish;
- Eng asosiysi musikadan so'zga, so'zdan musikaga to'g'ri o'tishni

egallash:

Musiqali monologlarni ishlashdagi yakuniy xulosalar, kuyidagilardan iborat:

Musiqali parcha va monologlardagi so'zni fikrlash o'angida,tenalnostida tempda - ritmda, ashula davom etishi kerak;

Ashuladagi maqad so'zga nisbatan kuchli, ta'sirli - partnyor etuvchini yana ham to'ldiradigan fikrni to'ldiradigan, yana xam ravshanroq, yana xam yaqqolrok. yana xam aniqrok ta'sir egadigai bo'lishi kerak:

Aktor monolog aytib turib. so'z bilan oxirigacha tushuntira olmay yo'l qidiradi, musiqa unga yordamga keladi. Shunda ijrochi,

o'quvchi musiqani eshitib, yaiada ilqomlaiib monologda Edaatan fikrni ashulada yorqiirok davom ettirishi kerak. , |>iz nshimizda «Saxia nutqi» fanidan audntoriyada kilinajak l§rming ba'zilarini yoritdik.

yf0ndi musiqiy tekstlar monologlar, dialoglar ro'yxatini rra matilaridan ayrim namunalarni beramiz. Qilgap ijodny larimiz musikali teatr sai'atini yanada rivojiga kichik bir sabo'lnb qo'shilsa o'zimiznn, baxtiyor sanaymiz.

Musiqali drama kurslarida musiqali parchalar yea monologlar ustida ishlash Shfoydalashtshiiimumkii bulgaibadiiy asarlardan pamunilar

Musiqa mapgi boshida keladigan parchalar

rYbroxim Rahim. «Fidoiylar» romani. 1 - qism

lyanishidagi ashula:

Kora sochim o'sib qoshimga tushdi,
Ne savdolar meni boshimga tushdi. keyin matn boshlanadi;

YOMulk Radj Anand. Hind hikoyalari. Alla boshida so'pg ashula, oxirida matn.

Zg»

•*Musiqa matp urtasida keladigai parchalar*

1)Sulton Akbariy. «Girdob» poemasidan:

Y^Ko'raqul uzokdan suv bo'ylab kela turib, mayin ashulani - degan joiidan:

< Yora yurgan ko'chalarni

Supuray sochim bilan (Nigor bilan uchrashuv joyi) -Tasadduging bo'lay! «Voy o'lmasam kimsiz?» -Suingizdan ho'play yaxshi qiz. - Qo'shiqlari 2) Sapda Zunnunova. «Bo'yaringdan o'rgilay» hikoyasi. "Tojixon ashula aytadi.

3)MirzakalonIsmoilii. «Fargona tong otguncha» romanida. ■■!/: Hayot bilan G'ulomjon qochayotib, yo'lda dam olishayotganda, Rtilisini yuzini silab o'tirdrkan, Hayot aytgan ashula lomjonning yodiga kelib uni ayta boshlaydi - degan joyidan.

4) Utkir Hoshimov. «Ba'or qaytmaydi» romanidai: Llimardon Mukaddamga (dokgor) dutor chalib ashula aytib bsradi. Alimardon kasal bo'ladi - dsgai joylardan.

5) Salomat Vafosva. «Quyoshli kun» qissasidap; Gojigul xolaning o'ylarini ko'lniig etagnda kiy - chuv ko'tarib o'yiaspap bolalarning ashulasi buzdi: Dareda ikki qayik, Teng okadi, teng oqadi. Shu kishloqda bir knz bor, Voy - voy, yuragim yoqadi.

Musiqa mati oxirida keladigai parchalar

1. Abdulla Qodiriy. «O'tgan kunlar» romani (kizlar majlisi) Xonbnbi kizlarcha qistanib o'tirmay, o'rnidan sakrab turdida, o'ynab lam ketdi. Dutor yoniga chiddirmaning chertmagi kelib qo'shilgandan keyin:

«O'rtoqlarim, qo'lga olsam torimni,
Beixtiyor yodlaydurman yorimni...»

Musika boshida keladigai moiologlar

1. Komil Yashin. «Nurxon» musiqali dramasi: Parda ochilishi bilan Haydar ashula aytadi, keyin so'zga o'tadi. Yana shu musiqali dramadan; 3 - parda Nurxonning ashulasi bilan boshlanadi, ashuladan so'ng so'z davom etadi (Nurxon rol o'rganadi, o'rganish joyi).

2. Shukur Sa'dullaning «Dalada bayram» musiqali dramasi: birinchi parda, birinchi ko'rinishda Mahkamboy samavorlarni tekshirib ashula aytadi. Keyin so'zga o'tadi.

Musiqa o'rtasida keladigai moiologlar

1. Sobir Abdullaning «Muqimiy» musikal dramasi: uchinch parda, yettinchi ko'rinishdagi Obidaniig monologi.

2. Shukur Sa'dullaning «Dalada bayram» musikal dramasi: ikkinchi parda, ikkinchi ko'rinishdagi Mahkamboyning musiqali monologi.

Musiqa ohirida keladigai moiologlar

g. Shukur Sa'dulla, Zinnat Fathulilarning «Vatan ishq» («kali dramasi: 1 - parda, ikkipchi ko'rinish Subxonqul bilan |Shning musikal monologi. 2-Sobir Abdullaning «Muqimiy» musiqali dramasi: 2 - parda, ikkipchi ko'rinish Subxonqul bilan

Ynchi parda Obida bilan Muqimiyning musiqali monologi.

■ Z. Komil Yashinning «Oftobxon» musikal dramasi: ikkinchi yf ikkinchi ko'rinishdagi Oftobxon musikal monologi.

* Musiqali parcha yoki musiqali monoglarni ishlaganda, Shgga sahnaviy sharoitni, maqsad, partnyorga munosabatni nazarda Shi kerak;

; Muomila, dialog, monolog, ashulalar butun zalda eshinishi (s'; Musiqali parchada yoki musikal monologda so'z bilan musika E bog'lanishi shart. So'zdagi fikr musikalda, musiqadagi fikr I Davom etib, birgalikda rivojlanib borishi kerak.

Musiqali adabiy parcha.dialog va moiologlar matilaridai iamualar

Abdulla Kodiriy

«O'tgai kunlar»

Qizlar majlisi - gullar, lolalar, to'tilar, qumrilar majlisi! ^yda Kumushbibining togasini uyida kizlar majlisi, ^ullar |lisi Bu uyga o'tuz-qirq chamaliq qizlar yigilganlar, ryishdan maqsad kizlar o'zlarining eng latif, eng go'zal bir ^larini bugun xotiniq olamiga uzatmoqchidirlar. Bu uzatish rtisini jonli, ruhli o'tkazmoq uchun barcha qizlar o'zlarining eng shg'eng nafis Kiyimlarini kiyib favqulodda yasanib, husn »mini yana bir qayta bejabdurlar. Agar bu uyga kirib, bu majlis Yularini bir marotaba ko'zdan kechirsangiz xozirdanok aytib vdsh mumkinki, apbatta esingiz chiqib ketar. ^ ^ngalar Kumushni xovlidan turib qizlarga topshirdilar: 1|o'shbibi uyning to'riga o'tkazuldi. Qizlar uyning tevaragiga fyshib olganidan keyin oraga nima uchundur bir jim-jitlik Mi. Qizlar ma'noli qilib yer ostidan Kumushga qaraydilar.

Majlisda bir xil mayusiyat. Kizlar iimani o'ylaydilar va iima to'grisida mayuslapadnlar, bu ersa qizlarinpg bizga poma'lum bo'lgan ichks sirlaridir.

Majlisning bunchalik ruhsizlaiib, mayusiyat ichida kolishiga G ulsuibibi chidab turolmadi:

- Biz nima uchun Gshgildpk, nimaga yer chizib o'tiribmiz?! Biz bu srga aza ochgali keldikmi? Guls\nbibining yoniga Xonbibi qo'shildi:
- Ko'p o'ylashmay o'tiringlar, baribir bu gap hammamizning boshimpzda bor! Tur Savri! Hovliga olov yoqib childirmani kizit! Anorgul, sen dutoringni ol! Kumushbibi siz uncha xayol surmang, kulib o'tiring. Kumushbibi ham ixtiyorlik, ixtiyorsiz - bu kulgulikka tortilib, u yovvoshgina iljaydi, yokutdek lablari ostidagi sadaf kabi oq tishlari bir oz ko'rinib ko'ydilar. Shu gapdan keyin majlisga kutilmagan bir ruh kirdi. Aiorgulning ko'lidagi dutor «O'rtoqlar» kuyin tanlarda larza berib, tarona kildi. Xonbibi qizlarcha qistanib o'tirmay, o'rnidan sakrab turdi-da, o'ynab ham ketdi. Dutor yoniga childirmaning chertmagi qo'shilgandan keyin:

«O'rtoqlarim ko'lga olsam torimni,
Beixtiyor yodlaydurman yorimni... -Bir
ko'rinib yag'mo qilgan ko'nglimni
Qaytib yana ko'rolmadim norimni Agar
ko'rsam edi yana yorimni,
Bag'ishlardim xama yo'ku borimni»

Shu choqkacha mo'ltayib hayol ichida sho'ng'ib o'tirgan Kumushbibi bir seskandi-da qo'shikchi qizlarga qaradi.

Salomat Vafoyeyea

Kuyoshli kun

Tojigul kampir yuzi olov taftidan qizarib, yonib gurgan cho'glarni kosov bilan o'choq oldiga tortib chiqardi, suvi tortilgan guruchiing bir ikki donaspni ko'li bilan ezgilab ko'rib ko'ngli joyiga tushdi. Palovni damlab, poliz tomonga qarab ketdi.

95

Xola ko'ylagini lippasiga kistirdi, lozimini tizzatsigacha yg'ab ro'molini engashganda suvga tegmaydigan kilib tangidi. sh qo'li bilan suv o'tining tomirini yerga bosdi, ikkinchi ko'li iyaagp o'chii sugurib oldi. Ko'porilgap o'tii kiyinchplik bilan 4rgokka otio yubordn. Yana shu ishni takrorladi... \ Sholi o'taganda suv o'tining tomiri bosib turilmasa, uning yon-kvofida o'sgai sholi nihollari ham sugurilib chiqadi. Vki tomiri if bo'lib qolgan nihollar kuzda pishib yetilmasdan, yikilib ;Mgadi.

Gojigul xola charchadi. Chekkaga chiqnb, ko'm -ko'k ajriq ustiga jirdi. Kun peshindan oqkan bo'lsa ham, harorat baland edi. U ogir |1>g'ir nafas oldi, engagnib, loy oyogiga o'rmlayopan chumolilarni ,adi. Kimdir baland ovozda qarg'andi. Kampir o'grilayotib, shining bir poyini suvga tushurib yubordi. Oftobda isinnb gan qurbaqalar cho'chib suvga sakrashdi.

Tojigul ona uh tortib yana sholi o'tashga tushdi. Sholi o'tashning «xshi - yomon tomoni bor: yomon tomoni shuki, o'tash davomida Ig ogriydi, suvdan chikqandan keyin oyoq - ko'lingga eshakem ib ksgadi, so'ng rosa qichishadi. Yahshi tomoni shuki, birorta, yani xirgoyi qilib o'tgan-ketganni xayol surib yuraverasiz. ^Tojigul kampirning ko'z oldiga kelini va nevarasi keladi: Iron onamga ketaman deb to'polon qilayotgandir, Dilorom ham ralarning harxashasidan bezor bo'lgandir....

1^Qarindoshdan kiz olma ekan, bir* gap bo'lsa, karindosh ham YYi, kelin ham...

o'' Ertalab ishlarini tugatgandan kegin, nevaralarini ko'rib YEIVammikan?....

^""Kampir qudasinikiga borishni o'ylagani zamon, qudasining lYalmand, za'faron chehrasi ko'z oldiga keldi, yuragi t} z sepganday yaygadi.

Xolaning xayolida yaqinda uyida yuz bergan katta janjal -*avdalapdi. U kimni ayblashni \am bilolmay bir zum garangsib "*"oldi. Kim aybdor? Dilorommi? Unda nima gunoh, uning o'rnida ,yaoshqa birov bo'lganida ham shunday qilar edi. Gunohi - Ulugbekka •*yegib, turmushi buzilganimi? Yoki kaynatasining tosh kabi fotadigai gaplariga chidaganimi? Durdining rasvo tabiatiga unaka ->unaqa odam chidash bera olmaydi. Buni hamma biladi. O'shanda, katta]: u'lim Ulugbekni majburlamanglar, degan edi. Ayb undan ham o'tdi, ^Durdiga yalinib - yolvorsa, balki...

**

Bunday olib karaganda, hamma qilg'ilikni kilgan Ulugbekdek tuyuladi, lekin u, Diloromni olib beramiz deganda, oyok tirab karshilik qilgap, sevgapim bor, deb unga yiglagap. Tojigul xolaning o'ylariii ko'lniig etagida qiy - chuv ko'tarib o'ynayotgan bolalarning ashulasi buzdi;

Daryoda ikki kayik, Teng okadi, teig okadi. Shu kishlokda bnr qiz bor, Vry - voy, yuragim yoqadi.

Qizil ko'ylakli pakanagina qizcha, ko'lida tayoq, ashula aytgan bolani quvlab ketdi. Bola katta arikdan bir hatlab kochdi. Kiz arik bo'yida taraddudlanib to'xtab qoldi, xatlasi suvga yikilishdan ko'rkdi. Narigi qirg'oqda turgan bola ashulasini takrorladi, o'zicha muqom qilib oyeq-ko'llarini likillatdi. Kiz arazlab ketib qoldi...

Tojigul kampir buta soyasida turgan ko'zachadan ogzini chaydi. Bolalar tomonga qarab «Bo'yi o'smay suyagi qotmay, kim ko'yibdi bularga munaqa ashula aytishni», - deb qo'ydi.

Quyoshning so'ngi nurlari kalin gujum yaproklari orasidan o'tishga ojizlik qiladi. Tojigul qo'ldan charchab keldi, oyoq - qo'lini arikda yuvdi. Oyog'ining kamish kesgan joylari jizillab achishdi, eshakem bo'rta boshlagan qo'llari kichisha boshladi. Devorga takab qo'yilgan havorang stolning tagidagi idishdan bog' bo'lmagan yog olib, oyok - qo'luga surdi, so'ng kampir qoziqqa ilingan sutpakirni olib bogning to'riga karab ketdi. Ko'pdan buyon Diloromga sog'dirib o'rgangan sigir, uni yaqiniga xam yo'latmadi. Diloromni eslab battar hunobi chikdi, ichida o'g'li va erini koyidi. Sut sogadigan chelakni yuvib oftobga karatib ko'ydi. Uning nigoxi ichkaridan chikib, s\ pada uyquli ko'zlarini ocholmasdan o'tirgan eriga tushdi. Eri unga baloday ko'rindi.

Sobir Lbdu.gpa.

Tuxtasin Ja:ishv.

Mushep
«Munimiy»

Muqimiy:

^hotki muncha o.\ - faryodlar men uchun bo'lsa... Olam o'zi g'rma ranidan kepin, uning qaysi burchagiga bormay, ko'ngil bechora bu a turma, deb, meni ogohlantiradi, hatto qashpyuq kosib 1YDULLONING tor hovlisida xam «turma» demokchi.

1da: Salom.

kimiy

aalayk>m assalom...

laring, bu she'r bilan to'lgan kitobimdir meniig,

[laring \ar bokishi yuz iztirobi'mdir mening.

1da:

"ochlarim boshda parishondir xayolimdek mudom, sIprigimda tomchilar behad xisobimdir mening.

kimiy:

yrilikda b\ hayotim, achchigu baxtim karo,

En sharob ichsam, jigarlardan kabobimdir mening.

NDa:

[yeiga sanchilgan tikan, albatta sizga sanchilur,

(yoksangiz siz gar azob, chekan azobimdir mening.

'Kimiy:

^rsangiz holing nechukdir, deb agar, ey Ofarin,

^ussali \ar satr - she'r, yozgan javobimdir mening.

1ida (yiglab): Joi ustoz. Meni kalxatning changalidal xalos qiling.

sqimiy - Nima gap bo'ldi? Ayting?

1nda: - Sovchi. Keldi...Meni....

gKimiy: - Bas!...Bo'ldi....Bildim...Munofiq, hoji Muhsin kelgan.

Dodxohga!

>ida: SH\ nday (yiglab ketadi).

^Mukimiy: Azizim, yig'lamang, to men hayotmen, Judo qilmokchi bo'lganlarga yotmen. Umidim bor jaqondan, bo'lsam obod, Kelib hursandchilik, gam bo'lsa barbod.

Ochilgay she'riy rayhonlar chamaida,
 Muhabbat gunchasi barg yozgay anda.
 Azizim, yig'lamang, tirnaldi qalbim, Meni
 sizdan judo kilmoq bilankim. Judo
 qilmokchilar fikrim qalamdan, Halok
 kilmokchilar ko'nglim alamdai. Bu hech
 mumkin emas, bormen, yozarmen, Qalam
 bilan alarg'a go'r kazarmen, Azizim,
 Obidam, ko'ngul kushumsiz, Yozar
 chog'imda hamrohim, hushimsiz, Olarmen
 shavqu zavq ijodingizdan, Bo'lib shod
 sizning iste'dodingizdan, Hamisha siz bilan
 men, Ofarinim, Qilolmaydir judo bizlarni
 hech kim. Azizim, yig'lamang, to men
 hayotmen! Judo kilmoqchi bo'lganlarga
 yotmen.

Obida: (ashula)

Yorug' jahon shu bugun ko'zga zim - ziyo
 ko'rinur. Bugungu to'yu, o'yin-kulgi ham azo
 ko'runur. Yutarg'a ka'riga ham ajdari,
 najotsizman men Halokatimga zamon o'ylasam
 rizo ko'runur

Muqimiy:

Jabru jafolarkim, yetar menga dam - badam, Ranj
 uzra ranj ko'rdim, alam ustiga alam. Raftor
 qilurga, bitkali ojiz erur qalam. Kundan-kun osha
 ortsa sitam, bu nuchuk stam Bechora bu Muqimiy
 g'ulomingga Ofarin.

Obida:

Bukun siz aytgan o'shal Ofarin emas, ustoz,
 Musibat ostida rost komati duto ko'rinur.

Xaqikat istaganlar bo'ldilar, hor Kimki
 muttahamdur, yurtga sarkor. Kim eling
 qaygusii chekdi, yutur kon, Olib to'rdan
 o'rin, ipyu - yu bo'hton O'zi dono - yu,
 pulsiz bo'lsa hordir Agar u, faylasuf, bir
 nonga zordir... Judolik, ayrilik, hijron
 chamani Yurakda katma - kat armon
 zamoni....

Shukur Sadulla Zshshat
Fshphulin

«Vatan ishq» I
parda II ko'rshshsh

I: (Narziga) Xafa ko'rinasan, sadag'ang ketay?

Choy ichasizmi, aya?.

Iqul: Aytganday, choy qaynab turibdi. Bor, kizim, da.mlab kel.
 Ayang choy ichsin.

^i: Hozir (bo'sh choynakni olib ayvonga ketadi)

yyunqul: - Narzi...(yosti qo'yib) Bir oz cho'zil, charchagansan.
 Ishing og'ir...(Narzi yosti qka suyanadi)

*! Qizimizning bo'yi yetib ■ qolibdi, ayasi, kuzga
 ^ borib to'yini ham qilarmiz, kuzga deyman - a.

|i: Tovba. Muncha makkorlikni qayoqdan o'rgandingiz, dadasi?

>honqul: Nima deyapsan o'zing, sadag'ang ketay? Onada bo'lgan
 , ' muhabbat otada bo'lmaydimi?

k' ^

zi: Otalar har, xil bo'ladi? (Zulfi choy olib keladi. Subhonkul choy
 quyib Narziga uzatadi).

Subhonkul: Ko'y, Parzi ta'na kidaverma...(3ulfiga) Beri kel, qizim. Ahir, men sepi, ayapgni deb, Karimjopni deb, jonini jabborga bergan otaman, kel...

Narzi: (Birdan gazablanib) Kizimga yondoshmang. Ochigipn ayting: Kayerdan keldingiz?

Subx.oiqul: Lqlingni yedingmi, Narzi?

Narzi: Ha, jabru jafu tortib kelgan erim, bolalarimizningotasi deb, sizga ishonib, aqlimni yedim. Esim kursin.

Zulfi: Ayajon!

Narzi: Siz bizlarni aldadingiz, ilonday avrab uyimizga joylashdingiz.

Subhonqul: Qiynama meni, Narzi. Agar yana shunaqa gaplarni aytsang, yuragim tars yorilib ketadi.

Narzi: (qat'iy) Qayerdan keldingiz, deypman?!

Subhonqul: Aytdim-ku, axir... - *

Narzi: Rostini ayting. Aytmasangiz ana katta yo'! Chikib keting, xozir keting, ko'zimga ko'rinmang.

Hovliga kirib kelgan Yormat ota oraga kirib, yo'lini to'sadi.

Prmat ota: Hoy, kizim, jinni bo'ldingmi? Bu nima qiliq bo'yiingga arkon tushmagur. Baxt kirgan uyni azaga aylantirmoqchimisan?

Narzi: Buningizning hujjatlari soxta, gaplari yolg'on.. (yig'laydi) Yormat ota: Rostdan - a?

Narzi: Chegarachilardan anig'ini bilib keldim. *

Yormat ota: (Subxonqulga) Ha, endi nima deysan, kuyov, ayt, qayokdan kelding?

Subxonkul: Qochib kelganman.

gsoi o'lmasam....

ota: Qayekdap kochib kelding?

Kayoqdap kelganini aytarmidi? Buningiznikg dili kora, u

o» ■ bir o'qqa tashpa.

:l: Ot, mapa, ot! (ko'ksini ochib) Yovlar temir kizdirib bosgan ko'ksimni ko'zlab ot!

(musiqa, ashula)

;) Ko'p qiynama, azob berma.
Uksik yuragim
Qon bo'lmasin,
G'am chekmasin
Bas kil, azizim.

Yorim desam, yovim ekan,
Qiynalar dilim.
Xoin esang, seni qech ham
g Kechirmas elim.

g Kechirmasa mana ko'ksim
Qutqar azobdan. Ot! Meni ot!
Xotin, ot, ot! To'ydim bu
jondan! Azoblardan,
alamlardan Ot, meni qutqar...

XALQERTAKLARI

«YORILTOSH»

ir bor, ekan, bir yo'q ekan, ikkita opa - singil bo'lgan ekan, :ng
oti Gulnora, singlisining oti Oymomo ekan.

Gulnora bilan Oymomo kichkina ekanlarida onadan yetim 1y|bdi.
Ikkovi quvna - kuvna o'ynashar, xoxolashib kulishar, Si bir ko'rpada
yotishar, opasi singlisiga qizik - kizik ertaklar SH berar ekan.
Kunlardan bir kun tillari chuchuk Oymomo iga:
-^Dada, menga oyi olib-'bering, - debdi.

Otasiz kizlarimga qarar degan umidda bir xotiga uylaiibdi. O'gay onao'spirin o'gdi bilan Gulnorapikiga kirib kelibdi.tar. Uyga knrishi bplanoq:

- CHo'polon qilmamglar, debdi u o'ynashib o'tirgap 1 ulnora bilap Oymomoga jerkib. Kizlar lablarini tishlab jim qolyshibdi.

O'gay oia bsraxm ekan. Gulnora uyni chinniday kilib ko'yardi, suv kelshrar, o'tin yorar, Osh pishirar, qozon - tovoq yuvar, shunday bo'lsa ham o'gay onaning ko'ngli to'lmay, uni kargar ekan. Qnz bechora kancha azoblar chekmasin, boshidan ne kulfatlar kechirmasin, kanchadan - kaicha kaltaklar yemasin g'iq etmas ekan, fakat ichidan kuyinar va bu uydai uzoq - uzoklarga bosh olib ketish yo'lini o'ylab yurar ekan.

- Kunlar, oylar, yillar, o'ta beribdn. Qizning husniga husn ko'shilibdi, o'n besh kunlik oyday to'lishibdi, Oymomo esa yettiga kirib, gulday ochilibdi.

Gulnoraning dovrugi butun daraga ketibdi. Suluv kiz...Uning nomi hammaning tilida ekan.

Gulnorani so'rab, sovchi ustiga sovchi yog'ilibdi. O'gay ona chechan kizning o'z ko'lidan chikib ketishidan ko'rqib, zimdan o'gliga unashtiribdi. Qiz bundan bexabar ekan.

O'gil befarosat, dagal va hunuk ekan. Ana - mana deguncha to'y taraddudi ko'rilib bo'libdi. Kelin tushirar payt kelibdi. Kun ogib kolgan ekan. Gulnoraning oldiga to'i bezaklari va kiyimlar keltirib ko'yilibdi.

-Bu nimasi?...- Gulnora ajablanibdi.

Oymomoni chaqirib:

-Uyda nima gap, singlim? - deb bezovtalanib so'rabdi.

-To'y bo'layapti.

-Nima, nima?

-Dadam bilan onam siznn uzatar emishlar, opajon, debdi Oymomo xafa bo'lib.

- Rost aytyapsanmi, kimga? - debdi hovliqib Gulnora - akamlarga empsh. Onam bilan dadam gaplashganda bilib oldim.

- Voy o'lmasam...- Gulnorao'znnn yo'kotib, jim kolibdi.

«Shuncha azob tortganim yetmaganday, yana zo'rlab erga bermoqchilar, voy

sho'rim...» - deb qayguribdi Gulnora. U kancha urinsa ham dardiga davo topolmabdi va oxiri bu uydan bosh olib ketishga karar kilnbdi...

Ksgaman...

U Oymomani bagriga bosib kattik o'pibdi-da darchadai ko'chaga otilib sqib

ketibdi.

Kelinning kiyinishiii kutibturgan yangalar uning izidan

{opibdilar,

lar ketidan kayvoniyalar, to'yboshilar, dasturxonchplar, oshpazlar oguribdi. Gulnora qishlokdan to'gri dalaga, undan tokka kochib

boribdi. Tepalar ustidan, g'oyalar ichidan yashiriigani joy

izlabdi, biroq chamma yer ko'ziga yalanglik bo'lib ko'rnaveribdi,

kuvayotganlar uni,

MENa

xozir tutib o'sha g'amxona kulbaga olib ketadiganday tuyulibdi.

Gulnora atrofga ko'z javdiratibdi, toshlarga bag'rini berib yiglabdi.

Uzok - uzoqdardan eshitilgan shovqinlar va ko'ringan sharpalar borgan sari yakinlashaveribdi, uni vahima bosibdi.

Gulnora sochlari to'zigan, holi parishon bo'lib, tog'lar orasidagi kichkina maydonchaga kochib kiribdi - da, uni bag'riga olayotganday ko'ringan tokka yolvornbdi.

Yalindim, ey, baland tog',
Rahm kil... holimga bok!

SH\ nday debdi - yu, jon - jahdi bilan qayta -qayta kuylabdi: Yorilgin,
tosh, Yoril, tosha, Men senga yo'ldosh, Yo'ldosh-a...

Shusday desa korong'ulik kuyuqlashib, osmon guldirabdi. Gulnora ko'rqib ketibdi, birdan chaqmok chaqib, togdan o't chaqnaabdi, harsang tosh sharaqlab ochilibdi. Kizning quvonchi ichiga sigmay ketibdi. U k> choqlarini katta ochib, tosh ichiga kirib kuylabdi:

Ey, xarsang tosh,
Harsang tosh - a,
Sevinchimdan
Ko'zda,yosh-a...
Yopilgin, tosh,

Yepil, tosh - a,
Men senga yo'ldosh,
Yo'ldosh-a...

1 osh yopilibdi. Qiz uzun sochlarini yigib ulgurolmabdn, uchi gosh orasida kisilnb kolibdi.

Oga Gulnora izidap yura - yura yetib kelibdi, u chor atrofni ko'zdan kechiribdi. Qarasa, iz yo'k, tugagan. Harsang toshpk aylappb chiqibdi. Kiz yo'q. Birdan-bir tutam sochga ko'zi tushnb kolibdi.

- Kiz, bolamginam... - debdi chol. Gosh ichiga kirgani yo'l topolmabdi. U yo'gon ovoz bilan toshga yolvoribdi;

Yorilgin, tosh, yorilgin - a,
Men kizimni ko'rayin - a.
Diydoriga to'yayin - a.

Tosh ichidan javob eshilibdi:

Yorilma, tosh, yorilma - ya,
Men otamni ko'rmayin - a,
Diydoriga to'ymayin - a,
Avval edi o'z otam - a, Endi
bo'ldi qaynotam - a.

Ota yiglab - yig.tab kaytib ketibdi. O'gay ona kelib toshga yolvoribdi.

!

Yorilgin, tosh yorilgin - a,
Men kizimni ko'rayin - a,
Diydoriga to'yayin - a,

Gosh ichidan javob eshilibdi:

Yorilma, tosh yorilma - ya,
Men onamni ko'rmayin - a,
Diydoriga to'ymayin - a,
Avval edi o'z onam - a,
Endim bo'ldi kaynonam - a.

1 osh yorilmabdi, keyin aka kelibdi. U yo'gon bo'g'iq ovoz bilan kch-ylabdi: Unga javoban qiz shunday debdi:

Yorilma, tosh yorilma - ya,
Men ogamni ko'rmayin - a,
Diydoriga to'ymayin - a, Avval
edi o'z ogam - a, Endim bo'ldi
kuyovim - a.

Epg oxiri, hamma ketpb kolganda Oymomo kelibdi, toshga burro knlib so'zlabdi:

Yorilgin , tosh yorilgin- a,
Men opamni ko'rayin - a,
Diydoriga to'yyayin - a,
Murodimga yetayin - a.

Tosh ichidan jaranglagan ovoz chikibdi:

Yorilgin, tosh yorilgin- a, Men
singlimni ko'rayin - a, Diydoriga
to'yyayin - a, Murodimga yetayin
- a...

Gosh sharaqlab ochilibdi - hamma.

- Opajon! - debdi Oymoma,

- Oymoma, jonim! debdi Gulnora.

- Qattik quchoklashib ko'rishibdilar.

Gong otib quyosh chiqqanda qizlar tog'dan oshib, keng yaylovlarga qarab ketibdilar.

«CHKINING O'CH OLISHI»

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, baland tog bag'rida sero't, ko'm - ko'k ^odiya bir echki o'z bolalari bilan yashar ekan.

Birinchi bolasi Bulbuli,

Ikkiichi Gulsari, Uchinchi
Sarguli, Trtinchisi Xamirgurush,
Beshinchisi Mirzaxurush, Oltinchisi
Lolakizg'aldok ekan.

Echki xar kuss tog' bagridagi o'tlokqa o'tlagani chiqib ketar ekan. Bolalariga esa eshikni ichkarndan tanbalab olishini, uydai hech kayeqqa chikmasdikni taynnlar ekan.

Shundan keyin ko'm - ko'k o'tloqdagi bara o'tlardan go'yib - to'yib yer, baland tog' bag'ridagi sharkirab okib tushayotgan shishadek tiniq buloq suvlaridan konib - konib ichar ekan. Bolalari uchun tog'dagi qalin, bara o'tlardan yig'ib qopga solib ularni ko'tarib uyga kaytar ekan:

Bulbulijon bolam, Sarguljon
bolam, Gulsarijon bolam,
Mirzaxurush bolam,
Xamirturush bolam,
Lolakizg'aldoq bolam, Och
eshikni jon bblam. Qopim
to'la o't keltirdim. Och
eshikni jon, bolam! Och
eshikni jon, bolam!

Shunda echkilar kuvonib, eshikni ochar ekanlar. Ona echki keltirgan maysa o'ti va shirin suti bilan bolalarini xo'p to'yg'izar ekan, so'ngra ularni yalab - yulqab, erkalatib uxlatar ekan.

Ular shuncha rohatda yashab yurganlarida boshlariga bir ish tushibdi.

Bu yaqindagi g'orda bir bo'ri paydo bo'libdi. Ona o'tloqda o'tlab yurgan paytda bo'ri xam uyqusidan uyg'onibdi va rohat qilib kerishibdi.

U tumsiug'ini yukori ko'tarib havoni iskabdi va uvo'llab yuboribdi.

Auuuvv! Echki isi kelyapti. Shu yakin o'rtada echkilar borga o'xshaydi, qornim ham ochgan edi, chunki soqol befahmlarni maza

<ilib yeydigan bo'ldim, - deb o'ylabdi -da, gordai vodiya qarab yo'l

-1LibDI-

O'tlab yurgass ona echki o'ziga karab kelayotgan bo'ri ko'rib, ^lkasidagi o'tni bir chekkaga qo'yibdi -da iayzaga o'xsnash shoxdi kallasini bo'ri tomonga qaratib olibdi.

Ayer bo'ri echkini chalgitib, uning yon tomonidai yakinlasmoqchi ekas! ona echki o'zini o'nglab, bo'rinp shunday suzibdiki, o'tkir s-sayzadek shoxining uchlari bo'ring qornini yorib yuborishga oz qolibdi.

Shoshmay tur, la'nati, sen bilan boshkacha gaplashaman - debdi chetlanib bo'ri.

Echki uyga qaytibdi. Bo'ri ham uning orqasidan korama - kora boribdi. Echki o'z uyiga yaqiplashib mayin ovoz bilan bolalarini erkalao chakirib eshikni ochishlarini so'rabdi.

Bulbulijon bolam, Sarguljon
bolam, Gulsarijon bolam,
Mirzaxurush bolam,
Xamirturush bolam,
Lolaqizg'aldoq bolam, Och
eshikni jon bolam.

Qopim to'la o't keltirdim.
Och eshikni jon, bolam!

Bolalari eshikni ochibdilar, ona echki ichkariga kiribdi.

Bolalarim - debdi echki, endi ehtiyot bo'linglar, o'tlog'imizda bir yovuz bo'ri paydo bo'libdi. U menga hujum qildi, men zo'rg'a kutulib koldim. Men yo'k paytimda eshikka chiqmanglar, tagin bo'ri kelib sizlarni yeb ketmasin.

Ertasiga ona echki o'tlagani ketganda bo'ri echkshshng uyiga kelibdi, xuddi ona echkidek eshikni taqillatibdi va qo'pol xirildok o'voz bilan ashula boshlabdi.

Bulbuli bolam,
Lolaqizg'aldoq bolam,
Orqam to'la o't opkeldim.

Och eshikii och bolalarim!

Echki bolalari: «Bu xirildok tovush bilai ashula^ aytayotgai knm?» - dsb so'rabdilar.

Men oyilarpng bo'laman - debdi bo'rp.

Po'q, sen bizni onamiz emassan, onamizling ovozi sspikpga o'xshash xirildoq emas deb, eshpkni ochmabdilar.

Shunda bo'ri hech-narsa qilolmay. garvuzi ko'ltngidan tushib kaytib ketibdi.

V shu ketgancha to'g'ri tog' bagriga katta archa tagiga borib o'tirib, echki bolalarini kaday kilib ko'lga tushirish xakida o'y.tay boshlabdi.

O'ylab - o'ylab oxiri yo'l topibdi. U tiniq buloq suviga tushib, tanasini qurimasdan turib tog'lar orasidagi ohaklik joyga boribdi va kukundek bo'lib yotgan oxakning ustiga ag'anab olibdi. Shunda uning junlari huddi ona echkining juniga o'xshabdi va ona echkining uyiga kelibdi.

Eshik tirqishidan qarasa, uyda echki. bolalari o'ynab yurgan ekanlar. Shu vakt eshik oldiga kelibdi -da, eshikni takillatibdi. Ovozini ona echkinikiga o'xshatib ashula boshlabdi.

Bulbulijonim bolam,
Sargulijon bolam, Gulsarijon
bolam, Xamirturush bolam,
Lolaqizg'aldoq bolam, Och
eshikni jon bolam.

Qopim to'la o't keltirdim.
Och eshikni jon, bolam!

Echki bolalari o'z onalarining tovushiga o'xshagan bu tovushni eshitib, sevinib eshik oldiga kelibdilar. Gulsarijon eshik zanjirini endigina tushurgan ekan hamki, sabri chidamagan bo'ri bor kuchi bilan ichkariga intilibdi... Qochinglar bo'ri ekan, deb kichkiribdi Sarguljon va o'zn o'sha zahoti orqasiga berkinibdi."

Qolganlari esa duch ke.tgan joyga biri o'choqning ichiga, biri uyning tokchasiga berkinibdi. Bo'ri uchta echki bolasini yeb, chiqib ketibdi.

Bir ozdan so'ng echki o'tloqdap qaytib kslibdi, uyshshg zshigp ochiq, uyda hamma narsa agdar - to'ntar bo'lganniii ko'ribdi.

Uyga kprsa, hech ki.m yo'q, u titrok tovush bi.tai bolalarppi chakiribdn.

Ikkinchi qayta chakirganda taxmonga, tandir ichiga va eshik orkasiga yashiriigan uch bolasi paydo bo'libdi. Ular okalariga yiglab - smqtab bo'lgan vokeani aytib beribdilar. Ona echki katgik kayguribdi. u bo'rpdan kaday qilib o'ch olish yo'lishsh izlay boshlabdi. U o'ylab - o'ylab oxiri bir yo'l topibdi.

Echkshshng hovlisida eski o'rasi bor ekan. Echki bu o'raga o't bkbidi, olov shoxcha cho'g' bo'lgach o'raning \xtiga sholcha yozibdi. Sholcha ustiga ko'rpacha solib, uning ustiga dasturxon szibdi. O'zp esa o'sha ■zaxoti kozon- tovoqqa unnab, osh harakatiga tushibdi, oshga guruch solib damlabdi. Bolalarini uyda koldirib, o'zi bo'rini izlab ketibdi.

Kadirib - kidirib uni topibdi. Echki unga ta'zim qilib salom beribdi va ko'lini ko'ksiga ko'yib bo'ri aka, kecha men yo'qligimda bolalarimdan uchtasini qandaydir noma'lum mahluq yeb ketibdi, men shunga xudoyi qilgan edim, agar janobingizni ko'ngillari tilasa bizning uyga qadam ranjida qilsalar.

Rozi bo'lgan bo'ri echkining uyiga kelibdi. Nozi - ne'matlar bilan to'la dasturxonni ko'rgan bo'ri, o'ra ustiga soliigan ko'rpacha ustiga o'tirar ekan, bo'yra o'pirilib o'ra ichiga tushibdi. Laqqa cho'g' \stiga tushgan bo'ri, birdan dodlab yuboribdi, u qattiq kichqirib, oxiri azob bilan jon beribdi. Echki omon qolgan botalari bilan tinch omon yashabdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sagasida: havfsizlikka taxdvd,barkarorlik shartlari va tarakkiyot kafolatlari Toshkent: O'zbekiston. 1997.

Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z ko'limiz bilan quramiz. Toshkent: 7-jild, O'zbekiston. 1999. 370-bet.

Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va faravon hayot pirovard maksadimy. 8-jild, Toshkent: O'zbekiston. 2000.

- 489-bet. ;
- Karimov I.A. Xavfsizlik vabarkaror taraqqiyot yo'lida. 6-ji.td, Toshkent: O'zbekiston 1998. 324-bet.
- Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsgsh. Toshkent: 2-ji.td, O'zbekiston. 1996.
- Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi mukaddasdir. Toshkent: 3-jild. O'zbekiston. 1996. 3-bet.
- Karimov I.A. Istiqlol va ma'naviyat. T. «O'zbekiston» 1994.
- Karimov I.A. Ma'naviyat yuksalish yo'lida. T. «Uzbekiston» 1998.
- Karimov I.A Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilanquramiz. 7-jild Toshkent: O'zbekiston, 1999. 132-bet.
- Stanislavskiy K.S. Masterstvo aktyorov rejissurn. M. 1963.
- Stanislavskiy K.S. Aktyorning o'z ustida ishlashi. Toshkent, 1965.
- Stanislavskiy K.S. Reformator opernogo iskusstva. M. Muzmka, 1983.
- Saricheva YE.R. Ssenicheskaya rech Pod red. I.P.Kozlyanikova. M. 1976.
- Saricheva YE.R. Ssenicheskaya rech. M., 1955.
- Sidelnikov O.Osnovne primerm rabota rejissera s podvokalnoy intonatsiyey. M., 1980.
- [•Sristi G.V. Rabota Stapislavskogo v operiom tsatre M.Muzpo, 1952.
- dhmedova K. Uzbekskaya muz.kaliaya drama (musiqiy dramaturgiya jairi) nomzodlik dessertatsiyasining agoreferati. Toshket.1971 4-5betlar.
- Djabbarov A. Nekotorme problem. uzbekskoy muzmkalnoy drammm.Toshkent.T.Gulyam 1969. S.79.
- Sarimsoqov B. O'zbek adabiyotida saj'. Toshkent. «Fan» 1978
- Sarimsokov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha Hotamov N. izohli lug'ati. Toshkent, 1979.
- Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. Toshkent, 1966.
- Fitrat.O'zbek klassik musiqasi vaguning tarixi. Toshkent. 1993.
- Inomxo'jayev S. Badiyo'kish asoslari. Toshkent: Fan 1995.
- Rahmonov M. O'zbek teatri. Toshkent: Fan nashriyoti 1975.
- Rahmonov M. O'zbek teatri tarixi. Toshkent: 1975.
- Rahmonov M. Uzbekskiy teatr. Tashkent: G.Gulyam, 1981.
- Qodirov M. Sehr va mexr.Toshkent: Gafur Gulom nomidagi, Adabiyot va san'at nashriyoti. 1980, 8 bet.
- Soggi Husayn. Tanlangan asarlar.Toshkent: Gafur Gulom nomidagi Adabiyot-'va san'at nashriyoti. 1974. 57 bet.

Morozov V.P. Vokalimiy slux i golos. M, 1965.

Yussop Raul. Pevcheskiy golos. M., 1974.

Dmitriyev L.B. Golosovoy apparat pevsas. M. 1964

Xo‘jayeva L.A. Notiqlik san‘ati Toshkent. 1967.

Sayfutdinov A. Adabiy asar va ijrochilik ma‘orati. Toshkent. Fan.
1980.

Sayfutdinov A. Sa‘na nutki xrestomatiyasi. Toshkent:
O‘qituvchi,
1994.

Po‘latov I. Saxna nutqi Toshkent. O‘qituvchi. 1994.

Inomxo‘jayev S Badiiy o‘kish asoslari. Toshkent: O‘qituvchi. 1973.

Inomxo‘jayev S. Saxna nutqi programmasi. Toshkent,

Muxamedova G., Volodchenko P. Musiqiy teatr aktyorlarini
tarbiyalashning asoslari. 1991-
1996-

1997 yillar.

Nosirova A. Jonli so‘z san‘ati asoslari. Toshkent 2003.

Kozlyainova I.P. Proiznosheniya i diksiya. M: VTO, 1977.

Kozlyaninova I.P. Orfopeya v teatralnoy shkole. M:
Prosvesheniye, 1967.

Zaporozhets T.P. Logikassenicheskoy rechi M: Prosvesheniya, 1967.

Uzbek folklori ocherklari. 1-jild. 1988.

Eldssa Pavopshsh (Xazrat Mir Alishsr Iavoij xaqida
rivoyatlar).

¹ [oshkept. 1991.

Xomidiy. X.
Ibroximova S.
Abdullayeva III. Adabiyotshunoslik terminlari lugati. Toshkent,
«Uqituvchi» 1967.

Aktualnme problemi iz vospitaniya akterskix i
rejissyorskiy kadrov. Estradm v Vuze. MPTTIL 1987.

Muidarnja.				
Kirish soʻsh	-2	Vagan ishki SH.Sadulld, Z.Fateulin		-
Saʼpa nutkn olni, mredmetn, obyeki	-5	YU^		
Putktexipkasi	-11	•)rgakmar		
Orfoepiya	..2-12].r]. " gosh		-111
Diksnya	-13	' chkinpsh'o'ch olnshn		-11?
Lablar uchun mashklar	-14	Ldabiyotlar roʻyxati		-121
"Gil uchup mashqlar	-14			
Nafas va ovoz	-15			
Artikulyaiiya uchun mashklar	-16			
Musikali texnik mashklar	-21			
Saj turlari	-25			
Zrtaklarda saj	-29			
«Joʻjalarim» musikali texnik mashklar	-38			
Qardosh xalklarning doira usullari yordamida musiqiy texnik mashk	-40	Saxna nutki		
dasturida xalq laparlaridan				
	foydalanish va uning aʼamiyati			-41
Lapar namunalari				-46
Musikali drama boʻlimida rechitativlar ustida ishlash				-50
Soʻz ustida ishlash				-67
Oliy maksad				-67
Itakchi xati-\arakat				-68
Qarama-karshilik				-71
Musiqali sachna asarlari ustida ishlash				-74
Uzbek halk ertaklari				-94
Nrilgosh				-94
Asarlardan kamunalar				-99
«Oʻtgan kunlar» A.Kodiriy				-102
Quyoshli kun S.Vafoyeva				-103
MuqnmiyS.Abdulla				-1

Mannon Uygʻur nomidagi Toshkent davlat sanʻat gshstituti Ilmiy
kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan

Muharrir:	M. Saidova B.
Korrektor:	Ashrapov SH.
Rassom:	Mirfayozov Q.
Kompyuterda teruvchi:	Qodirov U.
Texnik muharrir:	Muxamedov

Oʻz.R. FA «Fan» nashriyoti: 700047. Toshkent, akad.
Y.Gʻulomov koʻchasi, 70-uy.

Nashriyot raqami: M-30. Bosishga ruxsat etildi:
6.05.2005. Qogʻoz bichimi 60x84/16. Ofset bosma usulida
chop etiddi. Shartli bosma tabogʻi 7,3. hisob nashriyoti 6. Adadi
200 nusxa. Buyurtma №402. Bahosi kelishilgan narhda.

Bosmaxona manzili:

Mannon Uygʻur nomidagi Toshkent davlat sanʻat
instituti Oʻquv bosmaxonasida chop etildi. Manzil: Toshkent
shahri, Yunus Rajabiy koʻchasi, 77-uy.

Zuhra Alimjonova 1937 yilda Toshkent shahrida tug‘ilgan. 1960 yilda Toshkent Davlat san‘at institutini tamomlagan. 45 yildan beri shu oliy dargohda samarali mehnat qilib kelmoqda. „Sahna nutqi“ kafedrasida dotsent vazifasini bajaruvchi 3. Alimjonova ko‘plab shogirdlarni murabbiyi.

Mazkur darslik hamkasbi A. To‘laganov bilan birgalikda uzoq yillar davomidagi izlanishlarining mahsulidir.

Axmadjon Niyozovich To‘laganov. 1943 yilda Toshkent shahrida tug‘ilgan. Hozirgi M. Uyg‘ur nomidagi Toshkent Davlat San‘at institutini tamomlagan. Dastlab shu institutda o‘qituvchi, 1985—1988 yillar Rajabiy nomidagi Jizzax viloyati musiqayai drama teatrida, 1989—1996 yillar Abdulla Qodiriy nomidagi madaniyat institutida, hozirda san‘at instituti „Sahna nutqi“ kafedrasida dotsent vazifasida ishlaydi. „Aktyorlik mahorati“, „Musiqali teatr rejis-surasi“, „Sahna nutqi“, fanlariga oid ilmiy maqolalar muallifi.